

Лектиуре

Оноре де Балзак
ЧИЧА ГОРИО

Лектиуре

Оноре де Балзак ЧИЧА ГОРИО

Има већ четрдесет година како стара госпођа Вокер, рођена де Конфлан, држи у Паризу пансион за средњи сталеж у Улици Нев Сент Женевјев, између Латинског кварта и предграђа Сен Марсо. У тој кући, која је била позната под именом Пансион Вокер, примани су и људи и жене, и млади и стари. Нико, међутим, није рђаво говорио о наравима станара овог завода који је био достојан сваког поштовања. Али, има већ тридесет година како се млађи свет не виђа у овој кући, а, ако би се у њој настанио који младић, значило би да је од своје породице примао веома оскудно издржавање. Ипак, 1819. године, у доба када почиње ова драма, становала је ту једна сирота девојка. Иако је реч „драма“ извикана због претеране и погрешне употребе у ово доба тужне књижевности, потребно је да се употреби овде, не зато што је ова прича драматична у правом смислу те речи већ можда зато што ће понеко, када буде упознао овај догађај, пролити коју сузу *intra muros i extra*. Да ли ће ову причу разумети и свет ван Париза? У то се може посумњати. Извесна својства овог догађаја, пуног запажања и локалне боје, могу правилно оценити само они који живе између брежуљака Монмартра и узвишица Монружа, у оној чувеној долини, пуној развалина склоних паду и јарака поцрнелих од блата; у долини која обилује истинским патњама, често и лажним радостима, а тако је силно узрујана да је само нешто претерано може трајније узбудити. При свем том, у њој се овдеонде испоље и патње које мноштво порока и врлина чине величанственим: пред њима себичност и користољубље попусте и умилостиве се; али, све то подсећа на слатки плод који се брзо поједе. Кола цивилизације, слична колима идола у Цагернату, једва ако успоре кретање кад наиђу на неко биће које је теже смрвити од осталих, а које се испречило пред

њиховим точковима, прегазе га зачас и гордо наставе свој пут. Тако ћете поступити и ви који држите ову књигу у господским рукама, увалићете се у меку наслоњачу говорећи: Ово ће ме можда занимати. Код будете упознати са несрећама које је чича Горио потајно преживео, ручаћете слатко, баћићете кривицу на писца зато што вас није узбудио, оптужујући га да је песник и да претерује. Али, запамтите добро: ова драма није ни измишљотина ни роман. Али, is true, она је толико истинита да свако може уочити њене битне састојке, можда чак и у свом срцу.

Кућа у којој је смештен овај пансион припада госпођи Вокер. Она се налази у доњем делу Улице Нев Сент Женевјев, на оном месту где се земљиште спушта ка улици Арбалет тако стрмом и неравном низбрдицом да коњи туда ретко пролазе. То појачава тишину која влада у овим улицама збијеним између Валде Граса и Пантеона, два споменика који мењају околну светлост, јер јој дају неке жуте тонове и све замрачују тамним сенкама које падају са њихових кубета. Овде су улице суве, по олуцима нема ни блата ни воде, а поред зидова расте трава. Ту и најбезбрижнији човек постаје тужан, као и сви пролазници, тутњава кола представља прави догађај, куће су суморне, а зидови подсећају на хапсане. Ако би овамо залутао неки Парижанин, он би свуда наишао само на пансионе и заводе, беду и чамотињу, старост која умире и веселу младеж која силом ради. Ниједан крај Париза није грознији, нит, рецимо слободно, мање познат. Нарочито Улица Нев Сент Женевјев личи на бронзани оквир који једино и одговара овој причи за коју треба добро припремити читаоце суморним бојама и озбиљним мислима; исто као што после сваке степенице, кад путник силази у катакомбе, светлост постаје све слабија а глас вођин све мање звонак. Тачно поређење! Ко може пресудити шта је грозније, људи окорела срца или празне лобање?

Предња страна пансиона окренута је малом врту, тако да зграда под правим углом излази на Улицу Нев Сент Женевјев, где изгледа као пресечена у својој дубини. Дуж ове фасаде, између куће и врта, налази се јарак испуњен шљунком, широк један хват, а крај њега алеја посута песком, по чијим су ивицама постављене велике плаве и беле порцеланске вазе са здравцем, лијандерима и нарком. У ову алеју улази се кроз шири врата изнад којих се налази табла са натписом: ПАНСИОН ВОКЕР, а испод тога: Стан, храна и остало за оба пола, итд. Дању, кроз врата са летвама, на којима се налази звонце пискавог гласа, види се, на крају стазе, на зиду према улици, ходник на сводове који је насликао, подражавајући зелени мермер, неки сликар из овог кварта. У привидном удубљењу ове слике налази се статуа Бога љубави. Посматрајући овај оронули кип, љубитељи симбола помислиће да он оличава ону париску љубав која се лечи ту сасвим близу. Натпис на постољу, готово упола избрисан, показује да је овај украс постављен 1777, у одушевљењу које је изазвао Волтеров повратак у Париз: „Ма ко да си, ово је твој господар, Он је то био, сад је, и биће.“

У први сумрак скидају се врата од летава и стављају се дашчана врата. Врт, широк онолико колико је фасада дуга, ограђен је уличним зидом и заједничким зидом суседне куће, обрасле у бршљан који је потпуно скрива и, својим изгледом, нарочито живописним за Париз, привлачи погледе пролазника. Сваки од ових зидова има османлук са вином лозом чији су закржљали и прашњави плодови повод честих стрепњи госпође Вокер и предмет њених разговора са станарима. Дуж сваког зида пролази по једна узана стаза која води у хлад од липа. Мада је по рођењу племкиња, реч „липа“ госпођа Вокер тврдоглаво изговара „лија“, иако је њени гости упозоравају на граматичку неправилност. Између две бочне стазе налази се четвртаста алеја, засађена артичоком, а ивицама њеним расте понека поткресана воћка, кисељак, лићика и першун. У хладу под липама стоји округли зелени сто са столицама. Ту за време

великих врућина седе станари којима имовно стање дозвољава да пију кафу, и наслађују се на пакленој жези. Кућа има три спрата и мансарду, сазидана је од ситног камена и окречена оном жутом бојом која даје одвратан изглед готово свим кућама у Паризу. Сваки спрат има по пет прозора са малим окнима и жалузинама које никад нису подеднако подигнуте, као да су у некој свађи. Према улици, кућа има два прозора који су у приземљу украшени гвозденим шипкама у виду решетке. Иза зграде налази се двориште широко око двадесет стопа, где у слози живе свиње, кокошке и питоми зечеви, а у дну дворишта уздиже се шупа за дрва. Између ове шупе и кухињског прозора виси комарник, испод кога отичу помије из кухиње. Према Улици Нев Сент Женевјев двориште има малу капију кроз коју куварица избацује ђубре и испира ову каљугу великом количином воде, излажући се при томе опасности од какве заразе.

По природи својој, приземље је било намењено за пансион и састоји се од главне собе коју осветљавају два прозора са улице и у коју се улази кроз стаклена врата. Овај салон везан је са трпезаријом коју од кухиње раздваја степениште чије су степенице од дрвета и обојених, углачаних цигала. Ништа није тако тужно погледати као овај салон са наслоњачама и столицама које су превучене тканином од кострети са тамним и светлим пругама. У средини је округли сто са мермерном плочом у стилу СентАн, а на њему послужавник какав се данас свуда виђа, од белог порцелана, са златним украсима упола избрисаним. Ова соба, са доста рђавим подом, обложена је дрветом у висини лаката. Остали део зидова прекривен је сјајном хартијом за тапетирање са важним догађајима из Телемака, чије су главне личности израђене у боји. Слика између прозора са гвозденим шипкама представља гозбу коју је Калипса приредила Улисовом сину. Има већ четрдесет година како млади станари заподевају шале поводом ове слике, мислећи да ће се уздићи изнад свог стања

ако се ругају свом сиротињском ручку. Камин од камена, чије увек чисто огњиште показује да се у њему ватра ложи само свечаних дана, украшен је двома вазама, које су пуне избледелог вештачког цвећа, и веома неукусним часовником од плавичастог мермера. Ова главна соба заудару воњем за који нема имена у људском језику а који би требало назвати пансионским ваздухом. То је задах устајалости, плесни и убајаћености; хладан је, влажан је, увлачи се у одело; то је задах собе у којој се ручава; базди на кухињу, послугу и сиротињски дом. Можда би се овај задах могао описати када би се пронашао начин за мерење битних и гадних количина које он добија од катаралних и sui generis задаха сваког станара, био он млад или стар. Па ипак, и поред свих ових грозота, ако бисте овај салон упоредили са трпезаријом која је до њега, учинило би вам се да је господствен и миришљав као какав будоар. Ова трпезарија, потпуно обложена дрветом, била је некада обојена, али, се боја више не распознаје, јер су преко ње наслагани слојеви прљавштине тако да стварају неке необичне слике. На замазаним орманима налазе се крње и замагљене боце, салветски прстенови од сјајног метала и гомила тањира од дебелог порцелана из Турнеа, са плаво обојеним ивицама. У једном углу налази се кутија с нумерисаним преградама у којој се чувају салвете сваког станара, које су или упрљане јелом или умрљане вином. Има ту и намештаја који се не може уништити, који је одасвуд избациван и сада је ту смештен као сто су у болници за неизлечиве смештени отпаци цивилизације. Ту можете видети и барометар са калуђером који се појављује кад пада киша, грозне гравуре због којих човек изгуби апетит, све у лакираним дрвеним оквирима позлаћених ивица; зидни часовник од корњачине коре са умецима од бакра; ту је и зелена пећ, затим лампе, изум физичара Аргана, у којима се прашина меша с уљем, дугачак сто прекривен мушемом која је толико масна да какав шаљивчина може на њој написати своје име прстом уместо писаљком, клецаве столице, мале и бедне асуре од жукве, која се стално одмотава а непрестано траје,

затим некакве грејалице са поломљеним рупама, са поквареним шаркама, у којима се дрво угљенише. Да би се показало колико је ово покућство старо, изанђало, труло, несигурно, црвоточно, клецаво, крње, расходовано, дотрајало, требало би наставити овај опис који би читаоце много удаљио од самог предмета, што не би опростили они који су нестрпљиви. Црвени под пун је удубљења која су настала услед трљања и фарбања. Укратко, овде влада беда без поезије; беда штедљива, усредсређена, извештала. Ако на њој још нема блата, има мрља; ако није поцепана и у ритаму, распашће се од трулежи.

Права слика ове собе добије се тек онда када, око седам часова ујутру, мачак госпође Вокер уђе пре своје газдарице, почне да скаче по орманима, њушка млеко у чинијама које су покривене тањирима и стане да преде. Одмах затим појави се удовица, са капом од тила испод које вири витица рђаво намештене перике, вукући своје искривљене папуче. Њено старачко и пуначко лице са носом који личи на кљун у папагаја; мале и беле руке, тело гојазно као у каквог црквењака, испале и лелујаве груди, све је то у складу с овом одајом у којој се огледа невоља, где се угнездилa спекулација, чији топли и смрдљиви ваздух госпођа Вокер удише без гађења. Њено лице, свеже као први јесењи мраз, њене очи окружене борама, које се час смеше као очи у играчице, а час добију горак и намрштен израз зеленаша, укратко, цела је њена појава сушта слика пансиона, као што је пансион верно огледало њене личности. Тамница се не може замислити без чувара. Бледа пуноћа ове мале жене производ је оваквог живота, као што је тифус последица кужних испарења. Њена доња сукња од плетене вуне, дужа од горње која је направљена од неке старе хаљине а из које вири вата кроз поцепане шавове штофа, слика је салона, трпезаре и врта; по њој се може погодити каква је кухиња и наслутити какви су станари. Кад је она ту, слика је потпуна. Госпођа Вокер има око педесет година и личи на све

жене које је задесила несрећа. Очи су јој стакласте, има чедан изглед какве подводачице која ће се и посвађати само да би се боље наплатила; уз то готова на све да би олакшала своју судбину, спремна да изда Жоржа или Пишегрија, само ако је још могућно издати Жоржа или Пишегрија. Ипак, она је у основи добра жена, говоре њени станари који, слушајући је како јадикује и кашље као они, верују да нема ништа. Шта је био господин Вокер? Она никад није говорила о покојнику. Како је изгубила своје имање? Задесиле су га несреће, одговарала је она. Према њој се ружно показао и оставео јој само очи да плаче, ову кућу да се од ње издржава и право да никога не жали, јер је сама, говорила је она, препатила све могуће патње. Кад би чула газдарицу да силази ситним корацима, куварица, дебела Силвија, пожурила би да послужи доручак оним пансионерима који станују у кући.

Они који нису становали у пансиону, обично су били претплаћени само на ручак који је стајао тридесет франака месечно. У доба када почиње ова прича, било је њих седморо који су становали у пансиону. На првом спрату била су два најбоља стана. У лошијем је живела госпођа Вокер, а други је припадао госпођи Кутир, удовици једног републиканског чиновника. Поред ње је живела, као поред мајке, једна веома млада девојка, која се звала Викторина Тајфер. Оне су плаћале за стан и храну хиљаду осам стотина франака. На другом спрату била су два стана; у једном је живео неки старац звани Поаре; у другом је становао неки човек који је имао око четрдесет година; носио је црну перику, бојио зулуфе, издавао се за бившег трговца, а звао се господин Вотрен. Трећи спрат имао је четири собе, од којих су две биле издате: једна некој старој девојци која се звала госпођица Мишоно; друга неком бившем фабриканту резанаца, макарона и шкроба, који је пристајао да га зову чича Горио. Остале две собе биле су намењене птицама селицама, оним сиромашним студентима који, као чича Горио и госпођа Мишоно, нису могли да плаћају

стан и храну више од четрдесет пет франака месечно, али, њих госпођа Вокер није марила зато што су јели много хлеба, и узимала их је само кад је морала. Сада је у једној од ових двеју соба становао неки младић који је из околине Ангулема дошао

Париз да ту учи права. Његова многобројна породица излагала се највећој оскудици само да би могла да му шаље хиљаду и двеста франака годишње. Звао се Ежен де Растињак. Био је од оних младића које је невоља навикла на рад, који још

раној младости схватају наде које њихови родитељи полагају у њих и припремају себи лепу будућност одмеравајући још тада значај својих студија, које прилагођавају тежњама и потребама будућег друштва, да би га они први искористили. Без његових радозналих запажања и умешности да се снађе у париским салонима, ова приповетка не би била оживљена истинским тоновима који су били производ његове оштроумности и његове жеље да продре у тајне једног страшног стања које су брижљиво прикривали и они који су га створили и онај који га је подносио.

Изнад трећег спрата био је таван за сушење рубља и две мансарде у којима су ноћивали покућар Кристоф и куварица, дебела Силвија. Поред ових седам сталних станара, госпођа Вокер је имала сваке године, али, само на ручку, по осам студената права и медицине и по два-три становника овог краја. За време ручка у трпезарији је било по осамнаест особа, а могло је стати и двадесетак; али, ујутру, било је само њих седморо и они су доручковали као породица. Сви су силазили у папучама, правили поверљиве опаске о облачењу и изгледу оних који нису становали у пансиону, препричавали синоћне догађаје, говорећи слободно као присни пријатељи. Ови су станари били мазе госпође Вокер која је сваком од њих одмеравала услуге и пажње астрономском тачношћу, према суми коју је плаћао. Ове личности, које су само пуким случајем заједно окупљене, руковођене су истим разлогом. Два станара са другог спрата плаћала су свега по седамдесет два франка

месечно. Ова јевтиноћа која се може наћи само у предграђу Сен Марсела, између Бурбе и Салпетрера, наговештава да су сви ови станари, осим госпође Кутир, једва излазили на крај. Зато се жалосна слика унутрашњости ове куће огледала на оделу њених похабаних станара. Људи су носили реденготе неодређене боје, ципеле какве се бацају у отменим насељима, похабано рубље и сасвим изношено одело. Жене су имале старинске хаљине, префарбане, избледеле, старе, искрпљене чипке, рукавице углачане услед дуге употребе, огрлице увек мрке боје и истегнуте шалове. Иако су им овакве биле хаљине, готово сви су имали чврста и снажна тела која су издржала све животне буре, лица хладна и груба, изанђала као лик новца повученог из оптицаја. У њиховим увелим устима бљескали су зуби гладница. На њима су се оцртавале негдашње или садашње драме; не драме које се приказују на осветљеној позорници, између декорација, него живе, Неме, ледене и свакидашње драме које потресају срце.

Стара госпођица Мишоно носила је над својим уморним очима неки прљави штит од зелене свиле, окружен месинганом жицом, од којег би се уплашио и анђеоло сажалења. Њен шал са танким и опуштеним ресама као да је покривао неки костур, толико су били ћошкasti облици које је он скривао. Каква ли је сила одузела овом створењу његов женски облик? Морала је некада били лепа и стасита: да није то учинио неки порок, нека жалост или лакомост? Да није сувише волела? Је ли била продавачица хаљина и накита или обична блудница? Да сада не испашта успехе своје обесне младости, огрезле у задовољству, старошћу од које беже пролазници? Човека хвата језа од њеног тупог погледа, док јој згрчено лице има претећи изглед. Глас јој је пискав као у зрикавца кад пред зиму стане да цврчи у жбуну. Говорила је да је његовала неког старог господина који је боловао од катара у бешици, кога су напустила његова рођена деца, јер су веровала да је остао без ичега. Тај старац јој је оставео хиљаду франака годишње

доживотног прихода, који су јој повремено оспоравали његови наследници и стално је клеветали. Иако су страсти сасвим упропастиле њено лице, ипак је на кожи било извесних трагова белине и финоће на основу чега се може претпоставити да је њено тело сачувало нешто од своје лепоте.

Господин Поаре био је као нека машина. Кад се отегне, као каква сива сенка неком стазом Ботаничке баште, са старим и меким качкетом на галви, једва држећи у руци штап са округлом дршком од пожутеле слонове кости, са лепршавим и избледелим пешевима реденгота који је слабо скривао готово празне панталоне, са плавим чарапама на ногама које су клецале као у пијанице, са сивкастим прслуком и чипком од грубог и набраног муслина која није потпуно пристајала уз кравату увезану око његовог издуженог врата, многи су се питали да ли ова необична утвара припада смелом роду Јафетових потомака који враголасто облећу око жена по Италијанском булевару. Какав ли је то рад могао тако да га збрчка? Која ли се страст огледала на његовом чворновитом лицу, које би изгледало невероватно кад би се насликало као карикатура? Шта је он био? Можда чиновник Министарства правосуђа у одсеку из којег џелати шаљу рачуне за велове који се стављају на главе оцеубица, за триње у корпама у које падају главе погубљених, за узице за ножеве. Можда је био и трошаринац на кланици, поднадзорник старања о народном здрављу. Укратко, изгледа да је тај човек био један од магараца нашег великог друштвеног млина, један од оних безазлених париских трудбеника који не познају чак ни своје варалице, неки стожер око ког су се окретале опште несреће и јавне гадости, најзад, један од оних људи за које кажемо кад их угледамо: ипак су и овакви потребни. Отмени Париз не зна ни да постоје ова лица, пребледела услед душевних или телесних патњи. Али, Париз је прави океан. И кад спустите у њега сонду, нећете дознати колико је дубок. Прођите га унакрст, опишите га. Ипак, ма како брижљиво то урадили, ма колико било

испитивача тог мора и ма колико они били заинтересовани, увек ће се у њима наћи кутака за које нико не зна, непознатих пећина, цвећа, бисера, чудовишта и невероватности које су заборавили књижевни гњурци. Пансион Вокер спада у та ретка чудовишта.

Два се лица у њему упадљиво издвајају од осталих станара и гостију. Иако је Викторина Тајфер имала болесно бледу боју налик на боју малокрвних девојака, иако је својом сталном снуженошћу, својим снебивањем, сиротињским и слабуњавим изгледом, везана за опште невоље и јаде који чине основ ове слике, ипак њено лице није било старо, док су јој покрети били хитри а глас живахан. Ова млада несрећница личила је на биљку пожутелог лишћа, која је недавно пресађена на место где не може да успева. Њено црнпурасто лице, жућкасториђа коса и веома танак струк испољавали су ону љупкост коју су модерни песници уочили на малим киповима средњег века. Њене граорасте очи изражавале су хришћанску благост и помирење са судбином. Кроз једноставне и јевтине хаљине оцртавао се њен млади стас. У поређењу са осталима, она је била лепа. Да је била срећна, била би заносна: срећа је поезија жена, као што је тоалета њихов украс. Да је радост која се осети на балу озарила руменилом њено бледо лице; да су сласти отменог живота попуниле и зарумениле њене већ мало упале образе; да је љубав оживела њене сетне очи, Викторина би могла да се такмичи са најлепшим девојкама. Њој је недостајало оно што препорођава сваку жену: лепе хаљине и љубавна писма. Њена би повест могла да послужи за предмет какве књиге. Њен је отац веровао да има разлог да је не призна за своју кћер, није хтео да је задржи крај себе, давао јој је само шест стотина франака годишње, а са имањем је удесио тако да је могао цело да пренесе на сина. Госпођа Кутир, даљна рођака Викторинине мајке, која је код госпође Кутир и умрла од очајања, старала се о сиротици као да је била њено дете. Нажалост, сав иметак

удовице комесара републиканске војске био је само удовичко издржавање и пензија; и тако је неискусна и сирота несрећница могла остати на улици после њене смрти. Ова добра жена водила је Викторину сваке недеље у цркву на службу, сваких петнаест дана на исповест, да би, за сваки случај, створила од ње побожну девојку. Имала је право. Само је вера могла спасти ову одгурнуту девојчицу која је волела свог оца и одлазила му увек о Новој години са опроштајем своје мајке; али, је увек наилазила на врата неумољиво затворена. Њен брат, једини посредник између ње и оца, није дошао ни један једини пут да је обиђе за последње четири године, нити јој је слао какве помоћи. Она је преклињала Бога да отвори очи њеном оцу, да умилостави срце њеног брата, и молила се за њих не оптужујући их. Госпођа Кутир и госпођа Вокер нису налазиле довољно погрдних речи да би назвале правим именом овако нечовечно поступање. Кад су проклињале тога гнусног милионера, Викторина је шапутала благе речи, сличне гукању рањеног голуба који и својим болним крицима изражава љубав.

Ежен де Растињак имао је право јужњачко лице, белу кожу, црну косу и плаве очи. Његов стас, скромно држање и понашање одавали су сина из племићке породице у којој је веома лепо васпитан. Иако је штедео своје одело и радним даном носио одело од прошле године, ипак је понекад могао да се појави обучен као отмени младићи. Свакодневно је носио неки стари реденгот, лош прслук, ружну црну и већ избледелу ђачку кравату коју је рђаво везивао; такве су му биле и панталоне, а чизме пенџетиране.

Вотрен, човек од својих четрдесет година, обојених зулуфа, служио је као неки прелаз између ове две личности и осталих. Припадао је оним људима за које народ каже: прави делија! Имао је широка плећа, снажне груди, набрекле мишиће, руке развијене, четвртасте и око зглавака јако обрасле густим маљама риђе боје. Његово лице, избраздано прераним борама,

показивало је знаке грубости која је била у опреци са његовим љупким опхођењем. Његов дубок глас, у складу са припростом веселошћу, није био непријатан. Био је услужан и шаљив. Ако нека брава није исправна, он је одмах скине, оправи, подмаже, дотера и опет намести, говорећи: „Разумем се ја у то“. Уосталом, он је о свему понешто знао, о лађама и морима, о Француској и другим земљама, о пословима и људима, о догађајима и законима, о хотелима и хапсанама. Ако би се неко и сувише јадао, он би му одмах притекао у помоћ. Неколико пута позајмљивао је новац госпођи Вокер и неким другим станарима; али, нико није смео ни помислити да му не врати дуг, јер је он, и поред доброћудног изгледа, уливао страх својим проницљивим и одлучним погледом. Начин на који је штрцао пљувачку одавао је веома хладнокрвног човека који не би устукнуо ни пред злочином само да се ослободи опасности. Његов поглед, сличан погледу строгог судије, као да је продирао у суштину свих питања, свих савести и свих осећања. Имао је обичај да излази после доручка, враћао се на ручак, затим наново излазио и проводио цело вече ван куће; враћао се око поноћи, отварајући врата кључем који му је поверила госпођа Вокер. Само је он имао ту повластицу. Али, био је у најбољим односима са удовицом коју је називао мамицом грлећи је око струка; она, међутим, није много ценила ово његово умиљавање! Јадница је мислила да је то лако урадити, међутим, само је Вотрен својим дугим рукама могао обухватити њену незграпну телесину. Био је уобичајио да великодушно плаћа петнаест франака месечно за црну кафу с ракијом, коју је пио после јела. И мање површни људи но што су ови младићи које је захватио вртлог париског живота или ови старци равнодушни према свему што се њих лично не тиче, не би олако прешли преко подозривог утиска који је на њих остављао Вотрен. Он је или знао или наслућивао послове свих њих, док нико није могао да докучли шта он мисли нити чиме се бави. Мада је своју привидну доброћудност, своју сталну услужност и своју веселост поставио као неку препону између

осталих и себе, често се откривала страшна загонетка његова карактера. Често се на основу какве заједљиве досетке, достојне сатиричара Јувенала, којом је волео да исмеје законе, да ошине отмени свет, да покаже његову недоследност, могло претпоставити да је озлојеђен на друштвени поредак и да се на дну његовог живота брижљиво кре нека тајна.

Можда је и несвесно пажњу госпођице Тајфер привлачила снага четрдесетогодишњег Вотрена и лепота младог студента, те су обојица били предмет њених потајних погледа и скривених мисли. Али, изгледа да ни један ни други нису мислили на њу, иако је сваког дана срећа могла да измени њено стање и да је учини богатом удавачом. Уосталом, нико се овде није ни трудио да провери да ли су несреће на које су се поједини жалили биле лажне или истините. Због својих међусобних положаја сви су били једни према другима и равнодушни и неповерљиви. Знали су да се узајамно не могу помагати, а сви су редом, причајући о својим невољама, исцрпи сажалење осталих. Налик на старе супружнике, они нису имали више шта да кажу једни другима. Између њих су постојали само односи механичког живота, окретање неподмазаних точкова. Сви су они пролазили мирно улицом поред каквог слепца и слушали без узбуђења опис какве несреће, док је смрт за њих значила крај свих невоља. Зато су били равнодушни и пред најстрашнијим самртним мукама. Најсрећнија међу овим неутешним створењима била је госпођа Вокер, која је била као владарка у овом сиротињском дому. Само је она сматрала за весели гај овај мали врт који је због тишине и хладноће, због сувоће и влаге, изгледао простран као каква степа. Само је за њу имала дражи ова жута и суморна кућа која је заударала на бакарну рђу тезге. Ове ћелије припадале су њој. Она је хранила ово робље, осуђено на сталне невоље, које је осећало према њој неко страхопоштовање. Где би ови јадници на другом месту у Паризу нашли за исте паре

здраву и обилну храну, и стан који су могли сами учинити ако не отменим и удобним, а оно бар чистим.

Једном је госпођа Вокер видела својим сврачијим очима државне обвезнице, од којих је дивни чича Горио могао имати годишње отприлике осам до десет хиљада франака прихода. Од тог дана, госпођа Вокер, рођена де Конфлан, која је стварно имала четрдесет осам година а признавала свега тридесет девет, поче нешто да смишља. Иако је сузни угао у очима чича Горија био изврнут, поднадуо и опуштен, због чега је морао доста често да брише очи, она је налазила да је он човек пријатне спољашности и на свом месту. Уосталом, његови меснати и развијени листови на ногама наговештавали су, као и његов дуги четвртасти нос, моралне особине које је, како изгледа, волела удовица, а које су биле у складу са безазлено глупим и округлим старчевим лицем. Била је то животиња снажног телесног састава, са јако развијеним осећајним животом. Његова коса, коју је сваког јутра пудерисао берберин Политехничке школе, била је раздељена у облику голубијих крила, са фрирзуром која му је улепшавала лице. Иако је био припрост, био је нагиздан, пушио је до миле воље, као човек који је сигуран да ће увек имати табакеру пуну најбољег дувана, те је оне вечери, кад се господин Горио уселио код ње, госпођа Вокер легла и, као јаребица у сланини, топила се на ватри жеље, која ју је сву обузимала, да се ослободи мртвачког покрова Вокерова и да васкрсне у Горију. И тако она зажеље да се удоми, да прода пансион, да иде под руку с овим отменим грађанином, да постане угледна жена у свом кварту, да по њему скупља прилоге за сиротињу, да недељом прави излете у Соази, Соаси, Шантији, затим, да иде у позориште кад год зажели, и то у ложу, да више не очекује бесплатне улазнице које је у јулу добијала од својих станара; сањала је о срећи скромних париских породица. Никома није признавала да има четрдесет хиљада франака које је уштедела пару по пару. Она је зацело сматрала да је у имовном погледу врло добра партија.

„Што се осталог тиче, сигурно вредим колико чича!“, мислила је она у себи преврћући се у кревету да би саму себе уверила у дражи које су се сваког јутра дебелој Силвији чиниле увеле. Почев од овог дана, за цигло три месеца, удовица Вокер се користила бербериним господина Горија, правила мање издатке на одело, правдајући то потребама да својој кући да изглед пристојности, који приличи угледним личностима. Гледала је на сваки начин да измени своје станаре, трубећи на сав глас да ће убудуће примати само најотменији свет у сваком погледу. Ако би се појавео неки непознат човек, она би се хвалила пред њим како је господин Горио, један од најпознатијих трговаца у Паризу, изабрао баш њен пансион. Раздала је огласе са насловом: Пансион Вокер. „То је“, стајало је ту, „један од најстаријих и најважнијих грађанских пансиона у Латинском кварту, са погледом на Гобленску долину која се види са трећег спрата и дивним вртом са Алејом липа.“ Она је затим говорила о чистом ваздуху и самоћи. Овај оглас домами у пансион госпођу грофицу де Ламберменил, жену од својих тридесет шест година која је, као удовица генерала који је пао на бојном пољу, очекивала да јој се среди пензија. Госпођа Вокер поклањала је сада више пажње храни, ложила је у салону готово пола године, и тако дословце испуњавала своје обећање да је морала да дода од своје готовине. Зато је грофица говорила госпођи Вокер, ословљавајући је са „драга пријатељице“ да ће јој довести бароницу де Вомерланд и удовицу пуковника Пикоазоа, две своје пријатељице којима је истицао рок у једном пансиону у Мареу, који је био скупљи од пансиона Вокер. Ове ће госпође, усталом, моћи веома лепо да зрве кад Министарство војно буде свршило њихову ствар. „Али,“ говорила је она, „тамо се ништа не свршава.“

Обе су удовице одлазиле заједно после ручка у собу госпође Вокер и тамо су ћаскале, пиле по коју чашицу ликера и јеле слаткише остављене за газдарицу. Госпођа де Ламберменил сложила се умногоме са намерама госпође Вокер

о чича Горију, изврским намерама које је она, уосталом, прозрела још првог дана; налазила је да је савршен човек.

— Ах! драга моја госпођо, говорила јој је удовица, то је човек здрав као моје око, потпуно очуван, који жени може да пружи још доста задовољства.

Грофица храбро стави госпођи Вокер неке примедбе о њеним хаљинама које нису биле у складу с њеним жељама. „Треба да објавите ратно стање“, говорила је грофица. После многих прорачунавања, обе удовице одоше заједно у Пале Ројал, где у Галери де Боа купише шешир са перјем и једну капу. Грофица готово силом одведе своју пријатељицу у радњу код Мале Жанете и ту изабраше једну хаљину и појас. Када сва ова муниција би употребљена, и удовица се наоружа, она је у свему личила на познату слику на фирми кафане Бефаламод. Ипак се толико изменила у своју корист да се осећала обавезном према грофици и, мада није била издашна, замоли је да прими на поклон један шешир од двадесет франака. У ствари, она је рачунала да је замоли да искуша Горија и да је похвали пред њим. Госпођа де Ламберменил заузела се пријатељски за ову ствар и прикљештила старог фабриканта резанаца кад је успела да се састане с њим, али, пошто се уверила да је стидљив, да не кажемо отпоран према њеним покушајима да га освоји за себе лично, отишла је од њега огорчена због његове грубости.

— Анђеле мој, рече она својој драгој пријатељици, ништа нећете урадити с оним човеком! Он је крајње неповерљив, џимрија, скот, глупак од кога бисте имали само непријатности.

Између господина Горија и госпође грофице де Ламберменил дошло је и до таквих речи да грофица није хтела више ни да га погледа. Сутрадан она оде, заборавивши да плати стан и храну за шест месеци, а остави једну отрцану хаљину која није

вредила више од пет франака. И поред свих упорних трагања, госпођа Вокер не успе у Паризу ишта да дозна о грофици де Ламберменил. Она је често говорила о том жалосном догађају, вајкала се на своје сувише велико поверење, мада је, у ствари, била неповерљивија и од мачке; али, била је као многи други који се плаше и својих рођака, а поверавају се ономе који први наиђе. Чудна али, истинита морална чињеница, чији корен није тешко пронаћи у људском срцу. Можда извесни људи немају ништа више да добију од оних с којима живе; када им открију своју празну душу, они осећају да их њихова околина кришом, оштро и с правом осуђује, али, осећајући несавладљиву потребу за ласкањем које им недостаје, или сагоревајући од жеље да се покажу бољи но што су, они се надају да ће на препад задобити поштовање или освојити срце непознатих лица, макар их изгубили једног дана. Најзад, има рођених користољубаца који не чине никаква добра ни пријатељима ни сродницима баш зато што на то имају права, међутим, чинећи услуге непознатима, они задовољавају своје самољубље: уколико су им људи ближи, утолико их мање воле; а што су даље од њих, све су услужнији према њима. Госпођа Вокер имала је без сумње обе ове особине ситних, лицемерних и одвратних људских природа.

— Да сам ја био овде, говорио је тада Вотрен, та вас несрећа не би задесила! Ја бих вам казао ко је та лакрдијашица. Познајем ја добро те њушке.

Госпођа Вокер, као и сви ограничени умови, имала је обичај да не излази из круга догађаја нити да им тражи узроке. Волела је да окривљује друге због својих сопствених грешака. После овог губитка она је поверовала да је честити фабрикант резанаца крив за њену несрећу, и отада је почела, како је говорила, да се трезни на његову штету. Када се уверила да су узалудна сва њена настојања да га освоји и излишни сви издаци на репрезентацију, она је убрзо пронашла и прави разлог свему томе. Тада је увидела да њен станар, како је сама

говорила, живи na свој начин. Најзад, постаде јој јасно да је њена слатка нада била неоснована и да никада ништа неће извући од тог човека, како се одлучно изразила грофица, која се, како изгледа, добро разумевала у тим стварима. Неминовно, њена мржња постаде јача но што је било њено пријатељство. Она га није омрзла зато што га је волела, но зато што су пропали њени снови. Људско срце има граница у љубави, али, нема у мржњи. Али, чича Горио је био њен станар, и зато је удовица морала да савлађује изливе свог увређеног самољубља, да прикрива уздахе због овог разочарања и да гуши жељу за осветом, као калуђер кад га увреди игуман. Ситни умови задовољавају непрестаним маленкостима и своја добра и рђава осећања. Удовица се послужи својом женском злбом у изналажењу начина потајног мучења своје жртве. Почела је укидањем додатака које је завела у исхрани. „Немој више износити ни краставце ни сарделе: то ништа не ваља!“ рече она Силвији оног јутра кад се вратила на свој стари ред. Господин Горио био је човек који се с малим задовољава, код њега је скомрачење, неопходно људима који сами стичу своју имовину, прешло у навику. Чорба, кувано месо, порција поврћа, то је био и остао његов најмилији ручак. Зато је госпођи Вокер било тешко да кињи свог станара ког није могла ничим да наљути. Очајна што је наишла на таквог човека, поче да га омаловажава и успе да га омрзну и њени станари који, ради разоноде, послужише њеној освети. При крају прве године удовица је постала толико неповерљива да се питала зашто је становао код ње, плаћајући јој тако мало према свом имовном стању, овај трговац који је имао годишње седам до осам хиљада ливара прихода, дивно сребро и наките лепе као у какве богато плаћене љубазнице. Прве године Горио је готово сваке недеље ручавао двапут негде у граду, па онда, мало помало, само двапут месечно. Ови су изостанци господина Горија ишли и сувише у рачун госпођи Вокер те је зато постала незадовољна због његовог све тачнијег долажења на ручак. Она је ову промену приписивала и постепеном смањењу

иметка и жељи да пркоси својој газдарици. Једна од најодвратнијих навика ових ситних душа јесте то што мисле да и други имају њихове недостатке. На своју несрећу, крајем друге године, господин Горио потврди гласове који су се проносили о њему, тражећи од госпође Вокер да пређе на други спрат и да убудуће плаћа за стан и храну девет стотина франака годишње. Толико је морао да штеди да целе зиме није заложиио ватру у својој соби. Удовица Вокер затражи да јој се плаћа унапред; господин Горио одмах пристаде, и од тог дана госпођа Вокер поче да га зове чича Горио. Сви су се упињали да докуче узроке овог срозавања. Али, то није било лако! Као што је рекла лажна грофица, чича Горио је био подмукао и ћутљив. Према логици шупљоглаваца, а они су сви брбљали зато што причају само ништаре, они који не говоре о својим пословима баве се рђавим стварима. И тако овај угледни трговац постаде сада варалица; овај смешни удварач би проглашен за маторог лупежа. Час су говорили са Вотреном, који се у ово време настанио у пансиону Вокер, да је чича Горио играо на берзи и, према доста сочном изразу финансијског језика, каишарио са државним обвезницама на којима је раније изгубио све што је имао. Час су тврдили да је припадао оним мањим коцкарима који иду свако вече да баце на коцку и добију по десет франака. Час је опет био сматран за шпијуна главне полиције; али, Вотрен је тврдио да за то није довољно препреден. Говорило се да је чича Горио тврдица који позајмљује новац на кратке рокове и да игра на лутрији. Приписивали су му све и најтајанственије мане које код људи проузрокују порок, бестидност и немоћ. Али, поред његовог рђавог владања и гнусних порока, газдарица није према њему осећала толику одвратност да би му морала отказати стан и храну, јер је уредно плаћао. Осим тога, био је и користан, јер су сви на њему испољавали своје добро или рђаво расположење било шалама било испадима. Мишљење које је о њему имала госпођа Вокер било је највероватније и сви су га усвојили. Она је говорила да је тај добро сачувани човек, здрав као њено око, човек с којим

би се могло још пријатно поживети, у ствари развратник чудних склоности. Ево на чему је удовица Вокер заснивала своје клевете. Неколико месеци после бекства кобне грофице која је умела да живи пола године на њен рачун, једног јутра, док још није умала, чула је на степеништу шуштање свилене хаљине и ситне кораке неке младе и лаке жене која улете код Горија кроз врата која се опрезно отворише. Одмах затим дође к њој дебела Силвија да јој каже како се нека девојка, сувише лепа да би могла бити поштена, обучена као каква богиња, у чистим свиленим ципелама, неприметно привукла до кухиње и питала за стан господина Горија. Госпођа Вокер и њена куварица одоше на прислушкују и успеше да чују по коју нежну реч изговорену за време ове подуже посете. Кад је господин Горио испраћао своју женску, дебела Силвија брзо зграби корпу, као да ће на пијацу, и пође за љубавним паром.

— Госпођо, рече она својој газдарици по повратку, ипак мора бити да је господин Горио ђаволски богат човек кад може овако да их издржава. Замислите само, на углу Улице Естрада, чекала су дивна кола у која је ушла она женска.

За време ручка, госпођа Вокер оде да навуче завесу да Горију не би досађивало сунце које му је ударило у очи.

— Ви сте љубимац лепотица, господине Горио, сунце вас тражи, рече она циљајући на јутрошњу посету. Али, бар имате укуса, баш је врло лепа.

— То је била моја кћи, одговори он са извесним поносом, али, сви су то схватили као уображеност старца који чува свој углед.

После месец дана, господин Горио прими и другу посету. Његова кћи која је први пут била одевена у преподневну хаљину, сад је дошла после ручка, обучена као за излазак у друштво. Они који су разговарали у салону видели су да је лепа

и плава, витка стаса, љупка и сувише отмена да би могла бити кћи једног чича Горија.

— Овај има две! рече дебела Силвија која је није препознала.

После неколико дана дође његова друга кћи, висока, стасита, смеђа, црне косе и живог погледа, и потражи господина Горија.

— Ево и треће! рече Силвија.

Ова друга кћи, која је први пут посетила оца пре подне, дође после неколико дана увече, у балској хаљини и у колима.

— Ово је четврта! гракнуше госпођа Вокер и дебела Силвија, које нису запазиле никакву сличност између ове отмене госпође и оне жене која је први пут дошла пре подне, једноставно одевена.

Горио је тада још плаћао хиљаду и двеста франака за стан и храну, и госпођа Вокер је сматрала да је сасвим природно што један богат човек има четири или пет љубавница, а уз то да је и веома вешт човек кад их представља као своје кћерке. Она се није нимало љутила што их је позивао у пансион Вокер. Али, пошто су јој ове посете објашњавале равнодушност њеног станара према њој, она почетком друге године дозволи себи да га зове „матори мачак“. Најзад, кад је њен станар почео да плаћа по девет стотина франака годишње, видевши једну од тих госпођа како долази она га дрско запита што он намерава да направи од њене куће. Чича Горио одговори да је то његова старија кћи.

— Па ви као да имате тридесет и шест кћери?, рече јетко госпођа Вокер.

Само две, одговори станар благо као пропали човек кога је беда учинила сасвим покорним.

Крајем треће године чича Горио смањи своје издатке, преселивши се на трећи спрат и плаћајући четрдесет пет франака месечно за стан и храну. Одрече се и дувана, отпусти берберина и преста да се пудерише. Кад се први пут појави ненапудерисан, његова газдарица узвикну од чуда кад виде како му је коса сиво прљава и зеленкаста. Његово лице, услед патње чији узрок нико није знао, бивало је неприметно, из дана у дан, све тужније и изгледало очајније ма од ког другог лица за столом. Није више било никакве сумње, чича Горио је био стари развратник чије је очи спасио само искусан лекар од шкодљивог дејства лекова које су изискивале његове разне болести. Коса му је била тако гадне боје зато што је живео раскалашним животом и што је узимао шкодљиве лекаре који су му помагали да настави такав живот. Његово телесно и душевно стање давало је повода за таква лупетања. Кад му се рубље поцепало, он купи просто памучно платно да њиме замени своје дивне кошуље. Његови дијаманти, златна табакера, ланац, накити, нестајали су једно за другим. Није више облачио капут отвореноплаве боје и скупа одела, него је сада носио, и зими и љети, реденгот од просте кестенасте чоје, прслук од козје длаке, сиве панталоне од шајака. Бивао је све мршавији; листови на ногама спласнуше; пуно лице задовољног ћифте поста збрчкано; чело му се набра, а вилице испадосе тако да четврте године становања у Улици Нев Сент Женевјев није више личио на самог себе. Добри фабрикант резанаца, који је имао шездесет две године и изгледао као да нема ни четрдесет, крупни и дебели ћифта, крепак а припрост, чија је раскалашна појава увесељавала пролазнике, који је имао нечег младалачког у осмејеху, сада је личио на излапелог, немоћног и бледог старца од седамдесет година. Његове плаве и живе очи потамњеше, усахнуше, а из њихових поцрвенелих ивица као да је текла крв. Једни су се грозили кад га виде, а

други су га сажаљевали. Млади студенти медицине, приметивши да му се доња усна спустила и одмеривши врх угла на лицу, изјавише, после многих шегачења којима се он није одупирао, да је поблесавио. Једне вечери, кад му је госпођа Вокер казала подругљиво: „Ваше вас кћери не обилазе више?“, доводећи у сумњу његово очинство, чича Горио се трже као да га је газдарица опекала усијаним гвожђем.

— Долазе понекад, одговори он узбуђеним гласом.

— А, а, још их виђате! повикаше студенти. Живео чича Горио!

Али, старац није чуо шале на рачун свог одговора јер је поново утонуо у мисли; међутим површни посматрачи схватили су то као старачку отупелост која је настала услед његове малоумности. Да су га добро познавали, можда би се јаче заинтересовали за проблем његовог телесног и душевног стања, али, ништа није било теже од тога. Иако је било лако дознати да ли је Горио заиста био фабрикант резанаца и колико је било његово богатство, старији људи које је занимала његова судбина нису излазили из свог кварта и живели су у пансиону као шкољке на стени. Остали, чим би изашли из Улице Нев Сент Женевјев, понети орканом париског живота, заборавили би једног старца коме су се подсмевали. За оне ограничене духове, као и за ове безбрижне младиће, човек тако бедан и тако блесав, као чича Горио, није могао бити ни богат ни способан. Што се тиче жена које је називао својим кћерима, сви су се сагласили са госпођом Вокер, која је говорила са неумитном логиком старих жена, навиклих да све измишљају брбљајући на вечерњим седељкама: „Кад би чича Горио имао тако богате кћерке као што изгледају све оне госпође које су га посећивале, он не би становао код мене, на трећем спрату, за четрдесет пет франака месечно, нити би се одевао као какав бедник.“ Ништа није оправдало ове закључке. И тако, крајем новембра 1819, кад се одиграла ова драма, свако

је у пансиону имао јасно одређено мишљење о бедном старцу. Он никад није имао ни жене ни кћери; раскалашни живот створио је од њега пужа мекушца у људском облику, из класе пужева са кућицом као качкет, говорио је један чиновник музеја и стални гост на ручку. Уз Горија, Поаре је био прави орао и џентлмент. Поаре је говорио, размишљао, одговарао; у ствари, и кад је говорио, размишљао или одговарао, он није ништа казивао, јер је навикао да другим речима понови оно што су други рекли; али, он је учествовао у разговору, био је жив и изгледао осетљив; док је чича Горио, опет према речима чиновника из музеја, стално био на тачки мржњења.

Ежен де Растињак био је у оном друштвеном расположењу које је својствено способнијим младићима или онима који се у тешким приликама одједном покажу људи од велике вредности. Током прве године свог боравка у Паризу, није имао много да ради за испите те је имао времена да ужива у насадама чулног Париза. Студенти никад немају сувише времена ако хоће да иду у сва позоришта, да уђу у све тајне Париза, да упознају лепо понашање, да науче језик и да се навикну на нарочита париска задовољства; да обиђу и добра и рђава места, да иду на предавања која их занимају и да разгледају богатства музеја. Студент се тада одушевљава и тричаријама које му изгледају врло крупне. Пронађе човека кога нарочито цени, на пример, каквог професора из Collège de France, кога плаћају да буде на висини својих слушалаца. Удешава се због жена са првих галерија Комичне опере. У том постепеном упознавању, он постаје све зрелији, повећава се његово животно искуство и почиње да схвата наслаге људских слојева које сачињавају друштво. Ако се у почетку само дивео колима која су једног лепог сунчаног дана пројурила Јелисејским пољима, убрзо ће зажељети да их има. Кад је, после првих испита на филозофском и правном факултету, пошао да проведе распуст код својих родитеља, Ежен је, и неприметно, био прошао кроз те припреме за живот. Нестало је његових

дечачких сањарија и паланачких схватања. Његова измењена способност расуђивања и његово претерано славољубље отворише му очи усред родитељског дома, у крилу породице. Његови родитељи, два брата, две сестре и једна тетка, чија се имовина састојала од помоћи коју је примала са неколико страна, живели су на малом добру Растињакових. Ово имање доносило је годишње око три хиљаде франака прихода, али, само онда кад виноград добро роди. Међутим, требало је Ежену слати хиљаду и две стотине франака сваке године. Када је увидео ову сталну оскудицу коју су од њега храбро крили, и нехотице стао да упоређује своје сестре, које су му у детињству изгледале тако лепе, са Парижанкама, које су оличавале образац идеалне лепоте, када је уочио сву неизвесност будућности ове велике породице која је у њега полагала све своје наде, и приметио штедњу на свакој ситници; када је запазио да породица пије комињак, и још многе друге ствари које није потребно наводити, онда Ежен силно зажеље да се истакне и да успе по сваку цену. Као што се дешава код светлих карактера, он је хтео све то да постигне само својом личном заслугом. Али, био је изразито јужњачког духа; на делу, његове одлуке наиђоше на она колебања која обузимају младиће кад се нађу на морској пучини, не знајући ни на коју ће страну ни под којим углом да разапну једра. Ако је у почетку мислио да се сав посвети раду, ускоро потом, приморан оскудицом да се обрати некоме за помоћ, он запази колико жене имају утицаја на друштвени живот и зато одлучи изненада да уђе у свет, не би ли у њему стекао коју заштитницу: а зар да их не освоји духовити и страсни младић који је уз то био отмен и обдарен неком раздражљивом лепотом која се женама нарочито свиђа? Ове су га мисли спопадале усред поља, за време шетњи које је некада весело правио са својим сестрама које су примећивале да се много променио.

Његова тетка, госпођа де Марсијак, која је некада одлазила у двор, имала је познанства у највишим племићким

редовима. У успоменама којима га је његова тетка тако често успављивала, честољубиви младић одједном откри могућности за успехе у друштву, који су исто толико значајни колико и успеси на правном факултету. Зато је поче испитивати о родбинским везама које би се још могле обновити. Пошто је прегледала родословну таблицу, старица нађе да ће међу себичним и богатим рођацима који би могли бити од користи њеном нећаку, госпођа де Бозеан бити најпредусретљивија. Она по старински написа тој младој жени писмо и предаде га Ежену, рекавши му да ће, ако наиђе на добар пријем код виконтесе, помоћу ње упознати и остале њене рођаке. Неколико дана по свом доласку, Растињак посла писмо своје тетке госпођи де Бозеан. Виконтеса му одговори позивом на сутрашњи бал.

Тако је углавном изгледао овај грађански пансион крајем новембра 1819. Неколико дана доцније, после бала код госпође де Бозеан, Ежен се врати кући око два часа после поноћи. Да би надокнадио изгубљено време, смели студент се зарицао за време играња да ће радити до зоре. Мислио је да први пут преседи ноћ у овом тихом крају, јер је сјај отменог света побудио у њему неку лажну вољу за радом. Није вечерао код госпође Вокер. Станари су зато веровали да ће се тек у свануће вратити са бала, као што се понекад враћао са студентских забава у Праду и балова у Одеону, са искривљеним ципелама и укаљаним свиленим чарапама. Пре но што је навукао резу на врата, Кристоф их је отворио да би погледао напоље. Баш тада наиђе Растињак који је могао нечујно да уђе у своју собу пошто је Кристоф, идући за њим, правио ужасну буку. Ежен се пресвуче, обу папуче, дохвати неки стари реденгот, потпали тресет, и поче се брзо спремати за рад, али, због лупе Кристофових цокулентина нико не чу његове тихе припреме. Пре но што ће се задубити у своје правничке књиге, Ежен остаде замишљен неколико тренутака. Уверио се да је госпођа виконтеса де Бозеан једна од краљица моде у Паризу и

да њена кућа важи за најпријатнију кућу у предграђу Сен Жермен. Она је била, уосталом, и по свом имену и по свом богатству, једна од највећих племићки. Захваљујући својој тетки де Марсијак, сиромашни студент лепо је примљен у овој кући, мада није био свестан значаја ове благонаклоности. Приступ у ове позлаћене салоне сматран је као неком повељом о високом племству. Ушавши у ово друштво, у које је било најтеже ући, он је самим тим стекао право да иде свуда. Опседнут овим сјајним скупом, Ежен се, после првих речи које је измењао са виконтесом, задовољи тиме што је у мноштву париских божанстава која су се тискала у овом отменом друштву, изабрао једну од оних жена које мора да заволи сваки младић. Грофица Анастасија де Ресто, висока и лепо развијена, сматрана је за жену која има најлепши стас у Паризу. Замислите само крупне црне очи, дивне руке, лепо извајане ноге, живе покрете, жену коју је маркиз де Ронкерол назвао коњем најчистије пасмине. Ова својства нису ишла на штету других; тело јој је било заобљено, а ипак није била дебела. Изрази коњ најчистије пасмине, расна жена, бејаху почели да замењују небеске анђеле, магловите слике из Осианових песама и целу ону старинску љубавну митологију коју је дендизам потиснуо. Али, за Растињака госпођа Анастасија де Ресто бејаше жена о којој је сањао. Двапут се записао на њеној лепези у листу њених играча, и тако је могао да разговара с њом у првој игри.

— Где бих могао да се састајем с вама, госпођо? запита је он изненада с оном страсном жестином која се толико свиђала женама.

— Па, у Булоњској шуми, у Шалљивом позоришту, у мојој кући, свуда, одговори она.

И одважни јужњак учини све да се приближи овој дивној грофици колико се један младић може приближити некој жени играјући двапут с њом. Кад је рекао да је рођак госпође де

Бозеан, ова га је жена, која му се учини велика госпођа, позвала да је посети. Судаћи по њеном последњем осмеху, Растињак поверова да је неопходно потребно да је посети. Срећом се упознао с једним човеком који се није ругао његовом незнању, а то је био недостатак који су тада познати разметљивци сматрали за неопростив грех, уображени разметљивци, као што су Моленкур, Ронкерол, Максим де Трај, де Марсе, Ажида Пенто, Ванденес, повезани са најотменијим женама, као што су леди Брандон, војвоткиња де Ланже, грофица де Кергаруе, госпођа де Серизи, војвоткиња де Кариљано, грофица Феро, госпођа де Ланти, маркиза д'Еглемон, госпођа Фирмиани, маркиза де Листомер и маркиза д'Еспар, војвоткиња де Мофрињез и Гранлијеове. Срећом, дакле, неискусни студент наиђе на маркиза де Монриво, љубавника војвоткиње де Ланже, генерала безазленог као дете, који му рече да грофица де Ресто станује у Улици Хелдер. Бити млад, бити жељан света, чезнути за женом и видети како му се отварају врата двеју кућа! Моћи одлазити у предграђе Сен Жермен код виконтесе де Бозеан и у Шосед Антен код грофице де Ресто! Завирити у све париске салоне и веровати да је толико леп младић да ће наћи неку заштитницу! Осећати у себи толико самопоуздања да сме без бојазни корачати по затегнутом ужету, по коме треба ићи сигурно као какав искусни пеливан, и наћи у дражесној жени најбољи ослонац! Са таквим мислима и пред том женом која му се приказивала ту, крај ватре од тресети, као какво божанство, између грађанског законика и беде, ко не би као Ежен мислио о будућности и улепшавао је успесима? Он се толико опио својом будућом срећом да је веровао да је поред госпође де Ресто, кад неки болни уздах, нарушавајући ноћни мир, одјекну у срцу младог студента, као јаук каквог самртника. Он полако отвори врата, и кад изађе у ходник, примети светлу пругу испод врата чича Горија. Ежен се уплаши да није позлило његовом суседу, примаче се кључаоници, погледа унутра и спази старца како нешто ради. Али, његов му се посао учини толико злочиначки да је сматрао за своју дужност према друштву да добро

припази шта то ноћу потајно ради тај самозвани фабрикант резанаца. Чича Горио, који је, без сумње, за пречаге изврнутог стола причврстио један послужавник и чинију од позлаћеног сребра, обавијао је око тих богато извајаних предмета неко уже и стезао га тако јако, као да је увијајући те предмете, намеравао да од њих направи полуге. »Дођавола! Какав је ово човек!«, помисли Растињак кад виде жилаве мишице овога старца који је помоћу овог ужета нечујно гњечио позлаћено сребро као да је од тијеста. Да ли је ово лопов или лоповски јатак који се прави да је будала, немоћан, и живи као прави просјак, само да би што сигурније обављао свој посао?«, рече у себи Ежен и усправи се за тренутак. Затим поново погледа кроз кључаоницу. Чича Горио, који је одвео конопац, узнемирано узео сребро, метну га на сто преко покривача који је разастро и поче га ваљати како би заоблио полугу. Све је то урадио невероватно лако. „Па он је јак као пољски краљ Август“, помисли Ежен кад је полуга постала готово сасвим обла. Чича Горио болно погледа своје дело, сузе му грунуше из очију, угаси воштаницу која му је светлила док је савијао ово позлаћено сребро, и Ежен чу кад чича леже у постељу уздахнувши. „Луд је“, помисли студент.

— Сирото дете! рече гласно чича Горио.

После ових речи, Растињак закључи да је боље да ништа не говори о овом догађају и да не осуђује олако свог суседа. Баш кад је хтео да уђе у своју собу, чу неки необичан шум што је морао долазити од људи који се нечујно пењу уз степенице. Ежен ослушну. Заиста се чуло како наизменично дишу два човека. Иако није чуо ни шкрипу врата ни људске кораке, он одједном примети слабу светлост на другом спрату, у соби господина Вотрена. „Оволико тајни у једном скромном пансиону!“ помисли он. Сиђе низ степенице, ослушну и до његових ушију допре звук злата. Убрзо потом угаси се светлост, дисање два човека чуло се и даље, али, без шкрипе врата.

Затим, како су она два човека све ниже силазила, шум је бивао све слабији.

— Ко је то? викну госпођа Вокер отварајући прозор на својој соби.

— Ја се враћам, мамице Вокер, одговори Вотрен својим снажним гласом.

„Чудновато! Кристоф је навукао резе“, рече у себи Ежен улазећи у своју собу. У Паризу, човек треба да не спава па да сазна шта се дешава око њега. Пошто су га ови ситни догађаји удаљили од његових размишљања о слави и љубави, он поче да ради, али, сумње које су настале у њему о чича Горију, и још више помисао на госпођу де Ресто, која му се с времена на време указивала као весник сјајне будућности, сметаху му; зато леже и заспа као заклан. Од десет ноћи које младићи одреде за рад, они седам ноћи проспавају. Ноћу могу да раде само они који имају више од двадесет година.

Сутрадан изјутра Париз је био покривен оном густом маглом која га тако обавије тмином да ни најтачнији људи не знају које је време. Пропуштају се пословни састанци. Свако мисли да је осам сати кад избије подне. Било је већ девет и по часова, а госпођа Вокер још није устала. Кристоф и дебела Силвија, који исто тако бежаху закаснили, пили су сада спокојно белу кафу с павлаком са млека које је било намењено станарима, а које је Силвија после тога дуго кувала те госпођа Вокер није могла да примети то њено лукавство.

— Силвија, рече Кристоф, умачући прву кришку хлеба, господин Вотрен, који је ипак добар човек, опет се ноћас састајао са две особе. Ако то госпођи не би било право, не треба јој ништа говорити.

— Је ли вам што дао?

— Дао ми је пет франака за овај месец, као да је хтео да каже: „Ћути“.

— Осим њега и госпође Кутир, који нису циције, остали би нам узели левом руком оно што су нам десном дали о Новој години, рече Силвија.

— А шта нам и дају! упаде Кристоф, по један бедан петофранак. Ево већ две године како чича Горио сам чисти своје ципеле. Она џимрија Поаре и не употребљава маст за обућу и пре би је појео но што би њоме намазао своје дотрајале ципеле. Онај слабуњави студент даје ми само по два франка. То није довољно ни за четке, а уз то, он продаје и своја стара одела. Прави свињац!

— Е, додаде Силвија срчући кафу, ми имамо још понајбоља места у овом кварту: лепо се живи. Него, Кристофе, сетих се чича Вотрена, је ли вам когод говорио шта о њему?

— Јесте. Срео сам пре неки дан на улици једног господина који ми рече: — Не станује ли код вас један дебели господин са зулүфима које боји? Ја му одговорих: „Не, господине, он их не боји. Један такав веселјак као што је он, нема времена за то.“ То сам саопштио господину Вотрену који ми је на то одговорио: „Добро си урадио, младићу мој! Одговарај увек тако. Ништа није тако непријатно као одавање наших слабости. Због тога се могу покварити и бракови.“

— А мене су на пијаци салетали не би ли ме навели да кажем да ли сам га видеда кад пресвлачи кошуљу. Тако шта! Гле, рече она заставши, на Валде Грасу избија десет часова мање четврт, а нико се не миче.

— Па они су сви изашли! Госпођа Кутир и њена девојчица отишле су још у осам сати у цркву Сент Етен да се помоле Богу. Чича Горио је изашао с неким замуљуком.

Студент ће се вратити тек после часова, у десет, видио сам их како одлазе кад сам чистио степениште; чича Горио ме је ударио оним што је носио, нечим што је било тврдо као гвожђе. Ама шта ли то ради тај чичица. Сви га окрећу као чигру, али, он је ипак частан човек и вреди више од свих њих. Није много дарезљив; али, оне госпође, код којих ме шаље понекад, дају богате напојнице и дивно се носе.

— Је л' то оне које назива својим кћерима? Има их цело туце.

— Ја сам ишао само код оне две које су овде долазиле.

— Чује се госпођа; сад ће бити вике: треба да одем до ње. Ви, Кристофе, припазите на млеко, због мачке.

Силвија оде својој газдарици.

— Како то, Силвија, већ је десет сати мање четврт, а ви сте ме оставили да спавам као заклана. То се још никада није догодило.

— Магла је крива, не види се прст пред оком.

— А доручак?

— Е, ваши станари као да су се повампирили; сви су се разишли још сабајле.

— Говори правилно, Силвија, настави госпођа Вокер: треба рећи „у зору“.

— Е, госпођо, казаћу онако како ви желите. Али, ма како било, ви можете доручковати у десет часова. Мишонета и Поаре као да нису живи. Само су они остали, у кући и спавају као кладе, што, у ствари, и јесу.

— Али, Силвија, ти их спарујеш као да су ...

— Као да су - шта? одговори Силвија и засмеја се блесаво. Они су као створени једно за друго.

— Чуди ме једно, Силвија: како је Вотрен ушао ноћас пошто је Кристоф пре његовог повратка ставео резу на врата?

— Напротив, госпођо. Он је чуо кад је господин Вотрен долазио и сишао је да му отвори врата. А ево шта сте ви помислили...

— Додај ми реклу, и пожуре са доручком. Спреси са кромпиром оно парче овчетине што је преостало, и изнеси неколико куваних крушака, од оних најјевтинијих.

Ускоро потом, госпођа Вокер сиђе у трпезарију у часу кад је њен мачак шапом оборио тањир којим је била покривена здела са млеком и брзо почео да лоче.

— Мац! викну она. Мачак побеже, па се затим поврати и стаде се умиљавати уз њене скуте. Тако, тако, улагуј се сада, матора ленштино! рече му она. Силвија! Силвија!

— Та шта је, госпођо?

— Погледајте шта је мачак попио.

— Крива је она животиња Кристоф, коме сам рекла да постави сто. Где ли је само? Али, не брините, госпођо; то ћемо усути чича Горију у кафу. Сипаћу и воде, он то неће ни приметити. Он ни на шта не обраћа пажњу, чак ни на оно што једе.

— Ама куда ли је отишла та замлата? рече госпођа Вокер стављајући тањире.

— А ко би то знао? Одлуњао је некуда да се забавља с којекиим.

— Сувише сам спавала, рече госпођа Вокер.

— Али, зато је госпођа свежа као ружа...

У том тренутку зазвони звонце и Вотрен уђе у салон певајући својим пуним гласом:

„Дуго сам скитао по свету, Где се све нисам виђао...“

— О, о, добар дан, тетка Вокер, рече он спазивши газдарицу, коју љубазно обгрли.

— Доста, доста.

— Кажите „безобразниче“! настави он. Кажите слободно. Та хоћете ли већ једном рећи? Ето, помоћи ћу вам да поставите. Јелте да сам љубазан?

„Удварати се црнки и плавуши, Волети, уздисати...“

— Малопре сам видео нешто чудновато... насумце.

— Шта? запита удовица.

— Чича Горио је у осам и по часова био у Дофиновој улици, код златара који купује старе стоне приборе и ширите. Продао му је доста добро један позлаћен суд који је вешто савио, као да се само тиме бавио.

— Збиља?

— Да. Враћао сам се кући после испраћаја једног пријатеља који поштанским колима одлази у иностранство;

био сам радознао и сачекао сам чича Горија да видим шта ће урадити. Вратио се у наш кварт, у Улицу де Гре и ту је ушао у кућу чувеног зеленаша Гопсека, смелог неваљалца који је кадар да прави домине од костију свог оца; то је прави Чивутин, Арапин, Грк, Цинцарин, човек кога нико не може да покраде пошто у банци чува свој новац.

— Па шта ради тај чича Горио?

— Он ништа не ради, рече Вотрен, но само прави штету. То вам је глупак толико блесав да се упропашћује због кћери које ...

— Ево га! рече Силвија.

— Кристофе, повика чича Горио, пођи са мном. Кристоф оде за чича Гориом и убрзо се врати.

— Куда ћеш? запита госпођа Вокер свог слугу.

— Да нешто послушам господина Горија.

— Шта ти је то? рече Вотрен и истрже из Кристофових руку писмо на коме је прочитао: „Госпођи грофици Анастасији де Ресто.“ Куда си пошао? настави он враћајући писмо Кристофу.

У Хелдерову улицу. Наређено ми је да писмо предам лично госпођи грофици.

— Шта ли је то у њему? рече Вотрен гледајући писмо према светлости; да није нека новчаница? Није! Затим отвори мало коверту. Исплаћена меница, узвикну. Триста му громова! Баш је пажљив наш чичица. Иди, матори неваљалче, настави Вотрен, па га зграби својим широким рукама и окрену као какав напрстак, добићеш добру напојницу.

Сто је био постављен. Силвија је кувала млеко. Госпођа Вокер подлагала пећ. Вотрен јој је помагао и стално певушио:

„Дуго сам скитао по свету, Где се све нисам виђао...“

Кад је све било спремно, уђе и госпођа Кутир са госпођицом Тајфер.

— Откуда ви тако рано, драга моја? обрати се госпођа Вокер госпођи Кутир.

— Ишла сам на исповест и причешће у цркву Сент Етенди Мон, јер треба да идемо код господина Тајфера. Сиротица, дрхти као прут, настави госпођа Кутир; затим седе уз пећ и примаче ватри своје ципеле које почеше да се пуше.

— Де, огрејте се и ви, Викторина, рече госпођа Вокер.

— Лепо је то, госпођице, што се молите добром Богу да одобровољи вашег оца, рече Вотрен и примаче столицу сиротици. Али, то није довољно. Вама је потребан пријатељ који би све скресао у очи тој рђи, том дивљаку, који има, како се говори, три милиона, а вама не да мираз. У данашња времена мираз је потребан лепим девојкама.

— Сирото дете, рече госпођа Вокер. Ваш страшни отац, душице моја, неће добро проћи.

На ове речи, Викторини засузише очи, и удовица умукну на знак госпође Кутир.

— Само кад бисмо могли да га видимо, да поразговарам њим и да му предам последње писмо његове жене, настави госпођа Кутир. Не усуђујем се да га пошаљем поштом; он познаје мој рукопис...

— О, невине, несрећне и прогањане жене! узвикну Вотрен, упадајући у реч, ето докле сте дошле? Кроз који дан умешаћу се и ја у ову ствар, и све ће ићи како ваља.

— О, господине! рече Викторина бацивши плачан и ватрен поглед на Вотрена кога то не трону, ако бисте некако успели да дођете до мог оца, реците му слободно да су ми његова љубав и част моје мајке дражи од свих богатстава овог света. Ако вам пође за руком да ублажите његову строгост, помолићу се Богу за вас. Будите уверени у захвалности...

— Дуго сам скитао по свету, запева Вотрен подругљивим гласом.

Баш тада уђоше чича Горио, госпођица Мишоно и Поаре, које је можда домамио мирис запршке коју је спремала Силвија за преосталу овчетину. У тренутку када су свих седморо поседали, за сто и поздрављали, се, изби десет часова, а на улици се зачуше студентови кораци...

— Хвала Богу, господине Ежене, рече Силвија, данас ћете доручковати у друштву.

Студент поздрави станаре и седе до чича Горија.

— Десило ми се нешто сасвим необично, рече он, напуни тањир овчетином и одсече комад хлеба који је госпођа Вокер увек одмеравала оком.

— Нешто необично! рече Поаре.

— А што се ви ишчуђавате, матори? рече Вотрен Поареу. Господин је као створен за то.

Госпођица Тајфер погледа стидљиво младог студента испод ока.

— Кажите нам шта вам се то десило, рече госпођа Вокер.

— Јуче сам био на балу код своје рођаке виконтесе де Бозеан, која има дивну кућу, собе све у чистој свили. Приредила нам је дивну светковину на којој сам се провео као цар...

— Ић, прекину га Вотрен.

— Господине, жустро упаде Ежен, шта сте хтели да кажете?

— Додао сам једно ић, јер се царићи много лепше забављају него цареви.

— Тако је: више бих волео да будем безбрижна птица царић него цар, зато што... рече Поаре који је увек понављао оно што други кажу.

— Дакле, настави студент прекинувши га, играо сам са најлепшом женом на балу, са једном заносном грофицом и најдражеснијим створом кога сам икад видео. У коси је имала бресквине цветове а за струком дивну киту природног миришљавог цвећа; али, треба је видети, јер је немогуће описати жену опијену игром. И замислите, јутрос сам, око девет часова, срео ту божанствену грофицу како иде пешке Улицом де Гре. Срце ми је закуцало, помислио сам...

— Да је пошла овамо, рече Вотрен и ошину га проницљивим погледом. Она је, без сумње, ишла оном зеленашу чича Гопсеку. Ако икад уђете у срце које Парижанке, њему ћете наћи прво зеленаша па онда љубавника. Ваша грофица зове се Анастазија Ресто и станује у Хелдеровој улици.

При помену овог имена, студент погледа право у Вотрена. Чича Горио нагло подиже главу и обојицу погледа

неким светлим и неспокојним погледом који изненади све станаре.

— Кристоф је задоцнио, и она је отишла тамо, узвикну болно Горио.

— Погодио сам, дошапну Вотрен госпођи Вокер. Горио је јео механички и не знајући шта једе. Никад није изгледао тако глуп и тако замишљен као у том тренутку.

— До врага! Ко вам је, господине Вотрене, могао казати њено име? запита Ежен.

— Гле! Гле! одговори Вотрен. Кад чича Горио зна како се зове, зашто не бих знао и ја?

— Господин Горио, узвикну студент.

— Шта! рече несрећни старац. Била је дакле врло лепа синоћ?

— Ко?

— Госпођа де Ресто.

— Погледајте старог цимрију како су му се ужагриле очи, рече госпођа Вокер Вотрену.

— Да је он не издржава? рече тихо госпођица Мишоно студенту.

— Јесте, јесте, била је сувише лепа, настави Ежен, кога је чича Горио жељно гледао. Да није било госпође де Бозеан, моја божанствена грофица била би краљица бала; младићи су само њу гледали, ја сам се дванаести по реду уписао у списак њених играча, стално је била заузета. Друге су жене просто

бесниле од једа. Ако је ико јуче био срећан, то је сигурно била она. Имао је право онај који је казао да нема ничег лепшег од лађе са развијеним једрима, од коња у галопу и од жене кад игра.

— Јуче је блистала на премју код неке војвоткиње, рече Вотрен; јутрос је на дну, код неког зеленаша: ето такве су Парижанке. Ако њихови мужеви не могу да задовоље њихову необуздану раскош, оне се продају. Ако не знају да се продају, оне ће распорити и утробу своје рођене мајке да у њој потраже нешто чиме би блистале. Оне су за све способне. То је позната ствар!

Чича Гориоово лице, које је сијало као сунце ведрог дана док је говорио студент, замрачи се после Вотренове свирепе опаске.

— Дакле, рече госпођа Вокер, шта вам се то догодило? Јесте ли разговарали, с њом? Јесте ли је питали, хоће ли да учи права?

— Она мене није видела, рече Ежен. Али, зар није необично ако у девет сати ујутру сретнемо у Улици де Гре једну од најлепших жена у Паризу, жену која се вероватно вратила са бала у два часа после поноћи? Тако нешто може да се догоди само у Паризу.

— Није него! Догађају се много чудније ствари, узвикну Вотрен.

Госпођица Тајфер расејано је слушала овај разговор јер је мислила само на покушај за који се спрема. Госпођа Кутир даде јој знак да иде да се обуче. Кад оне изиђоше, изађе и чича Горио.

— Ево, јесте ли га видели? рече госпођа Вокер Вотрену и осталим станарима. Сад је јасно да се упропастио због тих жена.

— Нико ме не може уверити да лепа грофица де Ресто живи са чича Гориом, узвикну студент.

— Па нико вас и не уверава, упаде Вотрен. Ви сте још сувише млади да бисте могли добро познавати Париз, доцније ћете дознати да у њему има људи са страстима, како то ми кажемо... (На те речи, госпођица Мишоно погледа са много разумевања Вотрена. Рекли бисте пуковски коњ који је чуо звук трубе.)

— А, а, рече Вотрен, заставши да би је осмотрио продорним погледом, да и ми нисмо имали, малих страсти? (Стара девојка обори очи као колуђерица пред нагим киповима.)

— Дакле, настави он, ти људи уврте себи у главу неку мисао и она их никако не напушта. Они пију воду само са једног извора, и то често устајалу; да се ње напију, они су у стању да продају своје жене, своју децу; продаће и своју душу ђаволу. За неке је тај извор коцка, берза, збирка слика или инсеката, музика; за друге, то је жена која уме да им прави слаткише. Понудите таквим људима све жене на свету, они ће вам се подсмевати, јер желе само ону која задовољава њихову страст. Често их та жена нимало не воли, злоставља их, прескупо им продаје помало задовољства; па ипак, они остају упорни и заложите и последњи покривач само да би јој дали, и последњу пару. И чича Горио је такав човек. Грофица га искоришћава зато што је ћутљив, ето, такав је тај отмени свет! Јадни старац мисли само на њу. Изван своје страсти, као што сте видели, он је обична животиња. Али, ако само поведете разговор о њој, лице ће му засијати као драги камен. Није тешко погодити ту тајну. Он је јутрос носио јувелиру позлаћену сребрнарију, и ја сам га видео кад је улазио код чича Гопсека, у Улици де Гре. Слушајте даље! Кад се вратио, послао је грофици де Ресто оног шашавог Кристофа који нам је показао адресу писма у ком је била исплаћена меница. Јасно је да је ствар била врло хитна,

пошто је и грофица била код старог зеленаша. Чича Горио је био љубазан и платио је за њу. Не треба много мислити па да се види у чему је ствар. То вам доказује, ђаче учењаче, да је ваша грофица док се смејала, док је играла, мајмунисала, махала својим цветовима и подизала своју хаљину, била у великом шкрипцу, како се то каже, мислећи на протестоване менице, било своје, било својих љубавника.

— Ви сте пробудили у мени велику радозналост. Сутра ћу отићи госпођи де Ресто, узвикну Ежен.

— Да рече Поаре, треба ићи сутра госпођи де Ресто.

— Можда ћете тамо наћи и чича Горија који ће доћи да наплати своју услужност.

— Па то значи да је ваш Париз права каљуга, рече Ежен одвратношћу.

— И то каква каљуга, настави Вотрен. Они који се у њој укаљају возећи се колима, то су поштени људи, а они који се укаљају идући пешице, то су лопови. Ако вам се деси несрећа да украдете неку ситницу, показују вас на тргу пред Палатом правосуђа као какво чудовиште. Али, ако украдете милион, онда ће вас у салонима сматрати за поштеног човека. И ви плаћате тридесет милиона франака жандармерију и судство да одржавају такав морал. Дивота!

— Шта, узвикну госпођа Вокер, чича Горио је претопио онај позлаћени прибор за доручак?

— Јесу ли на поклопцу биле две грлице? рече Ежен.

— Јесу.

— Много је волео те ствари, плакао је кад је савијао пехар и послужавник. То сам случајно видео, рече Ежен.

— Волео их је као и свој живот, одговори удовица.

— Видите ли колико је страشان тај старац, рече Вотрен. Та жена уме да му подиђе.

Студент оде у своју собу. Вотрен изађе. Мало доцније, госпођа Кутир и Викторина седоше у кола која им је Силвија нашла. Поаре понуди руку госпођици Мишоно и они одоше да се прошетају по Ботаничкој башти, где су остали, читава два сата.

— Ето, сад су готово венчани, рече дебела Силвија. Данас су први пут изашли заједно. Обоје су тако суви да ће избијати варнице као из камена, само ако се сударе.

— Тешко шалу госпођице Мишоно, рече госпођа Вокер смејући се, плануће као труд.

Кад се у четири сата после подне вратио у свој стан, Горио је, према светлости двеју лампи које су се пушиле, видео како Викторина уплаканих очију прича госпођи Вокер о неуспелој посети коју је јутрос направила господину Тајферу. Тајфер, коме је додијао долазак његове кћерке и старе жене, одлучи да их прими и да се објасни с њима.

— Драга госпођо, причала је госпођа Кутир госпођи Вокер, замислите само, није Викторину понудио ни да седне, и она је све време стајала. Мени је рекао, сасвим хладно, без срџбе, да се не мучимо и да му не долазимо више; да госпођица, није рекао: његова кћи, губи у његовим очима што му досађује (једанпут годишње, чудовиште једно!); да она нема ничему да се нада пошто се њена мајка удала без мираза; једном речју, све саме суровости због којих је несрећница бризнула у плач.

Затим је пала оцу пред ноге и храбро му рекла да толико наваљује само због своје мајке, да ће се њему покоравати без речи, али, га преклиње да прочита завештање несрећне покојнице; узела је писмо и пружила га свом оцу и стала да говори најлепше и најдирљивије речи које постоје, не знам само где их је нашла, као да ју је сам Бог учио, јер је сирото дете тако лепо говорило да сам плакала као луда док сам је слушала. А знате ли шта је за то време радио тај грозни човек? Секао је нокте, а потом дохватио писмо наквашено сузама сироте госпође Тајфер и бацио га на камин рекавши: „Добро!“ Хтео је да подигне своју кћерку која га је ухватила за руке да их пољуби, али, он их трже натраг. Зар то није злочинство? А онај клипан, његов син, није се ни поздравио са сестром кад је ушао.

— Па то су чудовишта! рече чича Горио.

— После тога, рече госпођа и не обраћајући пажњу на старчев узвик, пошто се поклонеше и извише због хитних послова, одоше и отац и син. Ето, тако се свршила наша посета. Али, бар је видео своју кћер. Не знам само како може да се одриче свог детета кад потпуно личи на њега.

Пансионери су долазили један по један, питали, се за здравље и разговарали, о оним којештаријама које код неких париских сталеза сачињавају онај шаљиви дух чији је битни састојак бесмислица, док му главна вредност лежи у покрету и изговору. Тај посебни говор стално се мења, а шала која је његов главни извор не траје ни месец дана. Какав политички догађај, какво суђење, нека улична песма, досетка неког глумца, све то одржава ову духовитост која се састоји поглавито у томе што људи узму неку мисао или неку реч и хитро је добацују једни другима. Како је недавно пронађена диорама, која је давала јачу оптичку илузију него панорама, то су се у неким сликарским атељеима шегачили речима које се свршавају на рама. Ту врсту шале донио је у пансион Вокер један млади сликар који се ту хранио осветљавањем.

— Дакле, господрама Поаре, рече чиновник музеја, како је ваше здрављерама? Затим, и не сачекавши одговор, обрати се госпођи Кутир и Викторини: Госпође, ви сте нешто нерасположене.

— Хоћемо ли данас ручати? узвикну Орас Бјаншон, студент медицине и Растињаков друг, желудац ми је сишао usque od talones.

— Данас је страшно хладнорама! Рече Вотрен. Помакните се, чича Горио, зар не видите да сте ногом заклонили врата од пећи!

— Славни господине Вотрене, рече Бјаншон, зашто кажете хладнорама. То је погрешно, треба рећи хладнорама.

— Не, рече чиновник музеја, добро је хладнорама, сходно правилу: хладно ми је на ногама.

— А, а!

— Ево и његове преузвишености маркиза де Растињака, доктора правокривде, узвикну Бјаншон и загрли га тако снажно као да ће га удавити. Еј, ви остали, овамо!

Госпођица Мишоно уђе тихо, поздрави госте не изустивши ни једне речи, и седе поред трију жена.

— Увек ме спопадне нека језа кад год видим овог старог слепог миша, дошану Бјаншон Вотрену показујући госпођицу Мишоно. Ја се бавим Галовом френологијом и запазио сам на њој Јудине особине.

— Господин је познавао Јуду? рече Вотрен.

— А ко се није срео с њим! одговори Бјаншон. На часну реч ова бела уседелица личи на оне дугачке црве који издубе читаву греду.

— Тако је, младићу, рече Вотрен чешљајући своје зулуфе.

А румена, поживела је колико и ружа, Само једно јутро.

— А, а, ево славне чорбораме, рече Поаре угледавши Кристофа који је пажљиво носио чорбу.

— Опростите, господине, то је чорба од купуса. Сва младеж прсну у смех.

— Пропаде, Поаре!

— Поарррре, пропаде!

— Забележите два поена мамици Вокер, рече Вотрен.

— Је л' ко обратио пажњу на јутрошњу маглу? рече чиновник.

— Страшна и незапамћена магла, рече Бјаншон, суморна, тужна, зелена и сипљива, права Горио магла.

— Гориорама, рече сликар, јер се ништа није видело.

— Еј, milorde Горио, о вама се говори!

Седећи у дну стола, крај врата кроз која се доносило јело, чича Горио подиже главу и, по старој трговачкој навици, које се још није сасвим ослободио, помириса комад хлеба који је био испод салвета.

— Шта је то сад, као да вам се не свиђа хлеб, довикну му госпођа Вокер јетко и тако гласно да нико није чуо звекет кашика, лупу тањира и разговор за столом.

— Напротив, госпођо, одговори Горио, он је од најбољег брашна.

— По чему ви то познајете? запита га Ежен.

— По белини и укусу.

— По мирису, пошто га миришете, рече госпођа Вокер. Постали, сте тако штедљиви да ћете на крају крајева пронаћи начин да се храните удишући кухињски ваздух.

— Одмах патентирајте тај проналазак, добаци чиновник из музеја, обогатићете се.

— Оставите га, рече сликар, он то ради да би нас уверио да је био фабрикант резанаца.

— Ваш је нос дакле прави мајстор, поново рече чиновник из музеја.

— Мај шта? рече Бјаншон.

— Мајковић.

— Мајмун.

— Мајорица.

— Мајонез.

— Мајчица.

— Мајчетина.

— Мајцурина

— Мајнорама.

Тих осам одговора, избачених са свих страна трпезаре брзином јединачне паљбе, изазвале утолико јачи смех што је јадни чича Горио гледао у госте некако глупо, као човек који се упиње да разуме речи неког страног језика.

— Мај? рече он Вотрену који је био поред њега.

— Ето ти мај, старино моја! рече Вотрен, плесну чича Горија по глави и наби му шешир на очи.

Јадни старац, запрепашћен овим препадом, оста неколико тренутака као скамењен. Кристоф однесе његов тањир, мислећи да је појео чорбу, и тако, када Горио подиже шешир и дохвати кашику, удари њоме о сто. Сви присутни прснуше у смех.

— Господине, рече чича, ви правите неукусне шале, и ако поновите такве испаде...

— Па шта ће бити, чико? рече Вотрен прекинувши га.

— Платићете то прескупо једног дана...

— У паклу, Је л' те? рече сликар. У оном мрачном куту где су неваљала деца.

— Шта је то с вама, госпођице, рече Вотрен Викторини, ви ништа не једете? Је ли тата опет био упоран?

— Ужасан, рече госпођа Кутир.

— Треба га опаметити, рече Вотрен.

— Али, рече Растињак, који је седео поред Бјаншона, госпођица би могла да поведе бар спор ради издржавања, пошто ништа не једе. Гле, гле, како чича Горио посматра госпођицу Викторину.

Старац је заборавео да једе, гледајући сироту девојку, на чијем се лицу испољавао мински бол, бол непризнатог детета које воли свог оца.

— Драги мој, рече Ежен тихим гласом, ми смо се сви преварили у чича Горију. Није он ни блесавко ни човек без осећања. Примени ти на њега твој Галов систем, па ми онда кажи шта мислиш о њему. Видео сам га ноћас како савија послужавник од позлаћеног сребра, као да је од воска. У том тренутку лице му је било озарено необичним осећањима. Његов ми живот изгледа толико тајанствен да заслужије да се испита. Тако је, Бјаншоне, немој се смијати, ја се не шалим.

— Слажем се, рече Бјаншон, он је занимљив случај за лекаре, ако хоће, сецираћу га.

— Не, него му испитај главу.

— Добро, али, његова глупост може бити заразна.

Сутрадан, Растињак се обуче веома отмено и око три часа по подне оде госпођи де Ресто, заносећи се успут оним лакомисленим надама које дивним узбуђењима улепшавају живот младића: за њих тада не постоје ни сметње ни опасности, у свему виде успех, маштом улепшавају живот, постају несрећни или жалосни због неостварених планова који су постојали, само у њиховим необузданим жељама; да нису незналице и стидљиви, друштвени живот био би немогућан. Ежен је пазео на сваки свој корак да се не би упрљао, али, је уз

пут смишљао шта ће све казати госпођи де Ресто, оштрио своју духовитост, измишљао брзе одговоре за разговор који је замишљао, тражио духовите досетке по узору на Тајерана, претпостављајући да ће му се указати zgodna прилика за изјаву на којој је заснивао своју будућност. Али, студент се искаља и морао је да застане у Пале Ројалу да му очисте чизме и панталоне. „Да сам богат, помисли он мењајући петофранак који је понио за сваки случај, одвезао бих се колима и мислио бих на миру.“ Напослетку стиже у Халдерову улицу и затражи да га пријаве грофици де Ресто. Са уздржаним бесом човека који је уверен да ће успети једног дана, он издржа презриве погледе послуге која га је видела када је пешице прелазио двориште, а није чула долазак кола пред капију. Тај га је поглед утолико више заболоо што је постао свестан свог нижег положаја чим је ступио у то двориште, где је ударао копитом о земљу један диван коњ, упрегнут у лепа и раскошна кола по којима се видело да њихов сопственик живи расипничким животом и да познаје сва париска уживања. Одмах постаде нерасположен. Мозак му преста да ради и изгледаше као неки глупак. Чекајући одговор грофице којој оде један слуга да га пријави, Ежен је стајао на једној нози пред прозором у предсобљу и механички гледао у двориште. Време му је споро пролазило, и он би отишао да није био обдарен оном јужњачком упорношћу која чуда ствара кад човек само нешто науми.

— Господине, рече слуга, госпођа је у будоару и, веома заузета, није ми ништа одговорила; али, ако би господин хтео да пређе у салон, тамо већ има некога.

Дивећи се страховитој способности тих људи који, једном речју умеју да оптуже или осуде своје господаре, Растињак смело отвори врата на која је слуга изашао, да би показао тим дрским лакејима како познаје кућу; и тако насумце упаде у неку собу где су биле лампе, ормани са посуђем, грејалица убруса за купање; из ње се излазило у

некакав мрачан ходник и споредне степенице. Пригушен смех који се чуо у предсобљу сасвим га збуни.

— Господине, салон је овде, рече му слуга клањајући се дубоко, што је личило на ново исмијавање.

Ежен се тако нагло окрену да се спотаче о неку каду, али, срећом задржа шешир да му не падне у воду. У том тренутку отворише се врата у дну дугачког ходника који је осветљавала нека мала лампа, и Растињак чу у исто време глас госпође де Ресто, глас чича Горија и одек једног пољупца. Он тада уђе у трпезарију, пређе преко ње, пође за слугом, уђе у први салон, и ту стаде крај прозора чим виде да је окренут дворишту. Хтео је да се увери да ли је овај чича Горио заиста онај чича Горио кога је познавао. И док му је срце снажно куцало, он се сећао страшних Вотренових речи. Слуга је чекао Ежена на улазу у салон, кад одједном из њега изађе неки отмен младић који рече нестрпљиво: „Ја одох, Морисе. Кажите госпођи грофици да сам је чекао више од пола сата.“ Овај неуљудан младић, који је свакако имао права да буде такав, певушећи неку италијанску песмицу, упути се прозору код ког је застао Ежен, прво, да види какав је тај човек тамо, а друго, да погледа у двориште.

— Боље би било да господин гроф причека још мало, госпођа је готова, рече Мориш и оде у предсобље.

У том тренутку чича Горио, који је изашао на споредна врата, заста код капије. Старац се спремао да отвори свој кишобран, не примећујући да је капија широм отворена како би могао да уђе један младић са одличјем, који је терао двоколице. Чича Горио једва успе да устукне да га кола не прегазе. Коњ се уплаши од кишобрана, одскочи мало у страну и појури ка трему. Младић се осврну љутито, погледа чича Горија, и пре но што изађе, поздрави га одајући му оно поштовање које мимо своје воље указујемо зеленашима од којих зависимо, или људима рђавог гласа, због чега се доцније стидимо. Чича Горио

му одговори пријатељским и доброћудним поздравом. Све се ово одиграло за трен ока. Ежен је био сувише замишљен, није ни приметио да није сам, кад одједном чу грофичин глас.

— Шта, Максиме, ви одлазите? рече она прекорно и помало јетко.

Грофица није ни приметила да су кола ушла. Растињак се нагло окрену и виде грофицу у дивној собној хаљини од белог кашмира са ружичастим појасом. Била је немарно очешљана као све Парижанке пре подне; била је намирисана, без сумње окупана, а њена лепота, некако префињена, била је још чулнија; очи су јој биле влажне. Младићи умеју све да запазе: њихова се душа утапа у зрачење женске лепоте, као што биљка удише из ваздуха своје хранљиве састојке. Зато Ежен осети мекоћу и свежину њених руку, иако их није ни додирнуо. Он је испод кашмира видео њене једре груди које су се понекад назирале кроз полуотворену хаљину и привлачиле његов поглед. Грофици није био потребан стежњак, сам је појас истицао њен витки стас; њен врат као да је био створен за миловање, а њене ноге биле су дивне у папучама. Кад Максим дохвати њену руку да је пољуби, Ежен тек тада примети Максима, а грофица Ежена.

— Гле! Ви сте овде, господине де Растињак, мило ми је што вас видим, рече она гласом коме се мора покорити сваки разуман човек.

Максим је тако значајно гледао час у Ежена час у грофицу да је наговештавао незваном госту да треба да се чисти. „А, драга моја, надам се да ћеш овог жутокљунца избацити напоље!“ То су јасно и разговетно казивали, погледи дрског и охолог младића којег је грофица Анастасија назвала Максимом и чије је лице испитивала оним покорним погледом који несвесно одаје тајне сваке жене. Растињака обузе силна мржња према том младићу. Прво због тога што увиде како је

грозна његова коса према дивној, плавој и лепо накудрављеној Максимовој коси. Затим, Максим је имао лепе и чисте чизме док су његове, поред све пажње, биле прилично укаљане. Најзад, Максиму је реденгот стајао као саливен и давао му изглед лепе жене, док је Ежен у два и по часа по подне био у фраку. Посматрајући овог кицоша, витког и високог, сјајних очију и бледа лица, који је био у стању да упропасти и самохрано сироче, проницљиви младић из Шаранте осети шта значи бити отмено одевен. И не сачекавши Еженов одговор, госпођа де Ресто замаче у други салон, слична лептиру, у хаљини чији су се скути лепршали, при повијању и развијању. Максим оде за њом. Ежен, сав бесан, пође за њима. И тако се сви троје нађоше заједно крај камина, у великом салону. Студент је добро знао да ће бити на сметњи том одвратном Максиму; али, је хтео да пркоси том кицошу, макар се и замерио госпођи де Ресто. Одједном, сетивши се да је видео тог младића на балу госпође де Бозеан, он погоди шта Максим значи за госпођу де Ресто; и, с оном младићком смелошћу која чини велике глупости или постиже велике успехе, он се зарече: „Ево мог супарника, морам га победити.“ Неразборит младић! Он није знао да Максим де Трај допушта да га увреде, али да први пуца и убија свог противника. Ежен је био добар стрелац, али, још није имао двадесет погодака са двадесет два метка. Млади гроф седе у наслоњачу крај ватре, дохвати машице и поче да цара по камину тако плаховито и тако зловољно да се лепо Анастасијино лице одједном сневесели. Она се окрену Ежену и погледа га оним хладним упитним погледом који је речито говорио: Зашто не одлазите? Али тако да лепо васпитани људи могу одмах да одговоре оним реченицама које би требало звати излазним реченицама. Ежен направи љубазно лице и рече:

— Госпођо, пожurio сам да вас посетим због ...

Али, одједном нагло ућута, јер се отворише врата и уђе онај господин који је дошао колима. Он је био гологлав, не

поздрави се са грофицом, загледа брижљиво Ежена, пружи руку Максиму и рече му веома пријатељским тоном: „Добар дан“, што необично изненади Ежена. Млади паланчани не знају како је пријатно живети утроје.

— Господин де Ресто, рече грофица студенту, показујући на свог мужа.

Ежен се дубоко поклони.

— Господин де Растињак, настави она представљајући Ежена грофу де Ресто. Он је, преко Марсијакових, рођак виконтесе де Бозеан на чијем сам последњем балу имала задовољство да се упознам с њим. Речи „рођак госпође виконтесе де Бозеан преко Марсијакових“, које је грофица изговорила готово декламујући, пуна оне гордости коју осећа свака домаћица кад хоће да покаже да код ње долази само отмени свет, чаробно су деловале. Гроф није више био хладан и званичан, већ поздрави студента.

— Мило ми је, господине, рече он што ми се дала прилика да се упознам с вама.

И сам гроф Максим де Трај погледа узнемирено Ежена и одмах промени своје изазивачко држање. Ова нагла промена која наста при помену једног имена, отвори очи и поврати дух младог јужњака. Високо париско друштво није више имало тајни за њега. Пансион Вокер и чича Горио били су сада далеко од његових мисли.

— Ја сам мислио да је породица Марсијака изумрла? рече гроф де Ресто Ежену.

— Јесте, господине, одговори он. Мој деда, витез де Растињак, оженио се наследницом породице де Марсијак. Он је имао само једну кћер којом се оженио маршал де Кларенбо,

деда по мајци госпође де Бозеан. Ми смо млађа грана и утолико сиромашнија што је мој деда, вицеадмирал, изгубио све што је имао служећи краља. Револуционарна влада није признала наша потраживања при ликвидирању Индијског друштва.

— Је ли господин ваш деда, пре 1789. командовао бродом Осветник?

— Јесте.

— Он је онда познавао мог деду који је командовао Варвиком.

Максим слеже лако раменима гледајући у госпођу де Ресто, као да је хтео да јој каже: „Ми смо пропали, ако ова двојица буду разговарали, о морнарици.“ Анастасија разумеде погледе господина де Траја. Она се насмеши, како то само жене знају, и рече: „Ходите, Максиме, имам нешто да вас питам. Господо, ми вас остављамо да заједно пловите на Варвику и на Осветнику.“ Она устаде и изазивачки позва Максима који пође с њом у будоар. Овај морганатски пар, како то лепо кажу Немци а за шта ми немамо одговарајућег израза у француском језику, тек је стигао до врата а гроф прекиде разговор с Еженом.

— Анастасија, останите, драга моја, повика он љутито, ви добро знате да ...

— Одмах ћу се вратити, одмах, прекиде га она; само да нешто кажем Максиму.

Заиста, она се убрзо врати. Жене које морају да пазе на нарав својих мужева да би могле да раде шта хоће, знају докле смију да иду а да не изгубе њихово драгоценост поверење. Оне им никад не противрече кад су у питању обичне ствари. Тако је грофица према тону грофова гласа увидела да је опасно остати

у будоару. За ову непријатност имала је да захвали- Ежену. Зато га са нескривеним негодовањем показа Максиму, који крајње заједљиво рече и грофу, и његовој жени и Ежену:

— Слушајте, ви имате посла, не желим да вам сметам; збогом. И оде.

— Та останите, Максиме! повика гроф.

— Дођите на вечеру, рече грофица која поново остави Ежена и грофа и оде са Максимом у први салон где су чекали, да господин де Ресто отпрати Ежена.

Растињак је слушао како се час закикоћу, час разговарају, па заћуте; али, пакосни студент настави да прави досетке са господином де Ресто, ласкао му је или га увлачио у нове разговоре само да би поново видео грофицу и дознао у каквим је односима са чича Гориом. Ова жена, очевидно заљубљена у Максима, која држи мужа под папучом, а тајно одржава везе са старим фабрикантом резанаца, изгледала му је веома загонетна. Хтео је да прозре у ту тајанственост, надајући се да ће тако моћи да загосподари том Парижанком.

— Анастасија! позва гроф поново своју жену.

— Мора се, јадни Максиме, рече она младићу. Довиђења, вечерас...

— Надам се, Нази, шапну јој он, да ћемо се ослободити оног младића чије очи увек засијају као жеравице кад год се ваша хаљина отвори. Изјавиће вам љубав, обрукаће вас и мораћу да га убијем.

— Јесте ли полудели, Максиме? рече она. Зар ти студенти нису веома погодни да се на њих баци сумња

љубоморног мужа, и да се тако прикрије прави љубавник? Удесићу ја да га Ресто омрзне.

Максим прсну у смех и изађе; грофица га испрати и стаде уз прозор да га посматра како пуца бичем и тера коња да поиграва. Вратила се тек онда кад су затворили капију.

— Знате ли, драга моја, рече јој гроф кад се поново појавила, да имање на ком живи господин ова породица није далеко од Вертеја, на Шаран ти. Господинов и мој деда били су познаници.

— Мило ми је што смо стари познаници, рече грофица расијано.

— Више него што мислите, рече Ежен тихим гласом.

— Како! рече она живо.

— Ево како, рече студент. Видео сам малочас да је из ваше куће изашао један господин с којим станујем у истом пансиону, соба до собе, чича Горио.

При помену тог имена украшеног речју чича, гроф који је царао по камину, баци машице у ватру, као да се опекао, и устаде.

— Господине, могли бисте казати господин Горио! викну он.

Грофица прво пробледе кад виде мужа тако раздраженог, па онда поцрвене и збуну се; најзад одговори усиљено природним гласом, са извештаченом веселошћу на лицу: „Никога на свету не волим више од њега...”

Ту застаде, погледа у клавир као да се нечега присетила рече: — Волите ли музику, господине?

— Много, одговори Ежен, сав црвен и збуњен претпоставком да је учинио неку велику глупост.

— Певате ли? запита га она, приђе клавиру и прелете преко свих дирки од најнижег ут до највишег фа. Ррра!

— Не, госпођо.

Гроф де Ресто ходао је по соби уздуж и попречно.

— Штета, ко уме да пева, може имати много успеха, рече грофица и запева- Saaro, saaro, saaro, non dubitare!

Изговоривши име чича Горија, Ежен је направео јак утисак, али, сасвим супротан утиску који су изазвале речи: рођак госпође де Бозеан. Он се налазио у положају човека који је, захваљујући нарочитом поверењу, могао да разгледа збирку неког љубитеља старина, па је непажњом из пуног ормана извајаних фигура, оборио три-четири слабо налепљене главе. Зажелео је да пропадне у земљу. Лице госпође де Ресто било је хладно, а равнодушне очи избегавале су погледе несрећног студента.

— Госпођо, рече он, ви имате да разговарате са господином де Ресто, и зато вас молим да примите уверење о мом поштовању, и да ми допустите ...

— Кад год будете дошли, прекиде га нагло грофица, причинићете и господину де Ресто и мени највеће задовољство, будите уверени у то.

Ежен се поклонил дубоко и грофици и грофу па изађе, а гроф га, и поред његовог опирања, испрати до предсобља.

— Кад год буде дошао овај господин, рече гроф Морису, кажите му да нисмо код куће, ни госпођа ни ја.

Кад Ежен изађе примети да пада киша.

— Ето, рече он у себи, направео сам глупост којој не знам ни узрока ни значаја, а сад ћу још упропастити одело и шешир. Боље би било да сам остао код куће и бубао за испит, спремајући се за доброг судију. Могу ли одлазити у друштво кад је за то потребно имати кола, чисте чизме, неопходну опрему, златан ланац, дању рукавице од беле јеленске коже које стају по шест франака пар, а увече жуте рукавице! А, матори угурсузе, чича Горио!

Кад је изашао на улицу, наиђоше нека изнајмљена кола која су се враћала са свадбе. Кочијаш је једва чекао да кришом заради нешто за себе и, видевши Ежена у фраку, с белим прслуком, жутим рукавицама и сјајним чизмама а без кишобрана, упита га знаком хоће ли да га повезе. Ежен је био обузет оним пригушеним бесом који гура младе људе све дубље у понор у који су упали, као да ће тамо наћи неки срећан излаз. Он главом даде знак да пристаје на кочијашеву понуду и уђе у кола, иако је имао само двадесет два суа. Неколико поморанџиних цветова и златних кончића показивали су да су се у њима возили младенци.

— Куда ће господин? упита кочијаш који је већ скинуо беле рукавице.

— Вала, помисли Ежен, кад сам већ овако забасао, онда да бар нешто ућарим! Терајте у палату де Бозеан, одговори он гласно.

— У коју? запита кочијаш.

Ово питање збуни Ежена. Овај новајлија у отмености није знао да постоје две палате де Бозеан, а није знао ни колико има рођака који не помишљају на њега.

— Виконта де Бозеан, улица ...

— Гренел, додаде кочијаш климнувши главом и прекинувши га. Знате, имате и палату грофа и маркиза де Бозеан, у Улици Сен Доминик, додаде он, подижући папучу на колима.

— Знам, одговори Ежен одсечно. Данас ми се свак руга! рече он и баци шешир на предње седиште. Скупо ћу све ово платити. Али ћу бар као прави господин посетити своју тобожњу рођаку. А онај стари зликовац, чича Горио, већ ме кошта најмање десет франака. Али ћу бар испричати госпођи де Бозеан шта ми се све десило, можда ћу је насмијати. Она је вероватно упозната са тајном злочиначких веза између оног маторог пацова без репа и оне лепе жене. Боље је да задобијем наклоност своје рођаке него да се носим с оном поквареном женом која ми изгледа веома скупа. Кад је име ове лепе виконтесе тако моћно, колико тек вреди она сама? Окренимо се онима ка врху. Кад се већ напада нешто на небу, онда треба гађати право у Бога!

Те су речи само кратак извод многих и многих мисли које су се врзмале по његовој глави. Гледајући како пада киша, он се мало смири и осети спокојним. Тешио се да ће бар корисно потрошити последњи новац који има при себи, јер ће сачувати фрак, чизме и шешир. Зато се насмејао кад је кочијаш довикнуо: „Отворите врата, молим вас!“ Вратар у црвеној и златом опточеној ливреји отвори врата палате, и Растињак је са задовољством гледао како његова кола пролазе испод трема, заокрећу у двориште и заустављају се пред улазом. Кочијаш у дугачком плавом капуту приђе колима и спусти колски степеник. Излазећи из кола, Ежен чу пригушен смех који је

долазио из ходника са стубовима. Слуге су се већ подсмевале овим простим сватовским колима. Њихов смех зачу се баш онда кад је студент упоређивао своја кола са једним од најлепших кочија које постоје у Паризу, у које су била упрегнута два немирна коња с ружама иза ушију, који су гризли ђем, а које је кочијаш, напудрован и са лепом марамом око врата, кратко држао на узди, као да су хтели да се отму. У Шосед Антен, у дворишту госпође де Ресто видео је лаке двоколице човека од двадесет шест година. У предграђу Сен Жермен затекао је раскош великог племића, екипаж који је вредео више од тридесет хиљада франака.

— Ко ли је ту? запита се Ежен схвативши, истина мало доцкан, да у Паризу има веома мало слободних жена и да скупо стаје њихово освајање. Дођавола! Вероватно и моја рођака има свог Максима.

Тешко ожалошћен, он се попе уз степенице. Чим се појави, отворише се стаклена врата; пред њим се појавише слуге уозбиљене као магарци кад их тимаре. Онај бал на ком је и он био присутан, приређен је у великим просторијама за свечаности, у приземљу палате де Бозеан. Пошто није имао времена да посети своју рођаку између позива и бала, он није ни познавао стан госпође де Бозеан! Пружала му се прилика да први пут види чуда оне елеганције која одаје душу и навике једне отмене жене. Ово је било утолико занимљивије за посматрање што је могао да прави поређења са салоном госпође де Ресто. Веконтеса је примала у четири и по часа. Да је Ежен дошао пет минута раније, не би га примила. Ежена, који није имао појма о разним париским обичајима, одведоше госпођи де Бозеан преко великих белих степеница пуних цвећа, са позлаћеном оградом и црвеним ћилимима. Он ништа још није знао о њој, иако је спадала у жене о којима се сваке вечери препричавају приче по париским салонима.

Виконтеса је већ три године била у присним везама са маркизом д'Ажида Пенто, који је спадао у најпознатије и најбогатије португалске племиће. То је била једна од оних безазлених веза које имају у себи толико дражи за оне који је одржавају, тако да не подносе никог другог. Зато је и виконт де Бозеан, хтео - не хтео, поштовао пред светом ову морганатску везу. Сви они који су првих дана овог пријатељства долазили код виконтесе у два часа по подне затицали су маркиза д'Ажида Пенто. Госпођа де Бозеан није могла да одбија посете, јер би то било врло непристојно, али, је ипак хладно примала своје госте, пажљиво загледала шаре на тавану, тако да је сваком било јасно колико јој смета. Кад се разгласило по Паризу да су госпођи де Бозеан непријатне поподневне посете, нико јој више није долазио. Она је одлазила у Весело позориште или у Оперу са господином де Бозеаном и господином д'Ажида Пентом. Али, господин де Бозеан, као лепо васпитан човек, увек је остављао своју жену и Португалаца саме у ложи. Господин д'Ажида је мислио да се жени једном од госпођица де Рошфид. У високим друштвеним круговима свако је, осим госпође де Бозеан, знао за ту везу. Неке њене пријатељице бејаху јој као наговестиле нешто; али, она се на то смејала, верујући да оне то чине из зависти, желећи да помуте њену срећу. Међутим требало је објавити веридбу. Иако је дошао да обавести виконтесу о овоме браку, лепи Португалац још није смео да изустити ни једну једину реч о томе. Зашто? Зато што, без сумње, ништа није теже него саопштити жени такав ултиматум. Има људи који се боље осећају у двобоју, пред човеком који им може сваког часа пробости срце мачем, него пред женом која после двочасовног јадиковања пада у несвест и тражи соли за удисање да би се освежила. Дакле, господин д'Ажида Пенто седео је као на трњу и мислио да пође, говорећи у себи да ће госпођа де Бозеан дознати ову вест; он ће јој писати; биће му лакше да ово љубавно убиство изврши писмено него усмено. Кад слуга пријави господина Ежена де Растињака, маркиз д'Ажида Пенто задрхта од радости.

Запамтите добро да заљубљена жена има више смисла за сумњичења но способности да унесе промене у своја задовољства. Кад неко хоће да је напусти, она брже схвати смисао неког покрета но што Виргилев парип осети она мајушна тела гласника љубави. Зато и госпођа де Бозеан примети овај нехотичан трзај, који је био лак, али, безазлено страшан. Ежен није знао да у Паризу никоме не треба ући у кућу док се претходно, од кућних пријатеља, не сазна све о мужу, о жени и деци, да се не би учинила нека од оних глупости за које Пољаци тако живописно кажу: „Упрегните пет волова у кола! Свакако зато да бисте се извукли из незгоде у коју сте запали“. Такве неприлике још немају имена у Француској зацело зато што се мисли да су оне у њој немогуће услед јако распрострањеног оговарања. Пошто је добро насео код госпође де Ресто, која му није оставила ни толико времена да се извуче из шкрипца, само је Ежен био у стању да настави са својим шепртљањима, отишавши у посету госпођи де Бозеан. Али, ако је тамо и сувише много сметао госпођи де Ресто и господину де Трају, овде је спашавао господина д'Ажида.

— Збогом, рече Португалац журећи вратима, док је Ежен улазио у један мали и лепо салон, сив и ружичаст, у коме је раскош била условљена елеганцијом.

— Али, да се видимо вечерас, рече госпођа де Бозеан, окрену главу и погледа у маркиза. Зар нећемо у позориште?

— Не могу, рече он и дохвати кваку на вратима.

Госпођа де Бозеан устаде, позва га к себи не осврћући се на Ежена који је, стојећи засењен пред бљеском дивотног богатства, поверовао у истинитост арапских прича и није знао где да се склони испред ове жене која га не примећује. Виконтеса подиже кажипрст десне руке и њиме позва маркиза преда се. У њеном покрету било је и плаховитог деспотизма и

силне страсти, те маркиз пусти кваку и врати се. Ежен га је завидљиво гледао.

То је онај човек чија кола чекају доле! Треба, дакле, имати бесне коње, слуге у ливрејама, и море злата да би се задобио поглед једне Парижанке. Демон раскоши уједе га за срце, обузе га грозница добити, а жеља за златом осуши му грло. Имао је сто тридесет франака за три месеца. Његов отац, мајка, браћа, сестре, тетка, нису трошили, сви заједно, ни двеста франака месечно. Ово брзо поређење између његовог садашњег положаја и циља који је требало да постигне само повећа његово запрепашћење.

— А зашто, рече виконтеса смејући се, не можете да дођете у Италијанско позориште?

— Имам посла. Позван сам на вечеру код енглеског амбасадора.

— Оставите све то.

Кад човек само почне да лаже, он је онда приморан да упада из лажи у лаж. Господин д'Ажида рече тада смејући се:

— Ви то захтијевате?

— Зацело?

— Ето, то сам желио да ми кажете, одговори он и погледа је оним нежним погледом који би умирио сваку другу жену. Затим, дохвати виконтесину руку, пољуби је и оде.

Ежен заглади руком косу и спреми се за поздрав, верујући да ће се сад госпођа де Бозеан сетити и њега; али, она одједном појури, уђе у галерију, притрча прозору и стаде гледати господина д'Ажида како улази у кола; она пажљиво

ослушну и чу како слуга понавља кочијашу: „Код господина де Рошфида“.

Ове речи и начин на који се господин д'Ажида завали, у кола деловали, су као удар грома на ову жену, и она се врати обузета најцрњим слутњама. За високе друштвене кругове то су најстрашније несреће. Виконтеса уђе у спаваћу собу, седе за сто и узне хартију за писма.

„Пошто вечерате код Рошфидових, а не у енглеској амбасади, написа она, морате се објаснити са мном. Ја вас чекам“.

Кад је исправила неколико слова која је услед грчевитог дрхтања руке рђаво написала, она се потписа са „К“, што је требало да значи Клер де Бургоњ, и зазвони.

— Заче, рече слуги који одмах уђе, отиђите у седам и по часова код господина де Рошфида и потражите маркиза д'Ажиду. Ако је господин маркиз тамо, предајте му ово писмо, и не чекајте одговор; ако не буде тамо, вратите писмо.

— Госпођу виконтесу чека неко у салону.

— Збиља, рече она и уђе унутра.

Ежену је већ било јако неугодно; најзад указа се виконтеса која му рече гласом који га силно узбуди: „Опростите, господине, морала сам да напишем једно писмо, а сада вам стојим на располагању.“ Није знала шта говори, јер ево шта је мислила: „А, он хоће да се ожени госпођицом де Рошфид. Но, је ли он слободан? Тај брак има да се поквари још ноћас, или ја... Али, о томе се сутра неће више ни говорити“.

— Рођако... одговори Ежен.

— Како? узвикну виконтеса и ошину га дрским погледом од ког се студент следи.

Ежен је разумио то њено „како“. За ова три сата он је толико ствари научио да је постао обазрив.

— Госпођо, поправи се он и поцрвене. Ту застаде, па онда настави: Опростите ми; мени је потребно толико помоћи да ми мало сродства не би ништа наудило.

Госпођа де Бозеан се насмеши, али, жалосно: она је већ осећала несрећу која се ближила.

— Кад бисте знали у каквом се положају налази моја породица, настави он, ви бисте пристали, да будете једна од оних вила из бајки које уживају у отклањању тешкоћа својих штићеника.

— Дакле, рођаче, рече она смејући се, чиме вам могу помоћи?

— А зар ја то знам? Али, бити с вама и у најдаљем сродству вреди колико читаво богатство. Збунили сте ме, не знам ни шта сам вам казао. Ви сте једина особа коју познајем у Паризу. Хтео сам да вас замолим да ме присвојите као какво сироче које би се ухватило за ваш скут и које би било у стању да за вас да и свој живот.

— Да ли бисте убили некога због мене?

— Убио бих и двојицу, рече Ежен.

— Дете! Да, ви сте право дете, рече она заустављајући сузе. Ви бисте могли искрено волети!

— Ах! уздахну он климнувши главом. Виконтеса се живо заинтересова за студента због његовог одговора. Јужњак је правео свој први рачун. Између плавог будоара госпође де Ресто и ружичастог салона госпође де Бозеан, он је свршио три године оног Париског права о коме се не говори, мада се из њега састоји велико друштвено право које, ако се добро научи и примени, далеко води.

— А, сетио сам се, рече Ежен. Ја сам на вашем балу упознао госпођу де Ресто и био сам данас пре подне код ње.

— Морали сте јој бити на сметњи, рече госпођа де Бозеан смешећи се.

— Да, ја сам незналица која ће цео свет изазвати против себе, ако ми ви не помогнете. Мислим да је веома тешко наћи у Паризу младу, лепу, богату и елегантну жену која је слободна, а мени је потребна таква жена која би ме упознала са оним што ви жене умете тако лепо да објасните: са животом. Свуда ћу наићи на неког господина де Траја. Дошао сам, дакле, к вама да ми објасните једну загонетку и да вас замолим да ми кажете какву сам то глупост урадио.. Говорио сам о неком чичи...

— Госпођа војвоткиња де Ланже, рече Зак прекидајући студента, коме то не би право.

— Ако желите да успете у животу, рече војвоткиња тихим гласом пре свега не смете бити тако плаховити.

— О! Добар дан, драга моја, настави она идући у сусрет војвоткињи, стисну јој руке срдачно и умиљато као да јој је рођена сестра, а војвоткиња јој то узврати са највећом љубазношћу. „Ево две добре пријатељице!“ помисли Растињак. „Сад ћу имати две заштитнице. Ове две жене морају имати исте особине, те ће се обе без сумње заузети за мене.“

— Чему имам да захвалим што си дошла, драга моја Антоанета?, рече госпођа де Бозеан.

— Видела сам господина д'Ажида Пенто кад је улазио код господина де Рошфида па сам помислила да сте сами.

Госпођа де Бозеан оста хладна и не поцрвену, њен се поглед не промени, а њено чело као да се разведравало док је војвоткиња изговарала ове кобне речи.

— Да сам знала да сте заузети... додаде војвоткиња окренувши се Ежену.

— Господин де Растињак, мој рођак, рече виконтеса. Шта је са генералом де Монриво? рече она. Јуче ми је Серизи рекао да се нигде не појављује. Је ли био данас код вас? Пошто се говорило да је војвоткињу напустио господин де Монриво, у ког је она била смртно заљубљена, ово је питање жацну посред срца, и она одговори поцрвеневши:

— Јуче је био у Јелисеју.

— На служби, рече госпођа де Бозеан.

— Claro, ви зацело знате да ће се сутра објавити веридба господина д'Ажида Пенто и госпођице де Рошфид? настави војвоткиња севајући пакосно очима.

Удар је био исувише јак, виконтеса пребледе и одговори смејући се:

— То је вест којом се занимају глупаци. Зашто би господин д'Ажида дао једно од најпознатијих португалских имена госпођици де Рошфид? Рошфидови су скорашњи племићи.

— Али ће Берта, како се говори, имати две стотине хиљада ливара прихода.

— Господин д'Ажида је и сувише богат да би се тиме руководио.

— Драга моја, госпођица де Рошфид је дражесна.

— А!

— Најзад, он је данас тамо на вечери, све је уређено. Изненађена сам колико сте ви мало обавештени о томе.

— Дакле, какву сте то лудорију учинили, господине? рече госпођа де Бозеан. Овај сироти дечко прави је новајлија у друштву те појма нема о чему ми говоримо. Будите добри према њему, а наш разговор оставимо за сутра. Видите, сутра ће све бити званично објављено, и онда ћете моћи са сигурношћу говорити о томе. Војвоткиња одмери Ежена од главе до пете оним дрским погледом који човека смрви, и стави му на знање да је нико и ништа.

— Госпођо, ја сам нехотице страшно увредео госпођу де Ресто. Нехотице, ето, у томе је моја кривица, рече студент који се већ снашао и схватио заједљива и потајна пецкања у љубазним речима ових двеју жена. Ви се и даље виђате с онима који вам свесно наносе бол, а можда и страхујете од њих, док онога који несвесно наноси увреде сматрају за глупака и сметењака који не уме ничим да се користи, а свако га презире.

Госпођа де Бозеан погледа студента оним погледом великих душа у коме је било и захвалности и достојанства. Тај поглед био је мелем за рану коју је студентову срцу задала војвоткиња својим извршитељскопроцењивачким погледом, којим је одмерила његову вредност.

— Замислите да сам успео да задобијем благонаклоност грофа де Ресто, јер, рече он и погледа војвоткињу истовремено понизно и заједљиво. Морам вам признати, госпођо, ја сам засада само грешни студент, сам самцат, пуки сиромах ...

— Не говорите тако, господине де Растињак. Жене никад не воле оно што нико не воли.

— Е, рече Ежен, мени је тек двадесет две године, и човек мора да подноси незгоде које иду са годинама. Уосталом, ја се исповедам; а немогуће је клекнути у лепшу исповедаоницу: у овој се чине греси који се признају у оној другој.

Због њихове неукусности, војвоткиња хладно прими и осуди ове јеретичке речи, и рече виконтеси:

— Господин је дошао...

Госпођа де Бозеан поче слатко да се смеје и свом рођаку војвоткињи.

— Дошао је, драга моја, и тражи васпитачицу добра укуса.

— Госпођо војвоткињо, настави Растињак, зар није природно што желимо да упознамо тајне онога што нас очарава? (Сад сигурно говорим, помисли он, као какав брица.)

— Мислим да је госпођа де Ресто ученица господина де Траја, рече војвоткиња.

— Госпођо, ја о томе нисам имао ни појма, настави студент. Зато сам и упао тако глупо међу њих. Најзад, муж ме је лепо примио, жена би ме подносила неко време, али, ми одједном паде на ум да им кажем како познајем једног човека

ког сам видео да излази на тајне степенице и који је у дну ходника пољубио грофицу.

— Ко је то био? запиташе обе жене.

— Неки старац који живи са два златника месечно као и ја, убоги студент, на крају предграђа Сен Марсо, прави бедник, коме се свако подсмева а кога зовемо чича Горио.

— Па ви сте право дете, узвикну виконтеса. Госпођа де Ресто се као девојка преживала Горио.

— Кћи неког фабриканта резанаца, настави војвоткиња, безначајна жена која је представљена двору истог дана кад и кћи некаквог посластичара. Зар се не сећате, Кларо? Краљ је почео да се смеје и рекао је на латинском нешто духовито о брашну. Људи... како оно бејаше? Људи...

— *Eiusdem farinae*, рече Ежен.

— Тако је, рече војвоткиња.

— А, то је њен отац, настави студент ужаснут.

— Дабоме; чича је имао две кћери које лудо воли, иако се обе готово одричу њега.

— Није ли друга удата, рече виконтеса гледајући у госпођу де Ланже, за неког барона де Нисенжана? Да се не зове Делфина? Је ли то она плавуша која има ложу у Опери, а одлази у Весело позориште, и гласно се смеје да би привукла пажњу на себе?

Војвоткиња се насмеши и рече:

— Па ја вам се дивим, драга моја. Што вас толико занимају ти људи? Требало је бити лудо заљубљен, као што је био Ресто, па се оженио брашнаревом кћерком, госпођицом Анастасијом. Али, неће се много увајдити. Она је пала у руке господину де Трају, који ће је упропастити.

— Оне су се одрекле свог оца? понови Ежен.

— Да, да, одрекле су се свог оца. Некаквог оца, настави виконтеса, доброг оца који је, како се прича, дао свакој у мираз по пет или шест стотина хиљада франака да их усрећи лепом удајом, а за себе задржао само осам до десет хиљада ливара прихода, верујући да ће његове кћери остати његове кћери, мислећи да је себи створио код њих два извора за издржавање, две куће где ће га обожавати и његовати. После две године зетови су га отерали, из својих домова као последњег бедника ...

Из Еженових очију кану неколико суза. Недавно се окрепио чистим и светим породичним осећањима, још је веровао у своје младалачке снове и ово му је био први дан на бојишту париске цивилизације. Истина, узбуђења делују тако снажно да ове три особе заћуташе за тренутак гледајући се немо.

— Е, боже мој! рече госпођа де Ланже, ово је заиста страшно, а догађа се сваког дана пред нашим очима. Има ли томе каквог узрока? Реците ми, драга моја, јесте ли се икад запитали, шта је то зет? Зет је човек за кога одгајамо, ви или ја, мило мало створење за које нас везује хиљаду веза, које ће седамнаест година бити радост породице, њена најчистија душа, како би рекао Ламартин, и најзад постати њена напаст. Кад нам тај човек узме кћер, он ће прво дограбити своју љубав као секиру да њоме из срца и душе тога анђела искорени сва осећања која су је везивала за њену породицу. До јуче је наша кћи била све за нас, ми смо били све за њу; сутрадан, она постаје наш непријатељ. Зар не гледамо ту трагедију сваког

дана? Овде је снаха крајње необазрива према свекру који је све жртвовао за свог сина. Тамо опет зет избацује ташту из куће. чујем како се људи питају чега данас има драматичног у друштву. Ето, зетова драма је страшна, не рачунајући наше бракове који су постали, врло глупи. Знам врло добро шта се догодило том старом фабриканту резанаца. Мислим да се сећам да је тај Форио...

— Горио, госпођо.

— Да, тај Морио био је за време револуције председник једног одбора; био је посвећен у тајну оне познате глади и почео је да се богати продајући у то време брашно десет пута скупље но што га је куповао. А набавио га је колико је хтео. Управник добара моје бабе узео је од њега силне паре за брашно. Тај Горио делио је добит, без сумње, као сви такви људи, са одбором народног спаса. Сећам се да је управник говорио мојој баби да може бити сасвим спокојна у Гранвиљеу, јер је њено жито најбоља препорука за њу. Дакле, тај Лорио који је целатима продавао жито, имао је једну једину страст. Кажу да обожава своје кћери. Старију је увалио у кућу де Ресто,

млађу удао за барона де Нисенжана, богатог банкара који се издаје за ројалисту. Разумљиво је да се за време Царства зетови нису снебивали, да примају у кућу овога старца из деведесет и треће; то је још некако ишло под Бонапартом. Али, кад су се повратити Бурбонци, старац је почео да смета господину де Ресто, а још више банкару. Кћери, које су можда још увек волеле свог оца, хтеле су да задовоље и њега и своје мужеве, и да вуци буду сити и све овце на броју; и тако су примале Горија кад су биле саме, измишљајући нежне изговоре. „Тата, дођите, биће нам пријатније јер ћемо бити сами!“ итд. Ја мислим, драга моја, истинита осећања имајући, срце овог јадника из деведесет треће било је рањено. Видео је да се његове кћери стиде њега и да он смета својим зетовима, ако оне воле своје мужеве. Требало је, дакле, да се жртвује. И он се жртвовао, јер је био отац: сам се прогнао. Кад је видео да су му кћери

задовољне, поверовао је да је добро урадио. Саучесници тог малог злочина били су и отац и кћери. То свуда видимо. Зар тај чича Дорио не би био масна мрља у салону својих кћери? Он би се у њему снебивао и било би му досадно. То што се догодило томе оцу може се догодити и најлепшој жени са човеком кога много воли: ако му досади својом љубављу, он оде и избегава је, служећи се којекаквим нискостима. Тако бива са свим осећањима. Наше је срце ризница, ако га одједном испразните, онда сте пропали. Као што не опраштамо човеку који је остао без пребијене паре, тако исто не опраштамо ни осећању које се у целости испољи. Тај отац дао је све. Давао је пуних двадесет година, и своју нежност, и своју љубав; дао је све своје богатство за један дан. Кад су његове кћери добро исцедиле лимун, кору су бациле на улицу.

— Свет је гадан, рече виконтеса цупкајући свој шал оборених очију, јер је беху у срце погодиле речи које је госпођа де Ланже њој наменила причајући ову причу.

— Гадан! Не, одговори војвоткиња; увек је он такав био. Ја вам о њему овако говорим зато што хоћу да вам покажем да га добро познајем. И ја сам вашег мишљења, рече она стежући руку виконтеси. Свет је каљуга, гледајмо да останемо на висини. Тада устаде, пољуби у чело госпођу де Бозеан говорећи: Ала сте сада лепи, драга моја. Још никад нисам видела тако лепу боју лица. Затим једва приметно климну главом погледавши у рођака и изађе.

— Чича Горио је величанствен! Рече Ежен сетивши се да га је видео како ноћу савија своје посуђе од позлаћеног сребра.

Госпођа де Бозеан бејаше толико замишљена да није чула његове речи. И тако прође неколико тренутака у ћутању, а сиромаш студент, згранут и постиђен, не усуди се ни да оде, ни да остане, ни да проговори.

— Свет је гадан и злобан, рече најзад виконтеса. Чим нам се догоди нека несрећа, одмах се нађе неки пријатељ који дотрчи да нам је саопшти и да нам оре по срцу ножем, хвалећи нам његову дршку. Већ ме уједају, већ ми се подсмевају! Али, не дам се ја. Она гордо исправи главу као отмена жена, а то је и била, и из њених поносних очију сијевнуше муње.

— Гле, рече спазивши Ежена, ви сте још ту!

— Још, рече он жалосно.

— Дакле, господине де Растињак, поступајте с људима онако како заслужују. Желите да успете; ја ћу вам помоћи. Увидећете колико је дубока женска поквареност, измерићете величину бедне људске сујете. Иако сам пажљиво читала ту књигу о свету, ипак има страница које су ми остале непознате. Сад знам све. Уколико хладније будете рачунали, утолико ћете боље успети. Ако хоћете да вас се свет боји, удрите без милости.

Људе и жене сматрајте за поштанске коње које ћете на свакој станици остављати да цркну, па ћете остварити све своје жеље. Запамтите да нећете бити нико и ништа ако не будете имали, жену која ће се заузимати за вас. Она треба да буде млада, богата и отмена. Али, кријте као благо свако истинито осећање; не дајте ни да га наслуте, јер ћете пропасти. Нећете више бити целат, већ ћете постати жртва. Ако икога заволите, чувајте добро своју тајну! Немојте је одати док добро не проверите коме ћете отворити своје срце. Да бисте унапред сачували, ту љубав која још не постоји, научите се да будете неповерљиви према свету. Чујте ме, Мигуеле... (Она не примети да се преварила у имену.) Постоји нешто још страсније од овог кћеринског напуштања оца, чију смрт желе обе његове кћери. То је супарништво између две сестре. Ресто је племић, његова жена је примљена у друштво, представљена је и двору; али, њена сестра, њена богата сестра, лепа госпођа Делфина де Нисенжан, жена једног банкара, пресвисну од жалости и зависти јер је остала далеко иза своје сестре; сестру више не

сматра сестром; те се две жене одричу једна друге, као што се одричу и свог оца. И зато би госпођа де Нисенжан полокала све блато између улица Сен Лазар и Гренел само да уђе у мој салон. Она је поверовала да ће помоћу де Марсеја доћи до свог циља, постала је његова робинја и просто му досади. Али, де Марсеј слабо мари за њу. Ако ми је представите, ви ћете постати њено мезимче, и она ће вас обожавати. Волите је после, ако можете, ако не, ви је искористите. Позваћу је једанпут, двапут, приликом какве велике свечаности, кад буде много света; али, је никад нећу примити дању. Поздравићу се с њом, и то је све. Затворили су вам грофичина врата зато што сте поменули чича Горија. Јесте, драги мој, можете отићи двадесет пута госпођи де Ресто, увек ће вам рећи да није код куће. Њена су вам врата заувек затворена. Лепо, нека вас онда чича Горио одведе у кућу госпође Делфине де Нисенжан. Лепа госпођа де Нисенжан биће за вас знамење. А ви будите човек кога она издваја, и жене ће лудовати за вама. Њене супарнице, њене пријатељице, њене најбоље пријатељице гледаће да вас преотму. Има жена које воле човека кога је изабрала нека друга жена, као што има јадних малограђанки које мисле да ће стећи и наше понашање ако ставе на главу шешире какве ми носимо. Ви ћете успети. У Паризу, успех је све, то вам је кључ моћи. Ако жене нађу да имате духа и дара, људи ће у то поверовати, ако их ви не разуверите. Тада ћете моћи све што зажелите, свуда ћете имати приступа. Тада ћете сазнати да је свет скуп преварених и варалица. Немојте бити ни с једнима ни с другима. Ја вам дајем своје име као водило за улазак у тај лавиринт. Немојте га осрамотити и вратите ми га чисто, рече она, пови мало врат и погледа студента као каква краљица. А сад, идите, оставите ме. И ми жене морамо да бијемо битке са својим непријатељима.

— Ако вам затреба поуздан човек да потпали, мину? прекиде је Ежен.

— Онда? рече она.

Он се удари у прса, одговори смешком на смешак своје рођаке и оде. Било је пет сати. Ежен је био гладан те се бојао да не задоцни на вечеру. Ова бојазан пробуди у њему задовољство које се осећа од брзе вожње по Паризу. Ово чисто механичко уживање није му сметало да се сав преда мислима које су га спопале. Кад човек његових година осети да је презрен, он се љути, бесни, прети песницима целом свету, хоће да се свети и посумња у самог себе. Растињака су сада мучиле ове речи: „Ви сте себи затворили грофичина врата.“ Отићи ћу! помисли он, ако госпођа де Бозеан буде имала право, па ако ми је тамо забрањен приступ... ја... Госпођа де Ресто наћи ће ме у свим салонима у које одлази. Научићу да се мачујем, да гађам из пиштоља и убићу њеног Максима! — „А новац?“ довикну му савест, „Где ћеш њега наћи?“ Одједном дречеће богатство грофице де Ресто засија пред његовим очима. Ту је видео раскош у којој је морала уживати једна госпођица Горио, позлате, скупоцене ствари које падају у очи, неукусну раскош скоројевића, расипање љубавнице коју издржава љубавник. Та чаробна слика одједном ишчезе пред величанственим дворцем де Бозеан. Његова машта, пренета у отмене кругове париског друштва, пробуди у њему много рђавих мисли ширећи делокруг његовог духа и његове свести. Свет му се указа онакав какав је: закони и морал нису постојали за богаташе, а у богатству виде *ultima ratio mundi*. „Вотрен има право, богатство је врлина!“ помисли он.

Кад је стигао у Улицу Нев Сент Женевјев, брзо се попе у своју собу, затим се врати, даде десет франака кочијашу и најзад уђе у ону одвратну трпезарију где затече осамнаест гостију како слатко једу, као животиње за јаслама. Он се згади на приказ ове беде и на изглед ове дворане. Прелаз је био и сувише нагао, супротност и сувише велика, због чега и његово самољубље порасте преко сваке мере. На једној страни, свеже и лепе слике најотменијег друштва, млада и жива лица окружена дивотама уметности и раскоши, страсне главе пуне поезије; на

другој страни, језиве слике уоквирене прљавштином, и лица којима су страсти одузеле сваку драж. Он се сети поука које му је дала госпођа де Бозеан, обузета гњевом напуштене жене. Сети се њених заводљивих понуда. Беда их је сада објашњавала. Растињак изабра два пута који напореда воде богатству: науку и љубав, помоћу којих ће постати учен доктор и светски човек. Још је био право дете! Та се два пута никад не састају.

— Нешто сте сувише туробни, господине маркиже, рече му Вотрен, и погледа га оним погледом којим је, како изгледа, продирао у најскривеније тајне људског срца.

— Нисам расположен да подносим шале оних који ме називају господином маркизом, одговори он. У Паризу треба имати сто хиљада ливара прихода па бити прави маркиз, а кад неко живи у пансиону Вокер, тај баш није љубимац среће.

Вотрен погледа Растињака и очински и презриво, као да је хтео да каже: „Балавче један! С тобом бих ја зачас био готов!“ Затим одговори:

— Зато сте рђаво расположени што можда нисте имали, успеха код лепе грофице де Ресто.

— Затворила ми је врата зато што сам јој рекао да њен отац једе за нашим столом, узвикну Растињак.

Сви се гости погледаше. Чича Горио обори очи и окрену се у страну да их обрише.

— Натрунили сте ми дувана у око, рече он своме суседу.

— Ко одсад буде једио чича Горија, са мношћом ће имати посла, одговори Ежен и погледа суседа бившег фабриканта резанаца; он вреди више од свих нас. Госпође се изузимају, рече он и окрену се госпођици Тајфер.

Ова реченица учини крај свему, јер ју је Ежен изговорио таквим гласом да су сви за столом заћутали. Само му Вотрен одговори подругљиво:

— Ако мислите да узмете у заштиту чича Горија и да постанете његов одговорни уредник, треба да умете добро да рукујете мачем и добро да гађате из пиштоља.

— То ћу научити, рече Ежен.

— Значи, ступили сте данас у борбу?

— Можда, одговори Растињак. Али, ја не морам никоме да полажем рачуне о свом раду, као што се не трудим да сазнам шта други раде ноћу.

Вотрен погледа попреко Растињака.

— Младићу, ко хоће да гледа позориште са луткама, треба да уђе у бараку а не да гледа споља, кроз рупе. Доста је било разговора, додаде он видећи да се Ежен љути. Објаснићемо се насамо кад будете хтели.

Вечера прође у суморном и натегнутом расположењу. Чича Горио, обузет дубоким болом, који му је студент задао својим речима, није схватио да се према њему променило расположење, и да га је узео у заштиту један младић кадар да учини крај досадашњим испадима.

— Господин Горио је, дакле, отац једне грофице? рече госпођа Вокер тихим гласом.

— И једне баронице, одговори јој Растињак.

— Само то и може бити, рече Бјаншон Растињаку, ја сам му испитао главу: има само једну чворугу, чворугу очинства, он ће бити вечити отац.

Ежен је био и сувише озбиљан те се не насмија на Бјаншонову шалу. Хтео је да се користи саветима госпође де Бозеан и питао се где би и како дошао до пара. Сневесели се кад виде како се пред његовим очима простиру светске равнице истовремено и пуне и родне. Кад је вечера била завршена, он остаде сам у трпезарији.

— Ви сте, дакле, видели моју кћер? рече му Горио узбуђеним гласом.

Ежен се трже из својих мисли, дохвати старчеву руку, погледа га нежно и рече му:

— Ви сте добар и поштен човек. Разговараћемо доцније вашим кћеркама. Затим устаде и, не саслушавши чича Горија, оде у своју собу, где написа мајци ово писмо:

„Драга мајко, ако можеш, пружи ми и трећу сису. Могао бих брзо да се обогатим. Потребно ми је хиљаду и двеста франака, и морам их имати на сваки начин. Немој говорити оцу о мом тражењу, он ће се можда успротивити; међутим, ако не добијем тај новац, пашћу у очајање те бих могао извршити самоубиство. Ја ћу ти објаснити своје побуде чим се будемо састали, иначе би требало да ти напишем читаву књигу па да ти буде јасно у каквом се положају налазим. Нисам се коцкао, добра моја мајко, никоме ништа не дугујем; али, ако желиш да ми спасиш живот који си ми дала, онда треба да ми нађеш ову своту. Најзад, почео сам да одлазим код виконтесе де Бозеан, која ме је узела под своје окриље. Ја морам да идем у друштво, а немам пара ни за чисте рукавице. Кадар сам да се храним сувим хлебом, да пијем само воду, ако устреба и гладоваћу; али, не могу бити без онога што је овде неопходно за успех. Или ћу

постићи свој циљ, или ћу остати у блату. Ја знам какве све наде полажете у мене и желим што пре да их остварим. Добра моја мајко, продај који стари накит, ја ћу ти ускоро набавити други. Добро познајем стање наше породице и умећу да ценим ваше жртве, а ти буди уверена да их не тражим узалуд, иначе бих био право чудовиште. Моју молбу схвати само као преку потребу. Цела наша будућност зависи он овог новца помоћу кога треба да ступим у борбу; јер, живот у Паризу није ништа друго до непрекидна борба. Ако морате да продате и теткине чипке па да скупите тражену суму, онда јој реци да ћу јој послати још лепше“. Итд.

Потом и сестрама написа по једно писмо и затражи њихове уштеђевине, а да би им измамио новац те да нико у породици не дозна за жртву коју ће оне сигурно са задовољством поднети ради њега, он их дирну у најосетљивију жицу говорећи им о части, јер је она светиња за млада бића. Кад је завршио ово писмо, он и нехотице задрхта: узрујавао се, трзао се. Славољубиви младић познавао је чисту племенитост тих душа које таворе своје дане у самоћи; знао је чиме ће ожалостити а чиме обрадовати своје сестре; знао је и с каквом ће радошћу оне кришом, у врту, разговарати о свом драгом брату. Он их је већ гледао како тајно пребројавају своје мало благо и како се довијају да му га пошаљу инкогнито вршећи своју прву превару да би учиниле велико дело. „Сестринско срце је чисто као драги камен, оно је извор нежности!“ помисли он. Постидео се због ових писама. Како ће бити силне њихове жеље, а како чиста њихова молитва! С каквим ће се задовољством оне жртвовати! Шта ће све препатити његова мајка ако не буде могла да пошаље целу суму! Та племенита осећања и те страховите жртве треба да му послуже као лествице да доспе до Делфине де Нисенжан. Неколико суза, последња зрна тамјана бачена на породични олтар, кануше из његових очију. Сав очајан и узнемирен стаде ходати по соби.

Видевши га у таиквом стању, чича Горио уђе кроз одшкринута врата и рече:

— Шта вам је, господине?

— А, драги суседе, ја сам још онакав син и брат какав сте ви отац. Ви с правом страхујете за грофицу Анастасију, она је у рукама некаквог Максима де Траја, и он ће је упропастити.

Чича Горио изађе и промрмља неколико неразумљивих речи. Сутрадан Растињак оде на пошту да преда своја писма. Колебао се све до последњег тренутка, али, их ипак баци у сандуче говорећи: „Успећу!“ Тако се том судбоносном речју, која више упропашћује људе него што их спасава, заричу коцкари и велике војсковође. После неколико дана Ежен оде госпођи де Ресто, али, га тамо не примише. Трипут је одлазио, али, увек узалуд, иако се пријављивао у време кад гроф Максим де Трај није био тамо. Виконтеса је била у праву. Студент није више учио. Ишао је на часове само да буде присутан прозивци, а затим је бежао из школе. Мислио је и радио онако како ради већина студената. Одлагао је учење до испита; одлучио је да плати уписнину за другу и трећу годину, па онда, у последњем тренутку, све да научи озбиљно и на душак. Тако је имао петнаест месеци слободног времена да плови по париском океану, да искоришћава жене или да лови богатство. У току те недеље двапут је био код госпође де Бозеан, код које је долазио онда кад је маркиз д'Ажида одлазио. Та чувена и најпоетичнија жена у предграђу Сен Жермен, оста још неколико дана победница и успе да се одложи венчање госпођице де Рошфид са маркизом д'Ажида Пенто. Али, ти последњи дани који су били најстраснији због бојазни да ће се угасити срећа, само убрзаше катастрофу. Маркиз д'Ажида, заједно са Рошфидовима, сматрао је и ту свађу и то измирење као срећну околност: они су се надали, да ће се госпођа де Бозеан на крају крајева помирити с тим браком и да ће се одрећи љубавних састанака ради будућности која се предвиђа у животу сваког човека. И

поред најсвечанијих обећања која је понављао сваког дана, господин д'Ажида се претварао, а виконтеси је годило то лагање. „Уместо да отмено скочи кроз прозор, она допушта да је котрљају низ степенице“, говорила је војвоткиња де Ланже, њена најбоља пријатељица. Ипак та последња нада потраја доста дуго, те задржа грофицу у Паризу. Она не заборави свог младог рођака, према коме је осећала неку сујеверну наклоност. Ежен се показао према њој и одан и пажљив у тренутку кад жене не виде нигде око себе ни сажалења ни праве утехе. Ако им у том тренутку неки човек каже коју лепу реч, он то чини из рачуна.

Желећи да потпуно упозна све прилике пре но што ступи у кућу де Нисенжан, Растињак је хтео да дозна нешто и о ранијем животу чича Горија, те прикупи поуздана обавештења која се могу свести на ово:

Жан Жоашен Горио био је пре револуције обичан радник у фабрици резанаца, умешан, штедљив и доста предузимљив, те је откупио радњу свога газде који је случајно настрадао у првој побуни 1789. Он се тада настанио у Жисен улици, близу житне пијаце, показао се промућуран те се прими председништва одбора у свом крају, да би својој трговини осигурао помоћ најјутицајнијих личности тог опасног доба. Тај мудри поступак постави темељ његовом богатству које се заче у доба оскудице, намештене или стварне, кад жито у Паризу достиже огромну цену. Народ се гушио пред пекарницама док су неки мирно куповали теста код бакала. Те године, грађанин Горио стече капитал који му доцније поможе да води трговину са преимућствима која даје велика количина готовог новца; и њему се десило оно што се дешава свим људима просечне памети. Спасла га је његова осредњост. Уосталом, како се за његово богатство дознало тек када више није било опасно бити богат, то није изазивао ничију завист. Изгледало је да трговина житом исцрпљује све његове умне способности. Кад је у питању пшеница, брашно или какво друго жито, кад треба

одредити њихову каквоћу и порекло, пазити на њихово чување, предвидети цене, прорећи добру или рђаву жетву, куповати жито по јевтиној цени у Сицилији или Украјини, тада чича Горио није мао такмаца. Кад би га човек гледао како обавља своје послове, како објашњава законе о извозу и увозу жита, како схвата њихов дух и открива њихове недостатке, помислио би да има способности и за министра. Стрпљив, вредан, одлучан, истрајан, брз у пословању, умио је добро да види, тачно предвиди и предухитрити, да све процени и све држи у тајности; био је прави дипломата по својим замислима које је војнички извршавао. Изван своје струке, кад није био у свом скромном и мрачном дућану, на чијем је прагу стајао кад није имао посла, наслоњен на довратак, он је био глуп и прост радник, неспособан да ишта разуме, за кога нису постојала духовна уживања, човек који је спавао у позоришту, један од оних париских Долибана који су чувени само по својој глупости. Такви су људи готово сви једнаки. Готово сви имају по једно узвишено осећање у себи. Два неограничена осећања испуњавала су и срце фабриканта резанаца, владајући целим његовим бићем, као што је трговина житом запослила све његове умне способности. Осећао је неко побожно дивљење према својој жени, јединици неког богатог закупца пољских добара из Брија, и волео ју је изнад свега. Он се дивио њеној природи која је била истовремено и слаба и јака, осетљива и лепа, која се јако разликовала од његове. Ако постоји неко урођено осећање у људском срцу, то је гордост коју човек осећа кад у сваком тренутку штити једно слабо биће. Додајте томе љубав, ту живу захвалност свих искрених душа према извору њихових задовољстава, и онда ћете разумети многе настраности. После седам година непомућене среће, Горио је, на своју несрећу, изгубио жену баш онда кад је она почела да утиче на њега и ван осећајног живота. Да је остала жива, можда би изменила његову мртву природу и развила у њему смисао за живот. Овако, родитељска љубав разви се код Горија до безумља. После женине смрти, он сву своју љубав пренесе на

две кћери с којима је у прво време био сасвим задовољан. Иако су му трговци и закупци пољских добара нудили велике миразе уз своје кћери, он је желио да остане удовац. Његов таст, једини човек ког је волео, тврдио је поуздано да се Горио заклео да ће остати веран својој покојној жени. Пословни људи, неспособни да схвате његову узвишену лудорију, шегачили су се с њим и надевали му смешне надимке. Првог који му је при пићу дао такво име ударио је фабрикант резанаца тако снажно песницом у леђа да је главачке излетио на Облен улицу. Непромишљена преданост, плашљива и нежна љубав чича Горија према његовим кћерима била је тако позната да му је једном неки његов такмац рекао како су Делфину прегазила кола, не би ли га на тај начин уклонио са тржишта и остао сам да одређује цене житу. Фабрикант резанаца проблеме као крпа и одмах оде са пијаце. Одболовао је неколико дана од узбуђења које га је обузело на ту лажну вест. Том човеку није задао крвнички ударац песницом у леђа, али, га је најурио са тржишта, принудивши га на банкротство у једној тешкој прилици. Разуме се да је васпитање његових кћери било наопако. Како је годишње имао више од шездесет хиљада франака прихода, а за себе трошио хиљаду и две стотине франака, чича Горио је био срећан што може да задовољава жеље својих кћери: имале су најбоље учитеље за све што спада у добро васпитање; имале су дружбеницу; на њихову срећу, она је имала и духа и укуса; јахале су, имале су своја кола и живеле као милоснице каквог старог богаташа; могле су затражити и нешто најскупље, отац би им одмах испунио жељу; као награду за све своје поклоне, он је тражио само мало нежности. Горио је сматрао своје кћери за анђеле и стављао их је изнад себе, сиромах човек! Волео је и зло које му је од њих долазило. Кад су стигле за удају, могле су саме да бирају мужеве по својој вољи: свака је носила у мираз половину очевог имања. Због њене лепоте, Анастасији се удварао гроф де Ресто. Она је имала склоности за господство, и то је наведе да остави родитељску кућу и да се вине у високе друштвене кругове. Делфина је

волела новац и удала се за Нисенжана, банкара њемачког порекла који постаде барон за време Царства. Горио и даље остаде фабрикант резанаца. Кћеркама и зетовима није се свиђало што се бави трговином, иако се у том састојао цео његов живот. Пошто су пет година наваљивали, на њега, он пристаде да остави трговину, узе главницу и зараду из последњих година: то је био капитал који је, према' мишљењу госпође Вокер, код које се настанио, могао доносити годишње осам до десет хиљада ливара прихода. Он се завуче у овај пансион из очајања кад виде да његове кћери, на захтијев својих мужева, неће ни да га узму к себи ни да га јавно примају.

То је све што је о чича Горију знао неки Мире, који је купио његову радњу. И тако се обистинише нагађања војвоткиње де Ланже. Овде се завршава увод у ову мрачну, али, страшну париску трагедију.

Крајем прве недеље децембра, Растињак прими два писма, једно од мајке, а друго од старе сестре. Кад је видео ове познате рукописе, срце му заигра од радости и задрхта од страха. Ти листићи имали, су да одлуче да ли ће се његове наде остварити или сахранити. Плашио се помишљајући на тешко стање својих родитеља, али, је знао исувише добро колико га они воле, па се побојао да им је узео и последњи франак. Писмо његове мајке гласило је овако:

„Мило моје дете, шаљем ти оно што си ми тражио. Употреби корисно тај новац; други пут, кад би био у питању и твој живот, не бих могла да ти пошаљем толико много пара без знања твога оца, а то би покварило слогу у нашој кући. Да бисмо могли то да урадимо, морали бисмо да задужимо наше имање. Не могу да доносим суд о плановима које не познајем; али, зар су они такви да не смеш ни мени да их повериш? За то није потребно писати читаве књиге, мајкама је довољна само једна реч, и она би ме ослободила стрепњи и неизвесности. Не могу да ти не кажем да је твоје писмо оставило на мене болан

утисак. Мили мој сине, шта те је то приморало да ме овако уплашиш? Морао си много препатити док си ми писао, јер је и мени било веома тешко кад сам читала твоје писмо. Којим си то путем пошао? Треба ли твој живот, твоја срећа да се састоје у томе да се издајеш за оно што ниси, да идеш у друштво у коме се не можеш кретати без издатака које не можеш да поднесеш, а да и не говоримо о губитку времена које ти је тако драгоцену за учење? Добри мој Ежене, веруј мајци кад ти каже да кривудаи путеви не воде ничем великом. Стрпљење и мирене са судбином треба да буду врлине младића који су у твом положају. Ја те не грдим, не бих жељела да ти приседне наш поклон. Ово ти говорим као мајка која има поверења у тебе али је истовремено и опрезна. Ти знаш какве су твоје обавезе, а ја познајем сву чистоту твог срца и племенитост твојих намера. Зато ти и кажем без бојазни: иди, чедо моје, само напред! Ја стрепим зато што сам мајка; али, ће сваки твој корак пратити наше топле жеље и наши благослови. Буди опрезан, драго моје дете. Буди паметан као зрео човек; у твојим је рукама судбина пет живота који су ти драги. Да, ти си све наше благо, а твоја је срећа и наша. Сви се молимо Богу да ти притекне у помоћ. Твоја тетка Марсијак показала се у овој прилици невероватно добра: разумела је и оно што си ми писао о својим рукавицама. Она нарочито воли најстарију децу, рекла је весело. Треба да волиш своју тетку, Ежене мој, а шта је она урадила за тебе, казаћу ти тек онда кад будеш остварио своје планове, али, боље је да ти о томе не говорим. Ви, деца, не знате шта то значи жртвовати своје успомене. Али, шта ми не бисмо ради вас жртвовали? Рекла ми је да ти поручим да те љуби у чело и да ти жели сваку срећу. Та добра и дивна жена писала би ти да јој прсти нису укочени услед костобоље. Отац ти је добро. Жетва 1819. године испала је преко нашег очекивања. Збогом, драго дете, не пишем ти ништа о сестрама: Лора ти сама пише. Њој сам препустила да ћерета с тобом о догађајима у нашој породици. Нека ти Бог помогне да успеш! О, треба да успеш, Ежене мој, ти си ми нанио бол који не бих

могла још једном поднети. Осетила сам шта је сиротиња кад сам пожељела богатство да бих га дала свом детету. А сада, збогом. Пиши нам, и прими мајчин пољубац.“ Кад је Ежен прочитао ово писмо, сав је био уплакан и тада се сети чича Горија како савија и продаје своје сребро да би исплатио меницу своје кћери. „То је исто урадила и твоја мати са својим накитом!“ помисли он. Твоја је тетка зацело плакала кад је продавала своје најдраже светиње. С каквим правом ти проклињеш Анастасију? Из себичности и ради своје будућности, ти си урадио оно исто што је она учинила за свог љубавника! Ко сад више вреди од вас двоје?“ Студент осети неку страшну ватру. Помишљао је да се одрекне и света и тог новца. Он осети у души оно племенито и чисто кајање о коме људи ретко воде рачуна кад суде другима; таквим покајницима анђели небески често опраштају казне које им је изрекла земаљска правда. Растињак отвори писмо своје сестре које му својом љупкошћу и безазленошћу освежи срце.

„Твоје нам је писмо, драги брате, стигло баш у прави час. Агата и ја нисмо никако могле да се сложимо на шта да утрошимо своју уштеђевину. Ти си поступио као онај слуга шпанског краља кад је оборио сатове свога господара, ти си нас сложио. Заиста, ми смо се стално препирале, не знајући коју жељу да испунимо пре свих осталих: нисмо се сетиле, мој драги Ежене, да можемо употребити новац тако да задовољимо све наше жеље. Агата је скакала од радости. Једном речју, биле смо целог дана као две луде, на такав начин (како би рекла наша тетка) да нам је мајка подвикнула: „Ама шта вам је данас, госпођице?“ Мислим да бисмо биле још задовољније да нас је мајка мало покарала. Колико тек ужива жена кад пати због онога кога воли! Само сам ја била замишљена, тужна поред све своје радости. Сигурно ћу бити рђава домаћица, јер сам права распикућа. Купила сам два појаса, једно дивно шило да бушим рупице на стежњацима, све саме лудоре, те сам имала мање новаца него ова дебела Агата, која је штедљива и гомила

талире као какав џимрија. Она је имала двеста франака! А ја сам, јадни мој пријатељу, имала само педесет талира. Сада сам добро кажњена, хтела бих да бацим у бунар свој појас, увек ће ми бити мучно да га носим. Ја сам те покрала. Агата је била дивна. Рекла ми је: „Да му пошаљемо нас две триста педесет франака!“ Али, ето, нисам могла да ти не испричам како су се ствари одиграле. Знаш ли шта смо урадиле да бисмо поступиле по твојој наредби? Узеле смо наш славни новац, отишле у шетњу, па кад смо се дохватиле главног друма, одјуриле смо у Рифек и просто дале новац господину Гребену, закупцу поште! Кад смо се враћале, биле смо лаке као ласте. „Да ли је томе узрок наша срећа?“ рече ми Агата. Разговарале смо много и много, али, то вам нећу понављати, господине Парижанине, јер сувише много говоримо о вама. О, драги брате, ми те силно волимо, и тиме је све речено. Што се тиче тајне, по тетким речима, девојчице као што смо ми способне су за све, чак и да ћуте. Мајка је са тетком потајно ишла у Ангулем и нико ништа није дознао због чега су тамо биле. Пре поласка дуго су се саветовале, али, ни ми, ни господин барон, нисмо присуствовали, тим разговорима. Великим мислима заузети су духови у држави Растињака. Хаљина од муслина са цветићима коју везу инфанткиње за њено величанство краљицу, напредује у највећој тајности. Има само још две поле да се ураде. Решено је да се према Вертеју не подиже зид, него обична ограда. Сељаци ће изгубити нешто воћа и винове лозе, али, ће гости имати леп изглед. Ако су природном наследнику потребне марамнице, извештавамо га да је удовица де Марсијак, претурајући по својим шкрињама и сандуцима, названим Помпеја и Херкуланум, пронашла комад дивног холандског платна за које није ни знала; кнегиња Агата и Лора стављају му на располагање свој конач, иглу и руке које су још увек сувише црвене. Два млада кнеза, дон Анри и дон Габриел задржали су ружну навику да се кљукају пекмезом од грожђа, да задиркују своје сестре, да ништа не уче, да ваде младунце из птичјих гнезда, да галаме и секу за штапове младице иве, иако је то

законом забрањено. Папин нунције, ког иначе зову господин попа, прети да ће их анатемисати ако и даље не буду хтели да уче и наставе да праве пуцаљке од зове. Збогом, драги брате; никад ниједно писмо није понијело оволико жеља за твоју срећу, ни оволико задовољне љубави. Кад се будемо видели, имаћеш много да нам причаш! Мени ћеш, као старијој све казати. Тетка нам је наговестила као да имаш успеха у друштву. Помиње се нека госпа, а ћути се о осталом пред нама, разуме се! Слушај, Ежене, ми бисмо могле проћи без марамица и, ако хоћеш, можемо ти сашити кошуље. Одговори ми одмах о овоме. Ако су ти хитно потребне лепе и добро сашивене кошуље, ми ћемо се одмах дати на посао; ако пак у Паризу има кројева за које ми не знамо, ти нам пошаљи модел, нарочито за маншетне. Збогом, збогом! Љубим те у леву слепоочницу, на шта само ја имам права. Овај други лист писма остављам Агати, која ми је обећала да неће читати ово што сам ја написала. Али, ради сваке сигурности, остаћу поред ње док буде писала. Твоја сестра која те воли. Лора де Растињак“

„О! да, да, рече Ежен у себи, богатство поштопото! Оволика оданост не може се наградити никаквим благом. Хтео бих да их одједном усрећим. Хиљаду и пет стотина франака! рече он у себи после кратког ћутања. Сваки златник мора да донесе добити! Лора је у праву. Сто му громава! Па ја имам само кошуље од грубог платна. Ради туђе среће, младе девојке постају лукаве као какав лупеж. Безазлена за себе а обазрива кад сам ја у питању, она је као небески анђео који прашта земаљске грехе иако их не разуме.“

Сад је цео свет био његов! Већ је позвао кројача, разговарао с њим и задобио његово поверење. Кад је видео господина де Траја, Растињак је схватио улогу кројача у животу младих људи. Нажалост, нема средине између ових крајности. Кројач је или крвник или пријатељ из рачуна. Еженов је кројач био човек који је правилно схватио свој посао и себе сматрао за неку спону између садашњости и будућности младих људи. И

зато је захвални Растињак усрећио овог човека једном својом духовитошћу којом се доцније јако одликовао.

— Знам, рекао је он, двоје панталона из његове радње које су довеле до женидбе од двадесет хиљада ливара прихода.

Имати хиљаду и пет стотина франаца и одела колико хоће? У том тренутку сироти јужњак није више сумњао ни у шта, те сиђе на доручак с оним поуздањем које осећа сваки младић кад има нешто новаца. Чим студент осети новац у џепу, он замисли у себи неки стуб на који се наслања. Он тада сигурније корача, има више самопоуздања, поглед му је смео, прав, покрети хитри; дан раније био је понизан и плашљив, готов да прими батине; данас би насрнуо и на председника владе. У њему се дешавају необичне ствари: све би хтео и мисли да све може, ни сам не зна шта жели, весео је, племенит, срдачан. Дојучерашње полетарце одједном размахне крилима. Студент без новца граби и најмање задовољство као пас кад краде кост излажући се многим опасностима, сломи је, усиса срж и одјури некуд; али, младић који звецка у џепу са неколико пролазних златника, полако се наслађује, ужива као да је у рају и не зна више шта значи реч беда! Тада је цео Париз његов. То је доба кад је све светло, када све блиста и пламти! Доба радосне снаге од које нико нема користи, ни човек, ни жена! Доба дугова и великог страха који умножава сва задовољства! Ко није живео на левој обали Сене, између Улице Сен Жак и Улице Сен Пјер, тај нимало не познаје људски живот!

— „Ах, кад би само Парижанке знале, све би их овамо довела љубав!“ говорио је у себи Растињак гутајући јевтине крушке, које је изнела госпођа Вокер. У том часу зачу се звонце на улици и у трпезарију уђе писмоноша. Он затражи господина Ежена де Растињака коме пружи две кесе и књигу да потпише. Вотрен га тада ошину продорним погледом.

— Имаћете чиме да платите часове из мачевања и гађања, рече му он.

— Приспеле су галије, рече госпођа Вокер гледајући у кесе.

Госпођица Мишоно није смела да погледа у новац бојећи се да не ода своју лакомост.

— Имате добру мајку, рече госпођа Кутир.

— Господин има добру мајку, понови Поаре.

— Да, мама је дала и своју последњу црквицу, рече Вотрен. Сад можете терати кера, ићи у друштва, ловити мираз играти са грофицама које носе бресквине цветове у коси. Али, послушајте ме, младићу, научите да гађате.

Вотрен направи покрет као кад човек нишани на свог противника. Растињак хтеде да части писмоношу, али, не нађе ништа у џепу. Вотрен извади из џепа франак и баци га разносачу.

— Имамо у вас много поверења, настави он гледајући студента.

Растињак је морао да му захвали, иако није марио за тог човека још од оног дана кад су измењали, неколико оштрих речи, после његовог повратка од госпође де Бозеан. За тих осам дана, Ежен и Вотрен су ћутали, и посматрати један другог. Студент се узалуд питао откуда то. Мисли се, без сумње, пренесе у истој размери у којој се стварају и иду тамо куда их мозак шаље, по математичком закону који управља топовским зрном кад изађе из цеви. Дејства су различита. Има слабих природа у које се мисли зарију и упропасте их, док има и јаких природа, лобања са бронзаним оклопом о које се туђе воље

спљескају и падају као тане кад удари у зид; а има и мекушаца у којима туђе мисли изумиру, као што ђуле не експлодира у мекој земљи шанца. Растињак је био запаљиве природе. Био је исувише млад те је зато примао туђе мисли, туђа осећања, која и несвесно делују на нас својим необичним појавама. Био је веома оштроуман посматрач душе. Његова двојна чула била су тајанствена, далеко су допирала, имала су ону гипкост и хитрину којој се дивимо код виших људи и мегданција који умеју да уоче недостатак на сваком оклопу. Уосталом, за последњих месец дана, код Ежена се развило исто толико добрих особина колико и мана. Друштвени живот и жудња да оствари све веће жеље, створили су у њему те мане. Међу његовим добрим особинама била је и она јужњачка бујност која насрће на тешкоћу да је савлада, и која људе с оне стране Лоаре никад не оставља ни у каквој неизвесности; то је одлика коју северњаци називају маном: она је, по њиховом мишљењу, била извор Мираове среће, али, и узрок његове смрти. Из тога би требало закључити да јужњак постаје савршен и постиже највеће успехе кад споји северњачку подлост са јужњачком смелошћу. Зато Растињак није могао дуже остати у оваквим односима са Вотреном; морао је да дозна да ли му је пријатељ или непријатељ. Понекад му се чинило да овај необичан човек прозире његове мисли и чита у његовој души, док је сам био тако затворен да је личио на тајанствену и непомичну сфингу која све зна, све види, а ништа не говори. Сада, кад је имао пун џеп пара, Ежен се узгогуни.

— Будите љубазни и причекајте ме, рече он Вотрену који се спремао да изађе, пошто је попио кафеу.

— Зашто? одговори четрдесетогодишњак, стави на главу шешир широка обода и узне гвоздени штап којим је често витлао као да је хтео да покаже да се не боји ни четири лопова.

— Хоћу да вам се одужим, рече Растињак, одреши брзо једну кесу и изброја госпођи Вокер сто четрдесет франака.

Чист рачун, дуга љубав, рече он удовици. Сад смо измирени до нове године. Промените ми ових пет франака.

— Дуга љубав, чист рачун, понови Поаре гледајући у Вотрена.

— Ево вам франак, рече Растињак и даде га сфинги са периком на глави.

— Изгледа као да се бојите да будете мој дужник? узвикну Вотрен понирући својим продорним погледом у душу младог човека на кога се насмеши оним подругљивим и заједљивим осмехом због кога се Ежен замало није наљутио толико пута.

— Па... наравно, одговори студент који је држао у руци обе кесе и устао да би пошао у своју собу.

Вотрен изађе на врата која су водила у салон а студент се спремао да се удаљи на она која су водила на степениште.

— Знате ли, господине марфуже де Растињакорама, да није много учтиво оно што сте ми рекли, рече му Вотрен, залупи вратима од салона и упути се право студенту који га је хладно гледао.

Растињак затвори врата на трпезарији, поведе са собом Вотрена на трем између трпезаре и кухиње, одакле су водила у врт једна врата над којима је била гвоздена решетка. Ту застаде и рече пред Силвијом која бану из кујне:

— Господине Вотрене, ја нисам маркиз и не зовем се Растињакорама.

— Сад ће да се потуку, рече равнодушно госпођица Мишоно.

— Да се потпуку! понови Поаре.

— Никако, одговори госпођа Вокер милујући гомилу талира.

— Ено одоше под липе, повика госпођица Викторина и устаде да погледа у врт. Ипак, сиромах младић има право.

— Хајдемо горе, дете моје, рече госпођа Кутир, то се нас не тиче.

Кад госпођа Кутир и Викторина пођоше, сретеше се на вратима са дебелом Силвијом која им препречи пут.

— Шта ли је то било? рече она. Господин Вотрен је рекао господину Ежену: „Да се објаснимо“. Затим га је ухватио под руку, и ено их где иду по башти.

Баш тада се појави Вотрен.

— Мамице Вокер, рече он смешећи се, немојте се плашити, хоћу да испробам своје пиштоље, тамо под липама.

— Ах! господине, рече Викторина и склопи руке, зашто хоћете да убијете господина Ежена?

Вотрен устукну два корака уназад и погледа Викторину.

— Још једна прича, узвикну он тако подругљиво да јадна девојка поцрвене. Красан је то младић, зар не? настави он. Сад ми нешто паде на ум. Усрећићу ја вас обоје, лепотице моја.

Госпођа Кутир дохвати за руку сиротицу и поведе је говорећи јој на уво:

— Забога, Викторина, шта вам је данас?

— Не дозвољавам да се пуца у мојој кући, рече госпођа Вокер. У ово доба, да поплашите цео комшилук, и да доведете полицију?

— Мало лакше, госпођо Вокер, идемо на стрелиште, одговори Вотрен. Затим оде до Растињака и узне га пријатељски испод руке:

— Кад бих вам доказао да на растојању од тридесет пет корака могу пет пута узастопце да погодим посред мете, да ли би вас то обесхрабрило? Изгледа ми да сте преки и да можете глупо изгубити живот.

— Ви узмичете, рече Ежен.

— Немојте ме љутити, одговори Вотрен. Данас није хладно, хајде да седнемо тамо, рече он показујући две зелене столице. Тамо нас нико неће чути. Имам нешто да разговарам с вама. Ви сте добар и красан младић коме не желим зла. Ја вас волим, не био Лажи... (сто му громава!) не био Вотрен, ако није тако. Ја ћу вам рећи зашто вас волим. А сада вам кажем да вас познајем као да сте мој рођени син, а то ћу вам одмах и доказати. Оставите ту те кесе, настави он показујући му округли сто.

Растињак спусти свој новац на сто и седе обузет најживљом радозналошћу коју код њега изазва нагли преокрет у понашању тог човека који му је прво припретио да ће га убити, а сада се издаје за његовог заштитника.

— Ви бисте сигурно хтели да знате ко сам ја, шта сам досад радио и шта сада радим, настави Вотрен. Ви сте сувише радознали, момче. Само се не узрујавајте. Чућете ви још много штошта! Имао сам несрећа у животу. Саслушајте ме прво па ћете ми после одговарати. Ево вам у три речи мог ранијег живота. Ко сам ја? Вотрен. Шта радим? Све што ми се свиђа.

Хајдемо даље. Хоћете ли да упознате моју нарав? Дobar сам према онима који ми чине добра или су ми блиски срцу. Они могу да раде са мном шта хоће, могу ме ритати ногама, и ја им нећу рећи: „Пази!“ Али, сто му мука! Тешко онима који ме сећају или који ми се не свиђају. А није згорег и да знате да је мени убити човека, оволицно! рече он и штрцну пљувачку. Само, ја гледам да га одмах убијем ако је то неопходно. Ја сам вам, како ви то кажете, уметник. Веровали, или не, али ја сам прочитао Записе Бенвенута Челинија, и то на италијанском језику! Научио сам од тог смелог веселака да се угледам на провиђење које нас немилостиво тамани, и да волим све што је лепо, ма где се налазило. А зар није дивно бити сам против свих и још имати среће? Ја сам доста размишљао о садашњем друштвеном расулу. Двобој је, момче, дечја игра, лудорија. Кад од двојице живих људи један мора да погине, онда се само будала може препустити срећи и случају. Двобој? Игра крајцарица. Ето, то је двобој. Ја могу на тридесет и пет корака одстојања да погодим пет пута узастопце усред мете, увек у исто место. Кад је неко обдарен том способношћу, онда може бити сигуран да ће убити противника. А, ето, ја сам на одстојању од двадесет корака пуцао на једног човека и промашио га. Тај обешењак, међутим, никад није узео пиштољ у руке. Ето, рече тај необични човек, па раскопча прслук и показа своје рутаве груди обрасле као медвеђа леђа неком риђом длаком која је изазивала одвратност и задавала страх, ето тај ме је жутокљунац опрљио, додаде он и метну Растињаков прст на један ожиљак. Али, тада сам још био дете вашег узраста, имао сам двадесет и једну годину. Још сам веровао у понешто, у женску љубав, и многе глупости у које ћете се и ви запетљати. Могли смо се потући, зар не? Могли сте ми и убити. Да сам нешто међу покојницима, где бисте онда ви били? Морали, бисте побећи некуд, отићи у Швајцарску и живети на очев рачун, а ни он сам није много имућан. Хоћу да вас упознам са положајем у ком се налазите; али, то ћу урадити као чојвек (који је испитивао ствари овог света и увидео да

свако има да се определи или за глупу покорност или за побуну. Ја се ничему не покуравам, је ли то јасно? Знате ли ви колико вама треба за живот који сте започели? Један милион, и то што пре, иначе, какви смо, могли бисмо отићи Богу на истину. Тај милион ћу вам ја дати. Он застаде мало и осмотри Ежена.

— Но, но, сад љубазније гледате вашег чика Вотрена. Кад чувате ту реч, ви постадосте као млада девојка којој кажу: „Довиђења вечерас“, и која се удешава облизујући се као мачка кад пије млеко. У добри час. Дакле, да прегледамо сада наше рачуне, младићу. Код куће имамо тату, маму, старатајку, две сестре (од осамнаест и седамнаест година), два мала брата (од петнаест и десет година). Ето, такво је стање тамо... Старатајка васпитава ваше сестре. Браћа уче са попом латински језик. Породица чешће једе кашу од кестена него бели хлеб; тата чува своје одело, мама једва направи по једну хаљину зими и љети, а сестре се довијају како знају. Ја знам све, био сам на Југу. Ако вам шаљу хиљаду и двеста франака годишње, и ако онај комад земље доноси само три хиљаде франака, онда тако стоји ствар у вашој породици. Имамо куварицу и слугу, треба пазити на углед пред светом, јер тата је барон. Што се нас тиче, ми смо славољубиви, у сродству смо са Бозеановима, а идемо пешке, желимо богатство, а немамо ни пребијене паре, једемо бућкурише госпође Вокер, а прижељкујемо богате ручкове у предграђу Сен Жермен, спавамо на сламњачи, а желимо дворац! Ја не осуђујем ваше прохтеве. Не може свако бити славољубив, срце моје. Питајте жене какве људе највише воле, одговориће вам: славољубиве. Славољубиви људи имају јача крста, више гвожђа у крви, срце им је топлије него у других људи. А жена је најсрећнија и најлепша онда кад је јака, те зато највише воли човека огромне снаге, макар се излагала опасности да и њу сможди. Набројао сам ваше жеље да бих вам поставио питање које се састоји у овоме. Гладни смо као вук, зуби су нам млечни секутићи, како ћемо онда напунити трбух? Имамо пред собом

прво законик; то није нимало занимљиво и не учи нас ничему; али се мора. Лепо. Постајемо адвокат, а доцније председник каквог кривичног суда, и са једним Р на леђима шаљемо на тешку робију несрећнике који вреде више него ми, да бисмо уверили богаташе да могу мирно спавати. То није забавно, а треба и доста времена. Прво, треба чекати две године у Паризу, гледати а не пипнути толико жељених ствари. Човек се замори кад стално нешто жели, а никад се не задовољи. Да сте неки бледи мекушац, не бисте имали, ничега да се бојите; али, ми имамо врелу крв и толико прохтева да смо у стању да правимо по двадесет будалаштина дневно. Ви ћете подлећи том мучењу, најужаснијем које смо видели у паклу доброг Бога. Претпоставимо да сте умерени, да пијете само млеко и да пишете жалопојке; пошто сте племенити, требаће вам, после свакојаких мука и невоља, да постанете прво заменик државног тужиоца у каквој забаченој паланци, где ће вам влада бацити, као касапском псу, хиљаду франака годишње. Лај на лопове, брани богаташе, осуђуј на смрт добре људе! Хвала лепо! Ако немате пријатеља, скапаћете у вашем паланачком суду. Кад будете имали, тридесет година, постаћете судија са хиљаду двеста франака годишње, ако дотада не напустите службу. Кад навршите четрдесет година, оженићете се ћерком неког млинара, која ће имати око шест хиљада талира прихода. Хвала. Ако имате пријатеља, бићете у тридесетој години државни тужилац са хиљаду талира плате и оженићете се ћерком председника општине. Ако учините коју од оних ситних политичких нискости, ако прочитате, на пример, на гласачком листићу Вилел уместо Маниел (то се сликује и умирује савест), бићете у четрдесетој години врховни државни тужилац, а можете постати и народни посланик. Не заборавите, драго моје дете, да нам савест неће бити увек чиста, да ћемо читавих двадесет година чамити и скривати беду и да ће нам сестре остати уседелице. Осим тога, имајте на уму да у Француској има само двадесет врховних државних тужилаца и двадесет хиљада кандидата за свако место и да међу њима има и таквих

који би за једну групу продали, и своју породицу. Ако вам се то не допада, да видимо нешто друго. Да ли барон де Растињак жели да буде адвокат? Дивота. Треба се мучити десет година, трошити хиљаду франака месечно, стећи библиотеку, канцеларију, одлазити у свет, бити скутоноша заступника да би се добила која парница, пузити пред судијама. Ако бисте у томе успели, ја вас не бих одвраћао; али, нађите ми у Паризу пет адвоката који у педесетој години зарађују више од педесет хиљада франака годишње? Е, ја бих више волео да будем гусар него да се понижавана. Уосталом, где да нађем новац? Све то није тако ружичасто. Имамо излаза у женином миразу. Хоћете ли да се жените? Ако то урадите, обесићете себи камен о врат; ако се ожените из рачуна, шта ће бити с нашим осећањем части и достојанства! Онда је најбоље да се још данас побуните против друштвеног уређења. Ништа не би марило што бисте као змија пузили пред каквом женом, били слуга њеној мајци и чинили подлости на које би се згадила и сама крмача. Пи! Кад бисте бар били срећни. Али, с таквом женом бићете и сувише несрећни. Зато је боље ратовати с људима него се борити са својом женом. Ето, младићу, то вам је раскрсница живота па бирајте. Ви сте већ изабрали: отишли сте код нашег рођака де Бозеана, и тамо сте окусили раскош. Отишли сте код госпође де Ресто, и тамо сте омирисали Парижанку. Тог дана ви сте се вратили кући са одлуком коју сам прочитао на вашем лицу: Успети! Успети пошто-пото. Врло добро! рекао сам у себи, ово ми се момче свиђа. Био вам је потребан новац. Где да се нађе? Ви сте опљачкали сестре. Сва браћа мање-више пљачкају своје сестре. Ових хиљаду и пет стотина франака, отетих ко зна како, у земљи у којој има више кестена него талира, нестаће за трен ока. А шта ћете после? Радићете? Рад схваћен онако како га ви сада схватате доноси у старе дане људима као што је Поаре стан код мамице Вокер. Питањем брзог богаћења бави се у овом тренутку педесет хиљада младића који су у вашем положају. Ви сте једна јединица у том броју. Цените само колико ће вас то труда стати и како ће бити огорчена та борба.

Поклаћете се као жути мрави пошто нема педесет хиљада добрих места. Знате ли чиме људи крче себи пут? Бљеском генија или умешном поквареношћу. У људске масе треба или улетати као топовско ђуле, или се увући као куга. Поштењем се ништа не постиже. Људи се поковавају снажном генију, мрзе га, клеветају га, јер он узима за себе; али, ако истраје, поковавају му се, једном речју, обожавају га клечећи пред њим, кад нису могли да га окаљају. Поквареност је општа појава, таленти су изузеци. Зато је поквареност оружје осредњих способности којих има у изобилју и на које свуда наилазимо. Видећете жене чији мужеви примају годишње свега шест хиљада франака, а троше само на хаљине више од десет хиљада франака. Видећете чиновнике са платом од хиљаду двеста франака годишње како купују имања. Видећете жене како се одају блуду само да би се провозале колима сина неког великаша којима је на тркалишту у Лоншану допуштено да пројури и главном стазом. Видели сте како је она бедна глупачина, чича Горио, морао да плати меницу своје кћери, иако њен муж има педесет хиљада ливара прихода. Ја вас чикам да крочите двапут по Паризу а да не наиђете на паклене сплетке. Кладио бих се у свој живот да ћете упасти у клопку прве богате, лепе и младе жене која вам се допадне. Све њих муче закони, све ратују са мужевима поводом свега и свачега. Никад не би било краја моме набрајању ако бих вам стао редати шта све оне чине ради љубавника, ради којекаквих дроњака, ради деце, ради куће или из сујете, и то ретко кад из часних побуда, будите уверени. Зато је поштен човек општи непријатељ. А шта је поштен човек, шта ви мислите? У Паризу за поштеног човека сматра се онај који ћути и не пристаје да дели са другима оно што има. Не говорим вам о оној бедној раји која свуда ради без икакве награде, коју бих назвао братством божјака. Заиста, ту је оличење глупе врлине, али ту је и беда. Ја замишљам какво ће бити лице тих честитих људи ако се Бог ружно нашали, и дође на страшни суд. Ко жели брзо да стекне богатство, треба да је већ богат или да се прави да је богат. Да се човек богати,

треба да игра на велико! Иначе се бедно живи, и онда слуга сам понизан! Ако се у сто занимања која бисте могли изабрати нађе десет људи који брзо успеју, свет их назове лоповима. Сад сами изведите закључак. Такав вам је живот. Није то нимало лепше од кујне, заудара као она, и ко хоће добро да једе и пије, мора да упрља руке; научите само да их после лепо оперете: у томе је сав морал нашег доба. Ја вам с правом овако говорим о свету, јер га познајем. Мислите ли да га осуђујем? Ни најмање. Увек је он такав био. Моралисти га неће никад изменити. Човек је несавршен. Понекад је више или мање лицемеран, и глупаци онда кажу да се добро или рђаво влада. Ја не оптужујем богаташе ради светине: човек је свуда исти, на врху, на дну и у средини. На сваки милион те више стоке нађе се десетак задрних људи који себе стављају изнад свега, чак и изнад закона; ја сам један од њих. Ви, ако сте виши човек, идите право и уздигнуте гаве. Али, морате се борити против зависти, клевете, осредњости, против целог света. Наполеон је наишао на једног министра војног који се звао Обри и који га замало није послао у заточење. Испитајте себе! Покушајте да ли можете устајати сваког дана све јаче воље. Под том претпоставком предложићу вам нешто што нико не би одбио. Чујте ме добро. Видите, ја сам наумио да одем на неко велико имање од сто хиљада јутара, на пример, на југу Сједињених Америчких Држава, и да тамо живим патријархалним животом. Хоћу да имам своје плантаже и своје робове, да зарадим који милион продајући говеда, дуван, дрва, и да живим као неки владар по својој вољи, животом о ком се ни појма нема овде где се свет згурио у јазбинама од малтера. Ја сам велики песник, само не пишем своје песме. Оне се састоје из дела и осећања. Сада имам свега педесет хиљада франака, за које могу купити једва четрдесет црнаца. Потребно ми је двеста хиљада франака; јер бих хтео да имам двеста црнаца како бих могао задовољно живети патријархалним животом. Видите, црнци су вам као деца с којом можете радити што год хоћете, не полагајући никоме рачуна за то. С тим црним капиталом, за десет година

имаћу три до четири милиона. Ако успем, нико ме неће запитати: „Ко си ти?“ Ја ћу бити господин Четири Милиона, грађанин Седињених Држава. Имаћу педесет година, још нећу бити истрошен и забављачу се на свој начин. Укратко, ако вам нађем миражџику са милион франака, хоћете ли ми дати двеста хиљада? Двадесет одсто за учињену услугу, зар је то много? Ви ћете се постарати да вас заволи ваша женица. Кад се будете венчали, осетићете неко неспокојство, покајаћете се и бићете жалосни читавих петнаест дана. Једне ноћи ви ћете прво мало глумити, па ћете потом, љубећи је, ословити своју жену са „Срце моје!“ и рећи јој да сте дужни двеста хиљада франака. Тако раде сваког дана и најотменији млади људи. Млада жена не одбија новчану помоћ ономе који је освојио њено срце. Мислите ли да ћете тиме нешто изгубити у њеним очима? Не. Ви ћете наћи начина да зарадите тих двеста хиљада франака на неком послу. Са вашим новцем и вашим умом, ви ћете се обогатити до миле воље. Ерго, за шест месеци ви ћете усрећити себе, своју милу жену, чича Вотрена и своју породицу која зими дува у прсте, јер нема огрева. Нека вас не чуди ни мој предлог ни моја молба! На сваких шездесет добрих бракова у Паризу, четрдесет седам закључују се на сличан начин. Бележничка комора принудила је господина...

— Шта треба да радим? рече лакомо Растињак прекидајући Вотрена.

— Готово ништа, одговори овај човек уз неки радостан покрет сличан пригушеној радости рибара кад осети рибу на удици. Чујте ме добро! Срце сироте и несрећне девојке јесте сунђер жедан љубави, суви сунђер који расте чим на њега кане која кап осећања. Удварати се младој девојци која живи у самоћи, у очајању и сиротињи и не слутећи да једног дана може постати богата, то је исто као да човек има адуте у руци при игри пикета, да зна бројеве срећки које ће добити и да игра на берзи познајући право стање ствари. Ви на ровитом земљишту подижете неразорив брак. Ако неочекивано наследи

милионе, она ће вам их бацити пред ноге, као да су то камичци. „Узми, драги мој! Узми, Адолфе! Алфреде! Узми, Ежене!“ рећи ће она ако су они умели да се жртвују за њу. А ми се жртвујемо, по мом мишљењу, кад продамо какав стари капут да бисмо код „Плавог сата“ могли заједно да вечерамо, а после да идемо у позориште; или кад заложимо свој часовник да бисмо јој купили шал. Не говорим вам о љубавном шкрабању или о другим будалаштинама до којих је толико стало женама, као на пример, да писмо попрскате капљицама воде место сузама, кад сте далеко од ње: изгледа ми да савршено познајете говор срца. Париз вам је као нека америчка шума у којој живи двадесет дивљих племена, Илинои, Ирони и други, живе од приноса разних друштвених ловова; ви сте ловац на милионе. Да бисте их уловили, ви се служите замкама, шеретлуцима, пиштаљкама за вабљење. Има више врста лова. Једни лове мираз; други лове кад банкротирају; неки пецају савести, а неки продају своје улагаче везаних руку и ногу. Онога који се враћа из лова са пуном торбом поздрављају, славе, примају у добра друштва. Одајмо правду овом гостољубивом месту, најљубазнијем граду на свету. Ако охоло племство свих европских престоница неће ни да чује за неког нечасног милионера, Париз га прима оберучке, јури на његове свечаности и на ручкове које он приређује и наздравља његовој нечасности.

— Али, где ћемо наћи девојку? рече Ежен.

— Она је ту, пред нама.

— Госпођица Викторина?

— Она главом!

— А како то?

— Она вас већ сада воли, ваша мала бароница де Растињак!

— Она је пука сиротица, настави Ежен зачуђено.

— А, ту смо. Само још две речи, рече Вотрен и све ће вам бити јасно. Чича Тајфер је стара хуља; за њега се мисли да је за време Револуције убио једног свог пријатеља. То вам је задрт човек који мисли својом главом. Он је банкар, главни ортак банке Фредерик Тајфер и компанија. Он има сина јединца и хтео би да му остави све што има, а Викторини ништа. Ја не волим такве неправде. Ја сам као Дон Кихот, волим да браним слабије од јачих. Ако се Богу прохте да му узме сина, Тајфер ће вратити кћер к себи, јер ће зажелели да има наследника. Та је глупост у људској природи, а он не може више имати деце, то знам. Викторина је блага и мила, она ће брзо освојити свог оца

вртеће га као чигру, не бичем, већ својим осећањима. Она ће много полагати на вашу љубав, неће вас заборавити, и ви ћете се оженити њоме. Ја ћу бити провиђење, и настојаћу да се испуни Божја воља. Имам једног пријатеља кога сам задужио; он је био пуковник у Лоарској војсци, а сада је баш распоређен у краљеву гарду. Он ме слуша и постао је крајњи Ројалист: тај не спада у оне глупаке којима је много стало до својих убеђења. Хоћу да вам дам још један савет, анђеле мој: не полазите много ни на своје мишљење ни на своју реч. Кад вам их затраже, продајте их. Човек који се хвали да никад не мења своје мишљење, обвезује се да ће увек ићи правим путем. То је глупак који верује у непогрешивост. Не постоје начела, постоје само догађаји; нема ни закона, има само околности: виши човек прима догађаје и околности да њима управља. Кад би постојали, стални закони и утврђена начела, народи их не би мењали, као што ми мењамо кошуље. Појединац не мора да буде паметнији од целог народа. Човек који је најмање задужио Француску данас је највише цењен зато што је увек све видео у црвеној боји; њега би требало метнути у музеј, међу машине, с натписом Ла Фајет; а кнез кога сви грде, који толико презире

свет, да неће да му пљује у лице све оне заклетве које он тражи од њега, спречио је, на Бечком конгресу, деобу Француске: тога би човека требало славити, а бацају се блатом на њега. О, познајем ја живот, ушао сам у тајне многих људи! Доста о томе. Ја ћу имати једно стално мишљење оног дана кад будем срео три човека који се слажу у примени неког начела, али ћу имати дуго да почекам! У судовима не можете наћи ни три судије који имају исто мишљење о неком законском параграфу. Но да се вратим на свог пријатеља. Тај би поново разапео Исуса Христа кад бих му ја то рекао. На једну реч његовог чича Вотрена, он ће се посвађати с тим неваљалцем који ништа не шаље својој сиротој сестри и... Ту Вотрен устаде, заузео став и нагло избаци горњи део тела напред, као какав учитељ мачевања кад напада противника.

— А сада, путуј на онај свет! додаде он.

— Ужасно! рече Ежен. Ви се само шалите, господине Вотрене?

— Де, де, умирите се, настави Вотрен. Немојте бити дете! Али,, ако вам се то свиђа, љутите се, праскајте! Реците да сам ја неваљалац, зликовац, лупеж, разбојник, али, ме немојте називати ни варалицом, ни уходом! Хајде, кажите све што мислите! Ја вам праштам, то је тако природно у вашим годинама! И ја сам био такав! Само размислите. Ви ћете једног дана урадити и нешто горе. Почећете да се удварате некој лепој жени и примићете новац од ње. Ви сте на то и мислили! рече Вотрен; јер, како ћете успети, ако будете рачунали, и на вашу љубав? Врлина се, драги мој ђаче, не дели: она постоји или не постоји. Говоре нам о испаштању греха. Леп вам је тај поредак кад је довољно да се човек само покаје па да му се опрости злочин! Завести неку жену да бисте дошли на неки положај у друштву, створити раздор међу децом у породици, најзад све оне гадости које се чине тајно или јавно ради задовољства или из личног рачуна, зар су то дела вере, наде и

милосрђа? Зашто се кажњава са два месеца затвора неки кицош који је за једну ноћ отео неком детету половину његова имања, а на робију, под отежавајућим околностима, неки бедник који је украо хиљаду франака? Ето, такви су ваши закони. Нема ни једног параграфа који не доводи до бесмислице. Има убистава у којима се крв не пролива него даје; убица отвори врата калаузом: и једно и друго дешава се ноћу! Између онога што вам ја предлажем и онога што ћете ви урадити једног дана, само је разлика у крви. Ви верујете да постоји нешто стално на овом свету! Презрите људе и трудите се да се извучите кроз пукотине закона. Тајна великих богатстава чије се порекло не зна сматра се заборављеним злочином зато што је прописно извршен.

— Доста, господине, нећу више да вас слушам, учинићете да посумњам и у самог себе. Ја се за сада управљам само према својим осећањима.

— Како хоћете, лепотане мој, рече Вотрен. Мислио сам да сте искуснији, нећу вам ништа више говорити. Ипак, чујте моју последњу реч.

Тада погледа студента право у очи, и рече:

— Ви сте сазнали, моју тајну.

— Младић који неће њоме да се користи умеће и да је заборави.

— То сте лепо казали, и то ме радује. Други, видите, да је на вашем месту, био би мање савестан. Сећајте се онога што сам вољан да учиним за вас. Остављам вам петнаест дана. Ту нема погађања.

„Ала је неумољив овај човек!“ помисли Растињак гледајући Ватрена како мирно одлази са штапом испод пазуха.

„Он ми је грубо казао оно што ми је госпођа де Бозеан рекла увијено. Раздирао ми је срце челичним канџама. Зашто желим да одем код госпође де Нисенжан? Одмах је погодио моје мисли. Укратко, тај ми је разбојник више казао о врлини но људи и књиге. Ако је врлина неприкосновена, јесам ли онда покрао своје сестре?“ рече он бацивши кесу на сто. Потом седе и сав утону у мисли. „Остати доследан врлини, то је узвишено мучеништво. Којешта! Свако верује у врлину; али, ко је пун врлине? Народи обожавају слободу; али, који је народ слободан на земљи? Моја је младост још чиста као ведро небо: ко хоће да постане велик или богат човек, треба да се помири с тим да мора лагати, повијати се, пузити и усправљати се, ласкати, претварати се? Ко пристане на то, зар не значи да је пристао да буде слуга оних који су лагали, повијали, се, пузили? Прво им треба бити слуга, па онда постати њихов саучесник. О, не. Ја ћу радити племенито, као светац; радићу дању и ноћу да стекнем богатство само својим радом. То ће богатство врло споро ићи, али, ћу зато спавати мирне савести. Посматрати свој живот и наћи да је чист као крин, зар то није најлепше на свету? Ја и живот, ми смо као младић и његова вереница. Вотрен ми је показао шта бива после десет година брачног живота. Дођавола! Ништа не разумем. Нећу ни о чему да мислим, срце је сигуран вођ.“

Ежена трже из сањарија глас дебеле Силвије која му јави да је дошао кројач. Ежен изађе пред њега држећи у руци своје две кесе с новцем и не осети због тога никакву непријатност. Кад је испробао фрак, он обуче ново улично одело, које га потпуно измени. „Сад не изостајем нимало иза господина де Траја, помисли он. Најзад и ја личим на племића!“

— Господине, рече чича Горио узлазећи код Ежена, ви сте ме питали, да ли знам у које куће одлази госпођа де Нисенжан?

— Јесам.

— Дакле, она ће идућег понедељка бити на балу код маршала Кариљано. Ако успете да одете тамо, казаћете ми јесу ли се моје кћери пријатно забављале, како су биле одевене и све остало.

— Како сте то дознали, мој добри чича Горио? рече Ежен и понуди му да седне крај ватре.

— То ми је рекла њена собарица. Од Терезе и Констансе сазнајем све шта оне раде, настави он радосно. Чича је личио на младог љубавника који је срећан кад пронађе неко лукавство помоћу кога долази у везу са својом драганом, а она томе ни појма нема.

— Е, ви ћете их видети! рече он изражавајући безазлено своју болну завист.

— Не знам, одговори Ежен. Отићи ћу до госпође де Бозеан да је питам може ли да ме упозна са маршалком.

Ежен је осећао неко унутрашње задовољство што ће се појавити код виконтесе онако обучен како ће се одсад стално носити. Оно што моралисти називају безданима људског срца, то су искључиво варљиве мисли, нагонски покрети личног рачуна. Ти покрети о којима се толико декламује, те нагле промене, све се то ради из рачуна, у корист наших уживања. Кад се лепо обукао, Растињак заборави своју часну одлуку. Младост не сме да се погледа у огледалу савести кад нагиње неправди, док се зрело доба већ огледало у њему: у томе је сва разлика између њих. Последњих дана, суседи, Ежен и чича Горио, постадоше добри пријатељи. Њихово тајно пријатељство заснивало се на оним истим психолошким разлозима који су изазвали супротна осећања између Вотрена и студента. Смели филозоф који би хтео да утврди дејства наших осећања у спољном свету наћи ће, без сумње, више доказа о њиховом стварном постојању у односима које она

остварује између нас и животиња. Који је то човек који ће брже прозрети нечији карактер но што ће пас осетити да ли га нека непозната особа воли или не воли? Кукасти атоми, израз који је већ ушао у пословицу и који свако употребљава, јесте једна од оних чињеница које остају у говору да поричу филозофске глупости којима се баве они који радо претресају остатке првобитних речи. Човек осећа кад га неко воли. Осећање се у све утискује и пробија се кроз просторе. Писмо је душа, оно је тако веран одјек гласа који говори да га осећајни умови сматрају за највеће благо љубави. Чича Горио са својим самониклим осећањем које га је уздизало до псећег природног нагона, осетио је студентово сажалење, његову бескрајну доброту и његову младалачку наклоност. Ипак, међу њима још није било међусобног поверавања. Кад је изразио жељу да се упозна са госпођом де Нисенжан, Ежен није мислио да га старац уведе у њену кућу, али, се надао да ће моћи да се користи оним што буде сазнао од њега. Чича Горио му је говорио о својим кћерима само онда кад је Ежен о њима јавно причао после својих посета.

— Драги мој господине, рече му он сутрадан, како сте могли помислити да се госпођа де Ресто наљутила на вас зато што сте изговорили моје име? Моје ме кћери много воле. Ја сам срећан отац. Само, моји су се зетови рђаво показали према мени. Ја нисам хтео да моје миле кћери пате због несугласица које сам имао с њиховим мужевима, и више сам волео да се с њима виђам тајно. Та ми тајанственост причињава бескрајне радости које не схватају они очеви који могу да се састају са својом децом кад год хоће. Ја то не могу, разумете ли? И тако, кад је лепо време, изиђем на Јелисејска поља, пошто се прво обавестим од собарица хоће ли моје кћери излазити. Чекам их да прођу, срце ми јаче закуца кад наиђе њихова кола, ја им се дивим и уживам у њиховим лепим хаљинама, а оне се узгред насмеше на мене и позлате ми природу као да је на њу пао зрачак топлог сунца. Ја их ту сачекам док се врате. И опет их

видим, порумењеле на свежем ваздуху. Чујем како свет говори око мене: Ала је лепа она жена! То ми развесели срце. То је моја крв! Волим коње који их возе, и зажелим да будем псетанце које држе на крилу. Ја живим од њихових задовољстава. Свак воли на свој начин; овако волећи, ја ником не чиним зла. Зашто свет води рачуна о мени? Ја сам срећан на свој начин. Је ли то против закона што идем увече да видим своје кћери кад излазе из својих кућа и одлазе на бал? Силно се ожалостим кад задоцним и кад ми кажу: Госпођа је изишла. Једном сам чекао Назију коју нисам видео читава два дана до три часа изјутра. Умало што нисам липсао од задовољства! Молим вас, говорите о мени само да кажете колико су моје кћери добре. Оне би ме обасипале свакојаким поклонима, али им ја не дам и кажем им: „Причувајте свој новац! Шта ће мени? Мени ништа не треба“. И заиста, драги мој господине, шта сам ја? Бедна лешина чија је душа увек тамо где се налазе моје кћери. Кад будете упознали, госпођу де Нисенжан, казаћете ми која вам се од њих две више свиђа, рече чича после кратког ћутања, видевши да се Ежен спрема да иде у Тиљеријски врт да се тамо прошета и сачека време за одлазак код госпође де Бозеан.

Ова је шетња била кобна за студента, јер он паде у очи неким женама. Био је леп, сасвим млад и веома укусно одевен. Приметвши да му се диве, он преста да мисли на сестре и тетку које је опљачкао, а заборави и своју одвратност према непоштењу. Видео је како изнад његове главе пролете онај демон који много личи на анђела, онај сотона шарених крила, који сеје рубине, баца златне стреле на палате, облива жене руменилом, обасјава бљеском престоља која су у почетку била тако скромна; чуо је Бога оне варљиве сујете чији лажни сјај сматрамо за знамење моћи. Вотренове речи, ма колико безочне, бежу се жариле у његово срце као што се у сећање невине девојке урезује одвратни лик старе подводице која јој је рекла: „Злата и љубави у изобиљу!“ После дуже шетње Ежен се око пет сати пријави код госпође де Бозеан која га порази

својим држањем. Дотада је виконтеса била према њему пуна оне углађене љубазности и љупкости која се стиче племићким васпитањем, а која је савршена тек онда кад долази од срца.

Кад је ушао, госпођа де Бозеан дочека га хладно и рече му кратко:

— Господине де Растињак, немогуће ми је да останем с вама, бар у овом тренутку. Имам посла...

За посматрача, а Растињак је то брзо постао, ова реченица, покрет, поглед и нагласак били су слика карактера и навика целог једног сталежа. Он осети гвоздену песницу испод меке рукавице, саможивост испод лепог понашања, дрво испод лака. Ежен се лако завео и на њену реч поверовао у женску племенитост. Као сви несрећни људи, он је искрено потписао онај дивни уговор који обавезује добротвора према дужнику, а чији први члан предвиђа потпуну једнакост уговорача. Доброчинство које спаја два бића у једно једино јесте нека небеска страст, несхватљива и ретка као права љубав. Обоје су раскош племенитих душа. Растињак је желио да буде на балу војвоткиње де Кариљано, зато и пређе преко овог испада.

— Госпођо, рече он узбуђеним гласом, да није у питању нешто важно, не бих вам досађивао; будите љубазни и дозволите ми да дођем доцније, причекаћу.

— Добро, онда дођите да ручате са мном, рече она мало збуњена због свога суровог испада; јер она је заиста била добра велика жена.

Иако је био ганут овом наглom променом, Ежен помисли одлазећи: „Пузи и подноси све. Какве ли морају бити друге жене, кад најбоља међу њима одједном заборави на своје обећање и одгурне те као стару ципелу? Дакле, свако за себе? Истина је да њена кућа није дућан и да грешим што јој се

обраћам за помоћ. Треба бити топовско ћуле, како рече Вотрен.“ Ове болне мисли убрзо ишчезоше пред помишљу на задовољство које ће му причинити ручак икод виконтесе. И тако су се, као по неком злом удесу, и најситнији догађаји његовог живота удружили и гурали ка позиву у коме ће, према речима страшне сфинге из пансиона Вокер, морати да убија да њега не убију, да вара да њега не преваре; мораће да се одрекне и савести и саосећања, да навуче маску, да немилостиво титра свакојаким људима, и да покуша да, као

Лакедемонији, тајно дограби богатство и заслужи ловорике. Кад се вратио виконтеси, она га дочека умиљато, као и раније. Обоје уђоше у трпезарију где је виконт чекао своју жену; ту је блистала она раскош која је, као што свак зна, под Рестаурацијом, достигла свој врхунац. Господин де Бозеан, као многи људи чија су осећања отупела за свако уживање, налазио је задовољство само још у добром јелу и пићу; био је облапоран као Луј XVII и војвода д'Екар. На његовом столу била је раскош и у посућу и у јелу. Ежен, који је сада први пут ручао у кући наследног богатства, још никад не беше видео овако нешто. Нису више биле у моди вечере којима су се завршавали балови

доба Граства, кад је војницима било потребно да се окрепе за борбе које су их очекивале и у земљи и ван ње. Ежен је досад био само на баловима. Поуздање којим се доцније одликовао, и које је било почело да хвата корена, спасило га је те није остао пренеражени тикван. Али, кад је видео ово дивно израђено сребро и безброј других префињености једне господске трпезе, и са дивљењем посматрао како се служи за столом, човеку живе маште није било тешко да овај отмени живот не претпостави оскудном животу за који се јутрос био изјаснио. За часак он се пренесе мислима у свој пансион и толико се згрози да се зарече да ће се иселити у јануару, колико да би се сместио у неки бољи стан, толико да се склони од Вотрена, чија је тешка рука притлсла његово раме. Кад би разуман човек мислио на све облике истинске или прикривене покварености

Паризу, он би се морао запитати с каквим правом држава

отвара у њему школе и у њима окупља младеж; како то да се у њему још поштују лепе жене и како златници по мењачким изложима не ишчезну на чаробан начин из чанчића. Али, ако се помисли да младићи врше мало злочина, чак и престапа, онда човек мора да има много поштовања према овим стрпљивим Танталима који се боре против самих себе и готово увек односе победу! Кад би сиромашног студента добро насликали у борби са Паризом, он би испао најдраматичнији приказ модерне цивилизације. Госпођа де Бозеан узалуд је погледом давала знак Ежену да говори, он није хтео ништа да каже пред виконтом.

— Хоћете ли са мном вечерас у Италијанско позориште? запита виконтеса свог мужа.

— Ви знате колико би ми то задовољства причинило, одговори он подругљиво, али тако љубазно да студент наседе; али, морам да се нађем са једном особом у позоришту Варете. „Са својом љубавницом“, помисли она.

— Зар вечерас неће бити с вама д'Ажида? упита виконт.

— Неће, одговори она љутито.

— Лепо, ако неко мора да иде с вама, ето вам господина де Растињака.

Виконтеса погледа Ежена смешећи се.

— То би било веома опасно за вас, рече она.

— Француз воли опасност, јер у њој налази славу, рекао је господин де Шатобријан, одговори Растињак и поклони се.

Он седе у лака кола поред госпође де Бозеан, и после неколико тренутака стигоше у позориште које је тада било на

гласу. А кад уђе у ложу с лица, и виде да су сви погледи управљени на њега и на виконтесу, која је била у дивној хаљини, он помисли да сања. Чаролије су се редале за чаролијама.

— Хтели сте нешто да ми кажете, рече госпођа де Бозеан. А, погледајте, ено госпође де Нисенжан у трећој ложи од наше, а на супротној страни њена сестра и господин де Трај. Говорећи ове речи, виконтеса је гледала у ложу госпођице де Рошфид, па кад виде да у њој нема господина д'Ажиде, лице јој чудесно сину.

— Дивна је, рече Ежен, пошто је погледао госпођу де Нисенжан.

— Има беле трепавице.

— Јесте, али, њен витки стас!

— Има дебеле руке.

— Лепе очи!

— Има дугуљасто лице.

— Али, дугачко лице је отмено.

— Срећа њена што бар у томе има отмености. Погледајте само како узима и оставља свој доглед! Из сваког њеног покрета избија Горио, рече виконтеса на велико Еженово изненађење.

Госпођа де Бозеан посматрала је догледом позоришну дворану и правила се као да не обраћа пажњу на госпођу де Нисенжан; међутим, она је мотрила сваки њен покрет. Друштво је било веома отмено. Делфини де Нисенжан било је

особито мило што млади, лепи и елегантни рођак госпође де Бозеан гледа само у њу.

— Ако будете и даље пиљили у њу, обрукаћете се, господине де Растињак. Таквим насртањем на свет никад нећете успети.

— Драга рођако, рече Ежен, ви сте ме досад лепо штитили; ако хоћете да довршите своје дело, ја вас молим да ми учините само једну услугу, која ће вас стати мало муке, а мене ће усрећити. Ја сам заљубљен.

— Већ?

— Да.

— И то у ону жену?

— А зар бих успео код неке друге? рече он и погледа проницљиво у своју рођаку. Госпођа војвоткиња де Кариљано у пријатељству је са војвоткињом де Бери, настави он после кратког застоја; ви је сигурно виђате; будите добри, упознајте ме с њом и одведите ме на бал који она даје у понедељак. Тамо ћу наћи госпођу де Нисенжан и започећу своју прву чарку.

— Врло радо, рече она. Ако вам се она већ допада, ваша љубав одлично стоји. Ено де Марсеа у ложи кнегиње Галатион. Госпођа де Нисенжан хоће да пресвисне од муке. То је најповољнији тренутак да се приђе жени, нарочито жени једног банкара. Све те госпе из Улице Шосе д'Антен воле да се свете.

— Шта бисте ви радили да сте у њеном положају?

— Ја бих патила и ћутала.

У тај мах маркиз д'Ажида уђе у ложу госпође де Бозеан.

— Рђаво сам свршио своје послове само да бих дошао да вас видим, рече он, и о томе вас извештавам да не би изгледало као да је то нека жртва.

Виконтесино лице заблиста и показа Ежену шта је права љубав коју не треба мешати са лицемерним париским каћиперством. Он се дивео својој рођаци па умукну, уздахну и уступи своје место господину д'Ажида. „Како је племенита и узвишена жена која овако воли! рече он у себи. А овај човек да је изневери ради какве лутке! Зар неко може њу изневерити?“

Обузе га детињски бес. Хтео је да падне пред ноге госпође де Бозеан, пожелио је неку демонску моћ да би могао да је однесе у свом срцу, као оно кад орао уграби у пољу бело јаренце и однесе га у своје гнездо. Осећао се унижен што у овом храму лепоте и он нема своју слику, своју милосницу. „Имати милосницу и неки велики положај, рече он у себи, то је знак моћи!“ И он погледа госпођу де Нисенжан као што увређени човек гледа свог противника.

Виконтеса се окрену да му мигом топло захвали на пажњи. Први чин је био завршен.

— Познајете ли се толико са госпођом де Нисенжан да би сте јој могли представити господина де Растињака? рече она маркизу д'Ажида.

— Биће јој веома мило да се упозна са господином, рече маркиз.

Лепи Португалац устаде, узне под руку студента и за трен ока бејаху поред госпође де Нисенжан.

— Госпођо баронице, рече маркиз, част ми је представити вам витеза Ежена де Растињака, рођака виконтесе де Бозеан. Ви сте направили на њега необично снажан утисак, па сам хтео да употпуним његову срећу приближивши га његовом идолу.

У овим је речима било и подсмеха и грубости, али ако су лепо казане, оне се увек допадају женама. Госпођа де Нисенжан насмеши се и понуди Ежену место свога мужа који је изашао.

— Не смем да вам предложим да останете код мене, господине, рече му она. Кад неко има ту срећу да је поред госпође де Бозеан, он код ње и остаје.

— Али, рече јој Ежен тихо, мени се чини, госпођо, да би мојој рођаци било мило кад бих остао поред вас. Пре доласка господина маркиза, говорили смо о вама и о вашој отменој појави, рече он гласно.

Господин д'Ажида се уклони.

— Заиста, господине, рече бароница, остајете код мене? Онда ћемо се боље упознати; госпођа де Ресто јако ме је заинтересовала за вас.

— Она је, дакле, веома лицемерна; забранила ми је да јој долазим у кућу.

— Како то?

— Госпођо, казаћу вам прави разлог; али, молим вас да ми не замерите што вам поверавам ту тајну. Ја сам сусед господина вашег оца. Нисам знао да је госпођа де Ресто његова кћи. Испао сам несмотрен те сам говорио о њему сасвим безазлено и наљутио госпођу вашу сестру и њеног мужа. Не можете замислити како су госпођа војвоткиња де Ланже и моја

рођака осудиле то кћеринско отпадништво. Ја сам им испричао цео догађај, и оне су се смејале као луде. Тада ми је госпођа де Бозеан, упоређујући вас и вашу сестру, говорила врло похвално о вама и рекла колико сте ви били добри према моме суседу, господину Горију. А како га не бисте волели? Он вас тако силно воли да сам љубоморан на њега. Јутрос смо разговарали о вама пуна два сата. Затим, још под свежим утиском онога што ми је ваш отац испричао о вама, рекао сам својој рођаци, за време вечере, да не можете бити толико лепа колико сте добри. Желећи свакако да ми буде на руци, госпођа де Бозеан ме је довела овамо рекавши ми љупко да ћу вас овде видети.

— Шта, господине, рече банкарева жена, ви сте ме већ задужили? Још мало па ћемо постати стари пријатељи.

— Иако пријатељство према вама није нимало обично осећање, рече Растињак, не желим никако да будем ваш пријатељ.

Ове отрцање глупости, нарочито прописане за почетнике, увек се свиђају женама и изгледају бедне само онда кад се читају без осећања. Покрет, нагласак и поглед младог човека даје им неизмерне вредности. Растињак се јако допаде госпођи де Нисенжан. Пошто није могла да одговори на питања која је студент без устезања поставио, она, као све жене у таквом положају, скрену разговор.

— Јесте, моја сестра греша што тако поступа с тим јадним оцем, који је за нас заиста био Бог. Ја сам попустила господину де Нисенжану тек онда кад ми је изричито наредио да се могу виђати с оцем само пре подне. Али сам због тога дуго била несрећна и плакала. То насиље, уз друге грубости у браку, изазвало је највише несугласица у мом породичном животу. Ја сам зацело у очима света најсрећнија жена у Паризу, а у ствари сам најнесрећнија. Помислићете да је лудо што вам

тако говорим. Али, ви познајете мог оца, и зато вас не сматрам за странца.

— Никад нећете срести човека, рече јој Ежен, који би тако силно желио да буде ваш. Шта тражи свака жена? Срећу, одговори он гласом који продире у душу. Лепо, ако се срећа једне жене састоји у томе да буде вољена, обожавана, да има друга коме може поверити своје жеље, своје прохтеве, своје јаде, своје радости; коме би могла разголитити целу своју душу, с њеним љупким манама и лепим особинама, без бојазни да ће је издати; онда, верујте ми, тако одано и увек племенито срце може се наћи само код младог човека пуног илузија, који би дао и свој живот на један ваш миг, који још не познаје свет и не жели да га упозна зато што сте ви постали за њега цео свет. Ви ћете се можда насмејати мојој простодушности, али, видите, ја сам дошао из забачене унутрашњости, сасвим неук, досад сам познавао само племените душе; мислио сам да живим без љубави. Али, упознао сам се са својом рођаком која ме је силно заволела; поред ње сам сва блага љубави; ја сам Керубин, љубавник свих жена, док не наиђем на ону којој ћу се сав предати. Чим сам вас видео, кад сам ушао, осетио сам као да ме нека струја носи вама. Већ сам толико мислио о вама! Али, нисам ни сањао да сте тако лепи. Госпођа де Бозеан ми је рекла да вас толико не гледам. Она не зна колико је примамљиво гледати ваше лепе румене усне, ваше бело лице и ваше тако благе очи. Ето, и ја говорим лудости, али, пустите ме да их искажем.

Ништа женама није милије од ових слатких речи. Њих слушају и најсмреније богомољке, чак и кад не мисле да одговарају на њих. Пошто је тако почео, Растињак развезе својим умилним тихим гласом, а госпођа де Нисенжан бодрила је Ежена својим осмесима и с времена на време погледала де Марсеа који је стално био у ложи кнегиње Галатион. Растињак остаде поред госпође де Нисенжан све док њен муж не дође да је отпрати кући.

— Госпођо, рече јој Ежен, бићу слободан да вас посетим пре бала војвоткиње де Кариљано.

— Бождо ваз коспођа бозифа, рече дебели Алзашанин чије је округло лице одавало опасно лукавство, пудите уферени та ћеде пити лепо бримљени.

„Почетак је био добар, јер се није наљутила кад сам јој рекао: „Хоћете ли ме волети?“ Дем је метнут ђогату у уста, сада узјаши и потерај“, помисли Ежен идући да се поздрави са госпођом де Бозеан која се спремила да пође са д'Ажидом. Сиромах студент није приметио да је бароница била расејана и да је очекивала од де Марсеа једно од оних судбоносних писама која раздиру душу. Пресрећан због свог привидног успеха, Ежен испрати виконтесу до предворја где се чекају кола.

— Ваш се рођак не може познати, рече Португалац виконтеси смејући се кад је Ежен отишао. Тај ће се прогурати кроз живот. Љигав је као јегуља и далеко ће отићи. Само сте му ви могли изабрати жену у тренутку кад је треба тешити.

— Али, рече госпођа де Бозеан, треба знати да ли она још воли онога који је оставља.

Студент се врати пешке из Италијанског позоришта у Улицу Нев Сент Женевјев, правећи најлепше планове. Он је запазио да га је госпођа де Ресто пажљиво посматрала и у виконтесиной ложи и у ложи госпође де Нисежан, па је помислио да му убудуће грофичина врата неће бити затворена. И тако је, рачунајући да ће се допасти и маршалки, сада имао четири утицајна познанства у највишем париском друштву. Не размишљајући много о средствима, он је унапред осећао да се у замршеној игри људских рачуна мора ухватити за некога који би га избацио на површину, а он се осећао довољно јак да се ту учврсти. „Ако ме госпођа де Нисенжан заволи, научићу је како ће завладати својим мужем. Он се бави крупним пословима па

ће ми помоћи да се брзо обогатим.“ Он то себи није говорио сасвим отворено, јер још није био довољно искусан да оцени и проучи неку ситуацију; његове су мисли пловиле по свемиру у облику лаких облака, и мада нису биле онако сурове као Вотренове, ипак, кад би их савест испитала не би испале баш најчистије. И тако, попуштајући из дана у дан, људи постају лабавог морала који је обележје данашњег друштва у ком се ређе него икад досад налазе они неумољиви чистунци, људи јаке воље који не чине никакве уступке непоштењу, којима би и најмање скретање са правог пута изгледало злочин: то су они дивни узорни поштења које оличавају два ремекдела, Молијеров Алцест и недавно Џени Динз и њен отац у роману Валтера Скота. Можда би било исто тако лепо, узбудљиво и сасвим супротно дело које би приказало сва она кривудања савести славољубивог човека који покушава да се мири са неваљалством да би остварио свој циљ али, гледа да сачува изглед поштењег човека. Кад је приспио до свог пансиона, Растињак је већ био заљубљен у госпођу де Нисенжан која му се учинила витка и танана као ласта. Он се сећао заносних сласти њених очију, њене нежне и меке коже испод које му се чинило као да види како крв тече, њеног опојног гласа и њене плаве косе; можда је ходање, убрзавајући његов крвоток, појачавало његов занос. Студент јако закуца на врата чича Горија.

— Суседе, рече он, видео сам госпођу Делфину.

— Где?

— У Италијанском позоришту.

— Је ли се лепо забављала? Та уђите. И старац, који је устао у кошуљи, отвори врата и одмах поново леже.

— Причајте ми о њој, замоли он.

Ежен, који је сада први пут био код чича Горија, није могао да сакрије своје запрепашћење кад је видео овај ђумез у ком је живео отац и упоредио га са раскошном хаљином његове кћери. На прозору није било завеса; тапети од хартије којима је соба била обложена, били су, услед влаге, на неколико места одлепљени и скупљени, те се видео чађав зид. Старац је лежао у рђавој постељи, имао је само један танак покривач и преко њега, на ногама, неку врсту перине испуњену памуком, а сашивену од комадића старих хаљина госпође Вокер. Под је био влажан и пун прашине. Према прозору стајао је неки стари орман од ружиног дрвета, са испупченом предњом страном, са бакарним дршкама у облику винове лозе са лишћем и цветом; један стари дрвени умиваоник, са лавором, бокалом и прибором за бријање. У једном углу биле су ципеле; поред кревета ноћни сточић без врата и без мермерне плоче; крај камина у ком није било ни трага од ватре, стајао је четвртаст сто од ораховине чија је пречага послужила чича Горију да савије оно сребрно посуђе. Ружан писаћи сто на коме је био старчев шешир, једна поцепана сламна наслоњача и две столице допуњавали су овај бедни намештај. Изнад постеле, наместо завесе, висио је неки дроњак са црвеним и белим коцкама. И најсиромашнији носач имао је, зацело, негде на тавану собу са бољим намештајем но што је био стан чича Горија код госпође Вокер. Кад човек погледа ову собу, обузме га језа и стегне му се срце, јер је личила на најжалоснију ћелију какве хапсане. Срећом, Горио није запазио никакву промену на Еженовом лицу кад је спустио свећу на ноћни сто. Старац се окрену њему и оста покривен до главе.

— Дакле, коју више волите, госпођу де Ресто или госпођу де Нисенжан?

— Мени се више свиђа госпођа Делфина, одговори студент, јер вас она више воли.

Кад чу те топле речи, старац извуче руку испод покривача и стиште Еженову.

— Хвала, хвала, одговори старац узбуђено. А шта вам је рекла о мени?

Студент понови бароничине речи улешшавајући их, а старац га је слушао као да је то био Божји глас.

— Мило моје дете! Јесте, она ме много воли. Али, не верујте у оно што вам је рекла о Анастасији. Видећете, оне завиде једна другој, а то доказује да се воле. Мене јако воли и госпођа де Ресто. Ја то знам. Отац поступа са својом децом као Бог с нама, он види што је на дну срца, и суди према намерама. Оне су обадве веома миле. О, да су ми само зетови добри, био бих пресрећан. Али, на земљи нема потпуне среће. Да сам нешто могао живети код њих, мени би било доста да само слушам њихов глас, да знам да су ту, да их гледам како одлазе долазе, и срце би ми играло од радости. А јесу ли биле лепо одевене?

— Јесу, рече Ежен. Али, господине Горио, како можете живети у оваквом ћумезу код тако богато удомљених кћери?

— А шта мени треба боље? рече он као безбрижно. Ја вам то не могу објаснити, не умем да кажем ни две унакрст. Све је ту, додаде он ударивши се руком по срцу. Мој живот је у мојим кћерима. Ако се оне проводе, ако су срећне, лепо одевене, ако иду по ћилимима, шта мари како сам ја обучен и у каквој соби спавам? Мени није хладно кад је њима топло, нити ми је досадно кад се оне смију. Ја сам жалостан само кад оне тугују. Кад постанете отац, кад рекнете себи, слушајући како цвркућу ваша дечица: „Ово је моја крв!“ Кад осетите да су та мала створења везана за сваку кап ваше први, и то најлепше, јер деца су цветови наше крви! Ви ћете осетити да сте везани за њихов живот и да се и ви крећете кад оне ходају. Свуда чујем

само њихов глас. Њихов тужан поглед леди ми крв. Једног дана увидећете да се човек више радује њиховој срећи него својој. Ја то не уем да вам објасним: наша светлост састоји из тих унутрашњих збивања. Једном речју, ја имам три живота. Хоћете ли да вам кажем нешто чудно? Видите, ја сам схватио Бога тек онда кад сам постао отац. Он је свуда и на сваком месту, јер је он све створио. Ево, господине, тако је и с мојим кћерима. Само, ја више волим своје кћери него што Бог воли свет, зато што свет није тако леп као Бог, и што су моје кћери лепше од мене. Моја је душа толико испуњена њима да сам осећао да ћете их видети вечерас. О, Боже мој, човеку који би усрећио моју Делфину срећом силно вољених жена, ја бих чистио обућу и био слуга. Дознао сам од њене собарице да је онај господин де Марсе право псето. Просто ми дође да му заврнем шију. Ко не би волео тако лепу и стаситу жену, чији глас личи на славујеву песму! Где су јој биле очи кад се удала за оног дебелог алзашког крмка? Њих је обадве требало удати за лепе и љупке младиће. Али, урадиле су онако како су саме хтеле.

У том тренутку чича Горио бејаше узвишен. Никад га Ежен није видео тако озарена ватром његове родитељске љубави. Треба овде указати на моћ наших осећања. Ма колико груба била нека особа, чим је обузме неко истинито и снажно осећање, она шири неки нарочити флуид који мења изглед лица, оживи покрете и улепша глас. Често и најглупље биће, под утицајем страсти, достиже највиши израз, ако не у говору а оно у мислима, и даје утисак као да је у неком чудном надахнућу. У том тренутку, у гласу и покрету овог старца било је оне чудесне моћи којом велики глумац осваја публику. Али, зар наша лепа осећања нису поезија воље?

— Онда вам, можда, неће бити жао ако вам кажем, рече Ежен, да ће без сумње раскинути са де Марсеом. Он ју је оставио ради кнегиње Галатион. А ја сам се вечерас заљубио у госпођу Делфину.

— Збиља! рече чича Горио.

— Да. И ја сам се њој свидео. Говорили смо о љубави цео сат, а прекосутра, у суботу, идем да је посетим.

— О, како бих вас волео, драги господине, кад бисте јој се допали! Ви сте добри, и ви је не бисте мучили. Али, ако бисте је изневерили, ја бих вас заклао. Жена само једном воли, знате ли ви то? О, боже мој! Али, ја лупетам којешта, господине Ежене. Вама је овде хладно. Боже мој! Ви сте, дакле, говорили с њом, шта ми је поручила?

— Ништа, рече у себи Ежен. Казала ми је, одговори он гласно, да вам шаље врели пољубац.

— Збогом, суседе, спавајте мирно, сањајте лепе снове; моји су остварени том њеном поруком. Нека Бог услиши сваку вашу жељу! Ви сте били вечерас за мене као добри анђео, донели сте ми дах моје кћери.

— Сиромах човек, помисли Ежен лиежући у постељу; и камен би се расплакао. Његова је кћи мислила на њега колико на лањски снег.

После овог разговора чича Горио је сматрао свог суседа за неочекиваног пријатеља коме је могао поверити своје тајне. Између њих се успоставише везе које су једино и могле постојати између овог старца и неког другог човека. Страсти се никад не варају у својим рачунима. Чича Горио је сматрао да ће бити ближи својој кћери Делфини и да ће га она боље дочекивати, ако бароница заволи Ежена. Уосталом, он је Ежену поверио један њен бол. Госпођа не Нисенжан, којој је он по хиљаду пута на дан желео срећу, није још познавала љубавне сласти. Заиста, Ежен је био, како је то старац говорио, један од најмилијих људи које је икад срео и њему се чинило да би јој он пружио сва она задовољства којих је била лишена. Стога је

старац из дана у дан све више волео свог суседа; без тог пријатељства било би без сумње немогуће сазнати крај ове приповетке.

Сутрадан, за доручком, сви су станари били изненађени толиком старчевом променом према Ежену, до кога је сео, и у погледу, и у говору, на лицу, које је иначе личило на маску од гипса. Вотрен, који је сада први пут видео студента после оног њиховог састанка, као да је хтео да завири у његову душу. Сећајући се планова овог човека, Ежен, који је синоћ пре но што је заспао, одмеравао пространо поље које се ширило пред његовим очима, мислио је и на мираз госпођице Тајфер, и није могао да се уздржи а да не погледа Викторину онако како најчаснији младић гледа богату наследницу. Случајно, њихови се погледи среташе. У свом новом оделу, Ежен се јако допаде сиротој девојци. Њен поглед показа Растињаку да она према њему гаји оне нејасне жеље које обузимају сваку девојку и које их везују за првог допадљивог човека. Један глас му довикну: „Осам стотина хиљада франака!“ Али, он се одједном сети свега онога што се синоћ десило, па помисли да је његова наручена љубав према госпођи де Нисенжан била одговор на његове необичне рђаве мисли.

— Синоћ се у Италијанском позоришту давао Севиљски берберин од Росинија. Још никад нисам чуо тако дивну музику, рече он. Боже мој, благо онима који имају ложу у Италијанском позоришту.

Чича Горио је слушао сваку реч, као што пас мотри на сваки покрет свог господара.

— Ви, људи, живите као бубрег у лоју, рече госпођа Вокер, радите шта хоћете.

— Како сте се вратили? упита Вотрен.

— Пешке, одговори Ежен.

— Ја не волим полууживања, рече Вотрен-демон; ја бих волео да идем у позориште својим колима, у своју ложу, и да се не враћам пешице. Све или ништа! То је моје начело.

— Добро начело, прихвати госпођа Вокер.

— Можда ћете ићи да обиђете госпођу де Нисенжан, рече Ежен тихо Горију. Сигурно ће вас дочекати раширених руку; она ће желети да се што подробније обавести о мени. Чуо сам да силно жели да уђе у кућу моје рођаке госпође виконтесе де Бозеан. Немојте заборавити да јој кажете да је ја сувише волим и да ћу гледати да јој прибавим то задовољство.

Одмах потом Растињак оде на Правни факултет; хтео је да остане што мање у овој одвратној кући. Лутао је готово целог дана у оном грозничавом стању које спопада младиће који се заносе сувише лепим надама. Баш када је, поводом Вотренових мудровања, размишљао о друштвеном животу, сусрете се у Луксембуршком врту са својим пријатељем Бјаншоном.

— Што си се тако уозбиљио? рече му медицинар и узе га под руку да се прошета с њим испред дворца.

— Муче ме рђаве мисли.

— Какве? Мисли се лече.

— Како?

— Треба им подлећи.

— Ти се смејеш, а не знаш о чему је реч. Јеси ли читао Русоа?

— Јесам.

— Сећаш ли се онога места где он пита свог читаоца шта би урадио кад би могао да се обогати на тај начин што би имао да убије, у Кини, једног старог Мандарина, и то само својом вољом, не мичући се из Париза.

— Сећам се.

— Дакле?

— Е, сад је на реду мој тридесет трећи мандарин.

— Не шали, се. Него, кад би те неко убедио да се то може урадити и да је довољно само да климнеш главом би ли ти то учинио?

— Је ли матор тај Мандарин? Али, свеједно, млад или стар, одузет или здрав, вере ми... Ипак, не бих.

— Ти си поштен младић, Бјаншоне. Али, кад би био лудо заљубљен у неку жену, и кад би њој требало новаца, много новаца за хаљине, за кола, за све њене прохтеве?

— Одузимаш ми разум, а хоћеш да размишљам.

— Ето, Бјаншоне, ја сам луд, излечи ме. Имам две сестре, два дивна и чедна анђела којима желим срећу. Где да им нађем двеста хиљада франака за мираз од данас за пет година? Видиш, има прилика кад је боље све ставити на коцку него траћити своје дане у животарењу.

— Па ти постављаш питање које свако поставља у почетку свог живота и мислиш мачем да разрешиш Гордијев чвор. То је могао да уради Александар; али, другима не гине робија. Ја се задовољавам скромним животом у некој паланци,

где ћу напросто наследити место свог оца. Човек може сасвим да задовољи своје потребе и у најужем кругу, као и у најширем. Наполеон није ручао двапут дневно и није могао имати више љубавница него какав медицинар кад је запослен као лекарски помоћник у Капуцинској болници. Наша је срећа, драги мој, увек у целом нашем бићу; стајала она годишње читав милион или сто златника, унутрашње осећање је исто. Ја сам за то да Кинез остане жив.

— Хвала, учинио си ми добро, Бјаншоне! Увек ћемо бити пријатељи.

— Слушај, настави медицинар, малочас, излазећи са Кивијевог часа у Ботаничкој башти, спазио сам госпођицу Мишоно и Поареа како на једној клупи разговарају с једним господином кога сам видео приликом лањских немира близу Скупштине. Све ми се чини да је то неки полицајац прерушен у поштеног рентијера. Треба мотрити на тај пар: казаћу ти доцније зашто. А сада, збогом, морам бити на прозивци у четири сата.

Кад се Ежен вратио у пансион затекао је тамо чича Горија који га је чекао.

— Ево, имате писмо од ње, рече старац. Шта кажете, диван рукопис!

Ежен отвори писмо и прочита:

»Господине, отац ми је рекао да волите италијанску музику. Била бих срећна ако бисте ми учинили задовољство да примите једно место у мојој ложи. У суботу певају Фодорова и Пелегрини, и зато сам уверена да ми нећете одбити позив. Господин де Нисенжан се придружује мом позиву и моли вас да нам budete гост и на ручку, без устручавања. Ако пристанете, биће веома задовољан јер ћете га ослободити брачног кулука

те неће морати да ме прати. Немојте ми одговорити, него дођите, и примите мој поздрав.

Д. де Н.«

— Да видим, рече старац, кад Ежен прочита писмо. Ићи ћете, дабоме? додаде он пошто је помириша писмо. Ала лепо мирише! Ово је она држала у руци.

„Не намећу се жене тако безобзирно људима, помисли студент. Она мисли да се послужи мноме да би повратила де Марсеа. Овако се ради само за инат.“

— Шта је сад, рече чича Горио, о чему мислите? Ежену није било познато оно лудило сујете које је тада било спопало извесне жене, и није знао да је жена једног банкара готова на све жртве само да добије приступ у коју кућу предграђа Сен Жермен. У то доба највише су биле на гласу оне жене које су примане у краљевом Малом двору, у предграђу Сен Жермен, међу којима су заузеле прво место госпођа де Бозеан, њена пријатељица војвоткиња де Ланже и војвоткиња де Мофрињез. Само Растињак није знао колико жене из Сосе д'Антен жуде да продру у највише друштво у ком блистају свијезде њиховог пола. Али, његово га неповерење добро послужи, постаде хладнокрван и доби жалосну моћ да поставља услове уместо да их прима.

— Да, ићи ћу, одговори он.

И тако он из радозналости оде госпођи де Нисенжан; међутим, да га је она презрела, можда би га њој одвела љубавна страст. Ипак, он је с извесним нестрпљењем очекивао сутрашњи дан и час поласка. За једног младог човека, у његовом првом тајном љубакању можда има исто талико дражи колико и у првој љубави. Уверење да ће успети изазива код људи многа блаженства која они не признају, а која

сичњавају сву драж појединих жена. Жеља се рађа исто толико из тешкоћа колико из лаких победа. Нема сумње, све људске страсти настају из једног од ова два узрока који деле љубавно царство, и од њих живе. Можда је ова подела последица важног питања људских темперамената, која, ма шта се говорило, господари друштвом. Ако меланхолични темпераменти осећају потребу за каћиперством, нервозни или сангвинични људи клону ако отпор дуго потраје. Другим речима, елегија је исто толико лимфатична колико је дитирамб жучан. Облачећи се, Ежен је уживао у свим тим ситним задовољствима о којима младићи не смеју да говоре из бојазни да их ко не исмеје, али, која годе самољубљу. Он је дотеривао своју косу, као да ће се поглед какве лепе жене уплести у његове црне увојке. Чинио је детињаре какве чини млада девојка кад се спрема за бал. С уживањем је посматрао свој танки струк, исправљајући боре на фракту. „Сигурно има и горих од мене“, помисли он. Затим сиђе у тренутку кад су сви гости били за столом. Глупи повици које изазва његово отмено одело само га развеселише. Грађански пансион одликују се дивљењем лепој ношњи. Нико у њима не обуче ново одело а да му свако не каже по коју реч.

— Кт, кт, кт, зацокта Бјаншон језиком о непце, као да тера коња.

— Прави војвода и пјер! рече госпођа Вокер.

— Господин мисли да осваја свет? примети госпођица Мишоно.

— Кукуруику! викну сликар.

— Поздравите вашу госпођу супругу, рече чиновник музеја.

— Господин је ожењен? упита Поаре.

— И то још каквом женом, женом која иде по води, лице јој не бледи, цена од двадесет пет до четрдесет; коцкасте шаре по последњој моди, лако се пере, лепо се носи, пола конац, пола вуна, лечи зубобољу и друге болести које признаје Краљевска медицинска академија! Изврсно за децу! Још боље против главобоље, пуноће и болести једњака, очију и ушију, повика Вотрен са смешном речитошћу и нагласком каквог шарлатана. Шта стаје то невиђено чудо, запитаћете ме, господо? Два суа! Ништа. То је остатак справа дечје игре велики Могол, коју су волели да гледају сви европски владари, чак и вееееелики војвода баденски! Уђите право на билетарницу. Музика напред! Брууум, ла, ла, трин, бум, бум! Господине са кларинетом, погрешно свираш, настави он промуклим гласом, ребнућу ја тебе.

— Боже мој, што је овај човек пријатан, рече госпођа Вокер госпођи Кутир, никад ми не би било досадно с њим.

Усред смеха и шале које изазва Вотренов смешни говор, Ежен примети бојажљиви поглед госпођице Тајфер која се наже ка госпођи Кутир и шапну јој неколико речи на уво.

— Дошла су кола, рече Силвија.

— Где ли ће ручати? запита Бјаншон.

— Код госпође баронице де Нисенжан.

— Кћери господина Горија, одговори студент.

Сви погледаше бившег фабриканта резанаца, који је са завишћу посматрао Ежена.

Растињак дође у Улицу Сен Лазар, у једну од оних лаких кућа, а са танким стубовима, малим тремом, за које се каже у Паризу да су љупке, у праву банкарску кућу, пуну скупих

украса вештачког камена, са степеништем у мозаику од мермера. Он затече госпођу де Нисенжан у малом салону на чијим су зидовима била насликана дела италијанских мајстора, са украсима који су личили на кафанске. Бароница је била тужна. Њени напори да сакре своје нерасположење само повећаше Еженову радозналост, утолико више што у њима није било ничег лажног. Он се надао да ће својим присуством развеселити једну жену, а затекао ју је у очајању. То разочарање заголица његово самољубље.

— Ја имам мало права да улазим у ваше тајне, госпођо, рече он пошто ју је прво задиркивао због њене забринутости; али, ако вам сметам, будите искрени и реците ми слободно.

— Останите, рече она, ако одете, остаћу сама. Нисенжан руча у граду, а не желим да будем сама, јер ми је потребно да се разонодим.

— Али шта вам је?

— То бих рекла сваком другом пре него вама, узвикну она.

— Онда желим да знам. Мора бити да сам и ја умешан у вашу тајну.

— Можда! Али не, настави она, то су домаће задевице које треба критити у дну срца. Зар вам нисам то рекла прекјуче? Ја нисам срећна. Најтежи су златни ланци.

Кад жена каже младићу да је несрећна, ако је тај младић духовит, лепо одевен, ако је беспослен а има у џепу хиљаду и пет стотина франака, онда он мора помислити оно што је помислио Ежен и постати уображен.

— Шта бисте ви још желели? одговори он. Лепи сте, млади, вољени, богати.

— Да не говоримо о мени, рече она одмахнувши болно главом. Ручаћемо заједно, сами, и отићи да слушамо најлепшу музику. Како вам се допадам? настави она устајући и показујући своју хаљину од белог кашмира са дивним персијским шарама.

— Хтео бих да будете само моја, рече Ежен. Ви сте дражесни.

— Јадна би вам била та својина, рече она смешећи се горко. Иако вас овде ништа не подсећа на несрећу, ипак, поред свега тога, ја сам очајна. Од жалости не могу да спавам и поружнећу.

— О, то је немогуће, рече студент. Али, хтео бих да знам какви су то јади које одана љубав не би излечила?

— Ах! када бих вам казала због чега сам несрећна, ви бисте побегли од мене. Ви ми се засада удварате зато што то раде сви људи; али, ако бисте ме истински заволели, постали бисте веома несрећни. Видите да треба да ћутим. Молим вас, настави она, говоримо о другим стварима. Ходите да видите моје собе.

— Немојте, останимо овде, одговори Ежен, седе на канабе крај ватре, поред госпође не Нисенжан, и смело је ухвати за руку.

Она се није бранила и чак наслони своју руку на његову једним од оних покрета који одају силна узбуђења.

— Слушајте, рече јој Растињак; поверите ми своје јаде, ако их имате. Хоћу да вам докажем да вас волим само ради вас

саме. Или ћете говорити и поверити ми своје патње, како бих могао да их отклоним, макар морао убити шест људи, или ћу отићи и никад се више нећу вратити.

— Кад је тако, узвикну она, у очајању лупнувши се по челу, онда ћу одмах да вас опробам. „Да, помисли она, остаје ми само још то.“ Затим зазвони.

— Јесу ли упрегнута господинова кола? запита свог собара.

— Јесу госпођо.

— Ја ћу их узети. Њему ћете дати моја кола и моје коње. Ручаћемо тек у седам сати.

— Дакле, хајдемо, рече она Ежену, коме се учини као да сања кад се нађе у колима господина де Нисенжана, поред ове жене.

— У Пале Ројал, близу Француског позоришта, рече она кочијашу.

Уз пут је била веома узбуђена, није хтела да одговара на Еженова безбројна питања, и он није знао шта да мисли о њеном загонетном, одлучном и глупом отпору. „Зачас ми измакне“, помисли он.

Кад су кола стигла, бароница једним погледом ућутка разјареног студента.

— Ви ме истински волите? рече она.

— Да, одговори он прикривајући своје неспокојство.

— Нећете имати рђаво мишљење о мени, ма шта затражила од вас?

— Нећу.

— Јесте ли вољни да ми се покоравате?

— Слепо.

— Јесте ли се кадгод коцкали? рече она уздрхтали, м гласом.

— Никада.

— Ах! Сад ми је лакше. Послужиће вас срећа. Ево вам моје кесе, рече она. Узмите. У њој има сто франака. То је све што има ова тако срећна жена. Уђите у једну коцкарницу, не знам где су оне, али, знам да их има у Пале Ројалу. Ставите сто франака на рулет па или изгубите све, или ми донесите шест хиљада франака. Кад се вратите, казаћу вам зашто сам овако жалосна.

— Нека ме ђаво носи, ако имам појма о овоме што треба да урадим, али, послушаћу вас, рече он с радошћу коју је изазвала ова помисао: „Она се компромитује са мном те неће моћи ништа да ми одрекне.“

Ежен узне лепо кесу и пошто сазна од једног продавца готових одеда где се налази најближа коцкарница, отрча у број девет. Попе се и даде свој шешир; затим уђе и запита где је рулет. На запрепашћење редовних посетилаца, служитељ га одведе пред један дугачак сто. Ежен, за којим пођоше сви присутни, запита без стида и срама где треба ставити новац.

— Ако метнете један златник на један од ових тридесет шест бројева, и ако он изађе добићете тридесет и шест златника, рече му један достојанствен и сед старац.

Ежен баци сто франака на двадесет један, број својих година. Сви повикаше зачуђено пре но што је он имао времена да се снађе. Добио је и не знајући.

— Узмите свој новац, рече му онај стари господин, тако се не добија двапут узастопце.

Ежен узе једну лопатицу коју му пружи стари господин, привуче себи три хиљаде и шест стотина франака па, опет онако насумце, стави целу ту своту на црвену. Посматрачи га завидљиво гледаху, зато што поново игра. Точак се окрену, он опет доби, а банкар му баци још три хиљаде и шест стотина франака.

— Сад имате седам хиљада и две стотине франака, шапну му онај стари господин. Ако хоћете да ме послушате, идите, црвена је већ добила осам пута. Ако сте милостиви, ви ћете наградити овај пријатељски савет и помоћи бившег Наполеоновог префекта који је у крајњој беди.

Растињак, збуњен, остави десет златника седом човеку, и сиђе са седам хиљада франака, немајући ни сада појма о игри, али пренеражен својом срећом.

— А сада, куда ћемо? рече он и показа седам хиљада франака госпођи де Нисенжан, кад су врата на колима била затворена.

Делфина га загрли као махнита и жестоко пољуби, али, без страсти. „Ви сте ме спасли!“ Сузе радости потекоше низ њено лице.

— Сад ћу вам све рећи, драги пријатељу. Ви ћете бити мој пријатељ, Је л' те? Ви ме видите богату, у изобиљу, не оскудевам ни у чему или бар тако изгледа! Али, знајте да ми господин де Нисенжан не даје ни пет пара: он плаћа све кућевне издатке, кола, позориште; за хаљине ми даје мало и намерно ме доводи у прикривену беду. Ја сам и сувише поносита и нећу да га молим. Па ја бих била последња жена на свету кад бих куповала његов новац по ону цену по коју би он хтео да ми га прода! Како сам допустила да останем без ичега ја, која сам донела у мираз седам стотина хиљада франака? Из поноса и презрења. Ми смо тако младе и безазлене кад ступамо у брачни живот! Речи којима је требало тражити новац од мог мужа пекле су ми уста; зато се нисам ни усуђивала, те сам трошила своју уштеђевину и новац који ми је давао мој јадни отац; после сам се и задужила. За мене је брак најужасније разочарање, о томе не могу да вам говорим: доста вам је што вам кажем да бих пре скочила кроз прозор него што бих пристала да живим са Нисенжаном у истој соби. За мене је било право мучење кад сам морала да му признам дугове које сам као млада жена направила за наките и друге ситнице (мој јадни отац био нас је навикао да нам испуњава сваку жељу); али сам најзад имала храбрости да му то кажем. Зар нисам имала свој мираз? Нисенжан се наљутио и рекао ми је, уз друге ужасне ствари, да ћу га упропастити! Тада сам зажелела да пропаднем у земљу. Пошто је мој мираз био код њега, платио је; али, под условом да ми од тада даје за моје личне издатке једну одређену суму; пристала сам, да бих била мирна. После тога хтела сам да одговорим на самољубље човека кога ви познајете, рече она. Он ме је изневерио, али, морам да одам признање племенитости његова карактера. Ипак, он ме је недостојно напустио! Никада човек не треба да оставља жену којој је у крајњој невољи бацио гомилу злата! Треба увек да је воли. Ви, са чистом и племенитом душом младића од двадесет и једне године, запитаћете ме како жена може да прими новац од мушкарца. Боже мој, зар није природно да све делимо с

оним који нас је усрећио? Кад се некоме све да, ко би бринуо због једног делића свега тога? Новац вреди тек онда кад нестане осећања. Зар се не вежемо за цео живот? Која од нас предвиђа неслогу док верује да је вољена? Ви нам се заклињете на вечну љубав, па како бисмо онда имали различите интересе? Ви не знате колико сам данас препатила кад је Нисенжан одлучно одбио да ми да шест хиљада франака, он који их сваког месеца даје својој љубазници, некој девојци из Опере! Хтела сам да се убијем. Кроз главу су ми се врзле најлуђе мисли. Било је тренутака кад сам завидела каквој служавци, својој собарици. Да се обратим оцу, лудорија! Нас две, Анастасија и ја, упропастиле смо га. Он би, несрећник, само кад би могао, и себе продао за шест хиљада франака. Само бих га узалуд довела до очајања. Ви сте ми спасли част и живот. Била сам изван себе од жалости. Ах! господине, морала сам да вас упознам с овим, јер сам поступила с вама као права луда. Кад сте се растали са мном и кад сам вас изгубила из вида, хтела сам да побегнем пешице... ни сама не знам куда. Ето... тако живи половина жена у Паризу, у спољашњој раскоши, а са тешким бригама у души. Ја познајем доста њих које су још несрећније од мене. Има жена које морају да узимају лажне рачуне од својих снабдевача. Друге су приморане да поткрадају мужеве: први верују да се шалови од сто златника могу купити за пет стотина франака, а други мисле да шал од пет стотина франака вреди сто златника. Има и таквих несрећница чија деца посте, само да би оне дошле до хаљине. Ја не знам за те одвратне лажи. Ово ми је последња горка пилула. Ако има жена које се продају својим мужевима да би их могле држати под папучом, ја сам бар слободна! Кад бих хтела, Нисенжан би ме обасуо златом, али, ја више волим да плачем на грудима човека кога ценим. Ах! Веречас господин де Марсе неће имати право да ме гледа као жену коју је купио. Она покри лице рукама да јој Ежен не би видео сузе, али он јој склони руке да би је гледао, јер је, тако уплакана, била заносна.

— Зар није грозно мешати новац са осећањима? Ви нећете моћи да ме волите.

Та мешавина племенитих осећања, која чине жену великом, и кривица на које их присиљава садашње друштвено уређење, узбуди Ежена који је говорио благе и утешне речи, дивећи се тој лепој жени, која је била тако безазлено несмотрена у свом болу.

— Обећајте ми да се овим нећете никад послужити против мене.

— О, госпођо, ја сам неспособан за тако нешто. Она му дохвати руку и притисну је на своје срце са много захвалности милоште.

— Захваљујући вама, ја сам поново постала слободна и радосна. Живела сам под гвозденом стегом. Сад желим да живим скромно и да ништа не трошим. Ја ћу вам се свидети и таква, зар не? Задржите ово, рече она и узе само шест хиљадарки. У ствари, ја вама дугујем хиљаду талира, јер сам сматрала да играмо на пола. Ежен се бранио као неко девојче. Ипак узе новац кад му бароница рече:

— Сматраћу вас за непријатеља, ако не постанете мој саучесник.

— Нека се нађе, ако случајно изгубимо у игри, рече он.

— Ето, тога сам се баш и бојала, повика она и побледе. Ако вам је стало до мене, закуните ми се, рече она, да никад више нећете ући у коцкарницу. Боже мој, зар ја да вас искварим! Па ја бих пресвисла од бола.

Били су стигли. Супротност између ове беде и овог богатства збуни студента у чијим су ушима поново одјекивале Вотренове страшне речи...

— Седите ту, рече бароница кад уђе у своју собу, показујући му канабе крај ватре, треба да напишем једно веома мучно писмо! Посаветујте ме.

— Немојте писати, рече јој Ежен, ставите новчанице у коверту, напишите адресу и пошаљите их по собарици.

— Ви сте срце, рече она. Ах! Ето, господине, шта значи бити лепо васпитан. Види се да сте прави Бозеан, рече она смешећи се.

— Дивна је то жена, помисли Ежен осећајући све јачу љубав. Затим стаде разгледати ову собу у којој је владала сладострасна раскош богате блуднице.

— Свиђа ли вам се овде? рече она и позва собарицу звонцетом.

— Тереза, однесите ово и предајте лично господину де Марсеу. Ако га не нађете, вратите ми писмо.

Тереза погледа враголасто Ежена па изађе. Трпеза је била постављена. Растињак понуди руку госпођи де Нисенжан која га одведе у прекрасну трпезарију са оном истом раскоши којој се дивео код своје рођаке.

— Ви ћете ручавати са мном сваког дана кад Италијанско позориште даје представе и пратићете ме.

— Навикао бих се на тако пријатан живот само кад би потрајао, али ја сам сиромашни студент који тек има да прокрчи себи пут у живот.

— Прокрчиће се, рече она смејући се. Видите, све се ипак лепо свршава: ја нисам очекивала да ћу бити овако срећна.

Женама је у природи да немогућности доказују могућностима и да чињенице побијају предосећањима. Кад је госпођа де Нисенжан ушла са Растињаком у своју ложу у Веселом позоришту, она је изгледала задовољна и била тако лепа да је изазвала она ситна оговарања од којих жене не могу да се одбране и због којих се често верује у чисте измишљотине. Ко познаје Париз, тај нимало не верује у оно што се у њему говори, и не говори ништа о ономе што се у њему збива. Ежен узе бароничину руку и тако су разговарали оним слабијим или јачим стискањем којим су једно другом саопштавали осећања која је у њима будила музика. То је вече за њих било пуно заноса. Заједно су изашли, и госпођа де Нисенжан отпрати Ежена до Новог моста, ускраћујући му целим путем пољубац којим га је тако страсно пољубила у Пале Ројалу. Ежен јој замери због те недоследности.

— Онда сам вас пољубила из захвалности за неочекивану оданост; а сада би мој пољубац значио обећање.

— И ви нећете ништа да ми обећате, незахвалнице! Он се наљути. Кад је учинио један од оних нестрпљивих покрета који усхићују љубавника, она му пружи руку да је пољуби, и он је узе са неком неспретном љупкошћу која је очара.

— У понедељак, на балу, рече она.

Идући пешице, по дивној месечини, Ежен утону у озбиљне мисли. Био је истовремено и срећан и незадовољан: срећан због једног догађаја који ће му најзад, како изгледа, довести у наручје једну од најлепших и најелегантнијих жена у Паризу, коју је силно желио; незадовољан зато што су му пропали, планови о богатству, и он тек тада осети сву стварност неизвесних мисли којима се заносио пре два дана.

Неуспех нам увек показује сву силину наших жеља. Што је више уживао у париском животу, Ежен је све мање хтео да остане непознат и сиромаш. Гужвао је у џепу своју хиљадарку заваривајући се разним разлозима само да је задржи за себе. Напоследку стиже у Улицу Нев Сент Женевјев, и када је био на врху степеница, спази светлост у соби чича Горија који је оставио отворена врата и запаљену светиљку, да студент не би заборавио да му исприповеда његову ћерку, како је он говорио. Ежен му ништа не сакри.

— Али, узвикну чича Горио очајан и суревњив, оне мисле да сам пропао: имам ја још хиљаду и три стотине ливара дохотка! Боже мој, зашто јадница није дошла овамо! Продао бих своје обвезнице, узели бисмо од главнице, а остало бих претворио у доживотну ренту. А зашто ме ви, драги суседе, нисте обавестили о њеној невољи? Како сте имали, срца да ставите на коцку њених кукавних сто франака? Па то је да човек пресвисне од жалости. Ето шта су зетови! О, да су само овде, заврнуо бих ја њима шију. Боже мој, и она је плакала, она?

— Положивши главу на мој прслук, рече Ежен.

— О, дајте ми га, рече чича Горио. Шта! На њега су кануле сузе моје кћери, моје драге Делфине, која никада није заплакала док је била мала! Ја ћу вама купити други, немојте га носити, оставите га мени. По брачном уговору, она располаже приходом од свог мираза. А, отићи ћу ја, још колико сутра, до адвоката Дервила. Тражићу да се њен новац уложи на друго место. Познајем ја законе, стари сам ја курјак, нећу дозволити да ми подвале.

— Ево вам, чико, хиљаду франака које је хтела да ми поклони од наше добити. Чувајте их за њу, у прслуку. Горио погледа Ежена, пружи руку да ухвати његову на коју му кану једна суза.

— Ви ћете успети у животу, рече му старац. Видите, Бог је праведан. Ја знам шта је поштење и могу вас уверити да има мало таквих људи као што сте ви. Хоћете ли и ви да будете моје драго дете? Идите и спавајте. Ви можете спавати, јер још нисте отац. Дознао сам да је она плакала и патила док сам ја овде безбрижно јео као какав блесавко; и то ја који бих продао Оца, Сина и Светога Духа да њима двома уштедим по једну сузу!

— Вере ми, помисли Ежен лежући у постељу, мислим да ћу бити поштен човек целог живота. Човек осећа задовољство кад се повинује гласу своје савести.

Можда само они који верују у Бога раде у тајности право, а Ежен је веровао у Бога. Сутрадан, кад је било време за бал, Растињак оде госпођи де Бозеан која га одведе и представи војвоткињи де Кариљано. Маршалова жена прими га најљубазније, а код ње се поново нађе и са госпођом де Нисенжан. Делфина се била тако удесила да се допадне свима како би се више допала Ежену, чији је поглед нестрпљиво очекивала, мислећи да се то не примећује. За онога који уме да прозре узбуђења једне жене, овакав тренутак има много дражи. Ко није често уживао у томе да не искаже одмах своје мишљење, да умиљато прикрива своје задовољство, да тражи признања у неспокојству које изазива, да се наслађује бојазнима које се могу одагнати једним осмехом? За време овог бала, студент је одједном оценио значај свог положаја и уверио се да већ значи нешто у друштву самим тим што га је госпођа де Бозеан признала за свог рођака. Толико се истицао освајањем госпође де Нисенжан, које су му већ приписивали, да су га сви младићи са завишћу гледали; приметивши то, он осети прва задовољства уображености. Прелазећи из салона у салон, кроз гомиле света, чуо је како хвале његову срећу. Жене су му прорицале највеће успехе. Делфина, бојећи се да га не изгуби, обећа му сада пољубац који му је прексиноћ тако упорно ускраћивала. Те вечери Растињак доби неколико позива. Његова га рођака упозна са неколико жена које су

важиле за отмене, а њихове куће за пријатне; био је, дакле, ушао у највише и најотменије париско друштво. То је вече имало за њега дражи сјајног почетка, и он га се сећао и у дубокој старости, као што се девојка сећа бала кад је имала великих успеха. Сутрадан, кад је о доручку пред свима причао чича Горију о својим успесима, Вотрен поче врашки да се смеши.

— И ви мислите, узвикну тај свирепи логичар, да младић који је у моди може становати у Улици Невт Сент Женевјев, у пансиону Вокер који јамачно заслужује свако поштовање, али, није у моди. У њему има свега и свачега, он се поноси што у њему станује један Растињак; али, ипак, он је у Улици Нев Сент Женевјев, у њему нема раскоши, јер је чисто патријархалорама. Млади мој пријатељу, настави Вотрен очински подругљиво, ако хоћете да будете угледан човек у Паризу, потребна су вам три коња и лаке двоколице за пре подне, и затворена кола за вече, свега девет хиљада франака само за подвоз. Не бисте били достојни своје судбине ако бисте трошили само три хиљаде франака код кројача, шест стотина франака код продавца мириса, сто талира код обућара, сто талира код шеширџије. Праља ће вас стајати хиљаду франака. Младићи који се облаче по моди, морају обраћати нарочиту пажњу на рубље: на то се код њих често највише пази. Љубав и црква захтевају лепе засторе на својим олтарима. Досад смо имали четрнаест хиљада франака. Да вам не говорим о ономе што ћете губити на коцки, у опкладама и поклонима; за џепарац вам треба бар две хиљаде франака. Ја сам живео таквим животом и знам колико стаје. Додајте тим најпречим потребама триста златника за храну, и хиљаду франака за стан. Ето, дете моје, то износи двадесет и пет хиљада франака годишње, или западамо у крајњу беду, подсмевају нам се, лишени смо будућности, успеха и љубавница! Заборавео сам да поменем собара и грума. Зар ће вам Кристоф носити љубавна писма? Мислите ли да их пишете на хартији на којој сад

пишете? То би било самоубство. Верујте искусном старцу, настави он појачаним басом, или се повуците у какав собичак на тавану, посветите се раду, или пођите другим путем.

И Вотрен намигну гледајући госпођицу Тајфер, да подсети студента на заводљива разлагања која је усадио у његову душу и да би га придобио за своје ружне планове. Растињак се неко време сасвим предао уживањима. Вечеравао је готово стално са господом де Нисенжан и с њом одлазио у друштва. Враћао се кући у три или четири сата изјутра, устајао је у подне, облачио се и одлазио по Делфину да се прошетају заједно по Булоњској шуми кад год је било лепо време, и тако улудо траћио своје време, упијао све поуке, све чаролије раскоши са жудњом којом круница урминог цвета усисава цветни прах оплођавања. Коцкао се на велико, некад је много добијао, некад много губио, и тако се навикао на разуздан живот париских младића. Од својих првих добитака послао је мајци и сестрама хиљаду и пет стотина франака заједно са лепим поклонима. Иако је изјавео да мисли да се сели из пансиона Вокер, он је још био у њему и последњих дана јануара, и није знао како да се извуче одатле. Готово сви младићи подлежу једном закону који на први поглед изгледа необјашњив, али, који се тумачи њиховом младошћу и страсном жудњом за уживањима. Били они богати или сиромашни, никад немају новца за најпрече животне потребе, а увек имају за своје ћуди. Издашни у свему што се добија на вересију, они су веома штедљиви кад нешто треба одмах платити, као да се свете због оног што немају расипајући оно што могу имати. Простије речено, студенти више брину о шеширу него о оделу. Због велике зараде кројач лако даје одело на чекање, док је шеширџија, због ниске цене шешира, најнеприступачнији поверилац. Ако какав младић, седећи на балкону у позоришту, својим изванредним прслуцима привлачи догледе лепих жена, ко зна да ли има чарапе; муку мучи и са продавцем чарапа. У таквом је положају био и

Растињак. Он никад није имао пара кад је требало платити госпођи Вокер, док је увек налазио новца да задовољи своју сујету; његова је кеса била променљиве среће у рату са најобичнијим исплатама. Да би могао да напусти овај смрдљиви и прљави пансион у ком се повремено осећао пониженим, требало је да исплати газдарицу и да купи намештај за свој отмени стан. А то је било стално немогућно. Да би дошао до новца који му је био потребан за коцкање, Растињак је умео да купује код јувелира златне сатове и ланце које је, кад добије на коцки, скупо плаћао, а које је носио у заложни завод код тог суморног и ћутљивог пријатеља младежи, али, зато није имао ни довитљивости ни смелости кад је требало платити стан и храну или купити оне ситнице које су неопходне за отмени живот. Обичне невоље и дугови, направљени ради задовољења потреба, нису му улевали никакву мисао како да се раздужи. Као већина оних који су живели тим неуредним животом, он је чекао последњи тренутак да измири она потраживања која су света у очима осталих грађана, као што је радио Мирабо који је плаћао свој хлеб тек онда кад му се поднесе неодложна меница. У то време, Растињак је био изгубио свој новац и још се задужио. Почео је увиђати да не може више овако живети без сталних прихода. Али, стењући под тешким теретом свог неизвесног положаја, он није имао снаге да се одрекне претераних уживања оваквог живота и хтео је да га пошто-пото настави. Срећа с којом је рачунао у стицању богатства бивала је све неоснованија, а стварне препреке све веће. Упознавши се са домаћим тајнама господина и госпође де Нисенжан, он је увидео да се љубав може претворити у оруђе богатства, само ако се баци образ под ноге, и ако се одрекнемо свих племенитих мисли које су разрешење грехова младости. Тај сјајан живот, али нагрисан кајањем, и чија су пролазна задовољства скупо окајана сталним стрепњама, беше му се ослadio, и он се заглибио у ту каљугу као онај Ла Бреров расејанко; али, као расејанко, био је укаљао само одело.

— Дакле, убили смо Мандарина? рече му једног дана Бјаншон напуштајући трпезу.

— Нисмо још, одговори он, али, је на издисају.

Медицинар схвати ове речи као шалу, иако то није била шала. Ежен који је први пут после дужег времена вечерао у пансиону, био је замишљен. Уместо да изађе после завршеног обеда, он остаде у трпезарији седећи поред госпођице Тајфер, коју је с времена на време значајно погледао. Неки су укућани још били за столом и јели орахе, неки су шетали, настављајући започете разговоре. Као готово сваке вечери, свако је одлазио кад је хтео, према томе да ли га је више или мање занимао разговор, или према степену нелагодности коју је код њега изазивало варење. Зими се ретко дешавало да се трпезарија потпуно испразни пре осам сати, кад су четири жене остајале саме и ћаскале до миле воље, пошто су због свог пола обично ћутале у овом мушком друштву. Вотрену паде у очи Еженова велика забринутост, те зато остаде у трпезарији, иако се испрва правио као да ће одмах изићи. Али, он се стално заклањао да га Ежен не види, те је овај поверовао да је отишао. Затим, уместо да оде с онима који су последњи пошли, он се задржа у салону. Био је продро у студентову душу и предосетио је да је дошао судбоносни тренутак. Растињак је заиста био у безизлазном положају у коме су се налазили многи младићи. Било љубављу, било каћиперством, госпођа де Нисенжан провела је Растињака кроз све муке једне истинске љубавне страсти употребљавајући лукавства којима се служе жене у Паризу. Пошто се у очима света изложила неприлици привлачећи себи рођака госпође де Бозеан, она се двоумила да ли да му стварно даде права која је само привидно имао. Цео месец дана, она је тако дражила његова чула да му је угрозила и срце. Ако је у почетку њихове везе студент веровао да је он стварни господар, госпођа де Нисенжан извојева надмоћност тиме што је у Ежену покренула сва осећања, и добра и рђава, којих је много код париских младића. Да ли је то урадила из

рачуна? Не; жене су увек искрене, чак и онда кад су најлицемерније, јер се поводе за неким природним осећањем. Пошто је допустила да овај младић тако нагло и тако силно овлада њоме, и пошто је испољила према њему сувише љубави, Делфина је сада, можда подстакнута осећањем достојанства, или хтела да му ускрати дотадашње уступке, или да ужива у њиховом одлагању. Код Парижанке је сасвим природно да се не подаје ни онда кад страст овлада њоме, она и тада хоће да испроба срце онога коме поверава своју будућност! Госпођа де Нисенжан била је већ једном доживела страшно разочарање, јер ју је изневерио један млади себичњак. Она је с правом могла да буде неповерљива. Можда је опазила да је Ежен, који због брзог успеха постаде уображен, не поштује довољно због необичности њиховог положаја. Она је свакако жељела да јој се диви човек његових година, да се покаже велика у његовим очима, пошто је тако дуго била мала у очима онога који ју је напустио. Она није хтела да Ежен поверује да се она може лако добити, баш зато што је знао да је припадала де Марсеу. Напоследку, пошто је доживела да је понизи једно право чудовиште, један млади развратник, она је сада осећала толико милине у шетњи кроз цветне пределе љубави да је за њу било право уживање дивити се свим њеним појавама, дуго ослушкивати њена треперења и осећати миловања њеног чистог поветарца. Искрена љубав испаштала је због неискрене. Нажалост, та ће се бесмислица често дешавати све док људи не сазнају колико цветова покоси прво неверство у души младе жене. Али, ма какви били њени разлози, Делфина се играла са Растињаком и уживала је у тој игри сигурно зато што је знала да је он воли и да она може учинити да јади њеног драгана престану чим се њој прохтије. Из самољубља, Ежен није хтео да се његова прва битка заврши поразом, те је и даље наваљивао као ловац који жели пошто-пото да убије јаребицу за своју прву ловачку славу Светог Ибера. Његова бојазан, увређено честољубље, очајање, оправдано или неоправдано, везивали су га све јаче за ову жену. Цео је Париз мислио да је госпођа де

Нисенжан његова милосница, а она му, међутим, није припадала ништа више него оног првог дана када ју је видео. Он није знао да су женске кокетарије понекад корисније од љубавних наслада, и правио је глупе испаде. Ако је оно време кад се жена брани од љубави обећавало Растињаку прве плодове, ипак су му ти плодови изгледали и скупи, и зелени, и наkisели, и пријатни. Понекад, кад би остао без иједног новчића и изгубио веру у будућност, помишљао је и против своје воље на Вотренов предлог о женидби са госпођицом Тајфер која би га могла обогатити. Сада је био у таквој беди да је готово нехотице упао у замку страшне сфинге чији су га погледи често опчињавали, Кад Поаре и госпођица Мишоно одоше у своје собе, Растињак, мислећи да је сам између госпође Вокер и госпође Кутир, која је плела вунене наруквике дремајући крај пећи, погледа тако нежно госпођицу Тајфер да она обори очи.

— Ви као да сте нешто забринути, господине Ежене! рече му Викторина после кратког ћутања.

— А ко нема брига! одговори Растињак. Кад бисмо ми младићи били уверени да смо вољени с оданошћу која би нас наградила за жртве које смо вољни да поднесемо, можда никад не бисмо имали, брига.

Госпођица Тајфер, уместо сваког одговора, погледа га тако да се њен поглед није могао двојако разумети.

— Ви, госпођице, мислите да сте данас сигурни у своје срце; али, да ли бисте могли јемчити да ће тако увек бити?

Преко усана сироте девојке пређе осмејак као зрак који избија из њене душе, и тако обасја њено лице да се Ежен уплаши што је изазвао тако жесток излив осећања.

— Шта! Кад бисте сутра постали, богати и срећни, када би вас изненадило неко богатство, бисте ли и тада волели сиротог младића који вам се свиђао док сте били у беди?

Она љупко климну главом.

— Једног веома несрећног младића! Она опет климну главом.

— Шта говорите којешта? узвикну госпођа Вокер.

— Оставите нас, одговори Ежен, ми се разумемо.

— Онда значи да су се верили господин витез Ежен де Растињак и госпођица Викторина Тајфер? рече Вотрен својим крупним гласом и појави се изненада на вратима трпезарије.

— Ах! Што сте ме уплашили, рекоше истовремено госпођа Кутир и госпођа Вокер.

— Могао сам и горе изабрати, смејући се одговори Ежен, коме је Вотренов глас причинио тако свирепу узбуђење какво никад није доживео.

— Маните се неукусних шала, господо, рече госпођа Кутир. Хајдемо, кћери моја.

Госпођа Вокер пође за својим станаркама да код њих поседи, како не би трошила осветљење и огрев. Ежен остаде сам са Вотреном.

— Знао сам да ће тако бити, рече му Вотрен сасвим хладно. Али, слушајте, и ја уем да будем нежан. Немојте засада ништа одлучивати, пошто сте у изузетном расположењу. Имате дугова. Ја не бих желио да вас мени доведе страст или

очајање, него разум. Можда вам треба која хиљада талира. Ево, хоћете ли?

Овај демон извуче из џепа новчаник, и извади из њега три хиљадарке које принесе студентовим очима. Ежен је био у неподношљивом положају. Дуговао је маркизу д'Ажида и грофу де Трају сто златника које је на реч изгубио при коцкању. Није имао да их врати те није смео те вечери да оде госпођи де Ресто, где су га очекивали, на једној од оних присних седељки на којима се једу колачи, пије чај, али, где се може на висту изгубити шест хиљада франака.

— Господине, рече му Ежен савлађујући с тешком муком дрхтавицу која га спаде, после онога што сте ми поверили, ви ћете разумети да не могу примити никакве обавезе према вама.

— Баш вам хвала. Ожалостили бисте ме да сте друкчије одговорили, настави Вотрен. Ви сте диван младић, деликатан, поносан као лав, а мио као девојка. Ви бисте били добар плен за сотону. Такве младиће ја волим. Још само неколико опаски о високој политици па ћете имати праву слику о свету. Када одглуми неколико безначајних призора врлине, виши човек задовољи себе и будале. Ускоро ћете бити наш. О, кад бисте само хтели да будете мој ученик, све бисте постигли. Свака би вам се жеља одмах испунила, ма шта пожелели: почаст, богатство, жене. Свет би вам постао извор најлепших уживања. Ви бисте били наша маза, наш мезимац, а ми бисмо се са задовољством потаманили ради вас. Била би уклоњена свака препрека. Ако се још двоумите, значи да ме сматрате за зликовца? Али, чујте, човек који је имао исто толико поштења колико ви замишљате да имате сада, господин де Тирен, свршавао је своје ситне послове преко разбојника, не сматрајући да се тиме брука. Не желите да имате обавеза према мени, је ли тако? Не мари ништа, настави Вотрен осмехнувши се. Узмите ову хартију и напишите ту, попреко, рече вадећи

једну таксену марку: Примио три хиљаде и пет стотина франака с тим да их врати за годину дана. Ставите датум! Интерес је толико велик да се не морате устезати; можете ме назвати зеленашем и сматрати да ми не дугујете никакву захвалност. Допуштам вам да ме презирете данас, јер сам уверен да ћете ме заволети доцније. У мени ћете наћи оних дубоких понора, оних снажних осећања која глупаци називају пороцима; али, никад у вашим очима нећу испасти ни кукавица, ни незахвалник. Најзад, ја нисам ни пион, ни лауфер, него топ, мали мој.

— Па какав сте ви то човек? повика Ежен. Ви сте створени да ме мучите!

— Којешта, ја сам добричина који хоће себе да укаља да би вас до смрти сачувао од блата. Ви се питате откуда толика оданост? Е, то ћу вам једног дана шапнути на уво. Ја сам вас најпре изненадио кад сам вам показао наличје живота и државне управе, али тај ће први страх проћи као страх регрута на бојном пољу, и ви ћете се навикнути да људе сматрате за војнике готове да гину за оне који се сами проглашују за краљеве. Времена су се много променила. Некада се говорило јунаку: „Ево сто талира, убиј ми тога господина“, и онда се мирно вечерало, пошто би неког човека прогутала помрчина због једног „да“ или „не“. А данас, ја вам тражим само да климнете главом па да вам дам велико богатство. То не би била никаква срамота, а ви се двоумите. Живимо у доба слабића.

Ежен потплиса меницу и узне новчанице.

— А сада, да разговарамо као паметни људи, настави Вотрен. За неколико месеци ја ћу отићи у Америку да садим дуван. Послаћу вам цигаре у знак пријатељства. Ако се обогатим, помагаћу вам. Ако не будем имао деце (што је вероватно јер не мислим да се овде пресађујем изданком), онда

ћу вам оставити своје имање. Зар то није пријатељство? Али, ја вас волим. Мени је у крви да се жртвујем за друге. То сам већ чинио. Видите ли, момче, ја живим у вишој сфери од осталих људи. Ја дела сматрам за средства и пред собом видим само циљ. Шта је за мене човек? Ето то, рече он и лупи ноктом палца о зуб. Човек је или све или ништа. Он је мање него ништа кад се зове Поаре: може се згазити као стеница, нема никакве вредности и смрди. Али, ако на вас личи, онда је он Бог: то више није машина покривена кожом, него позорница најлепших узбурканих осећања, а ја живим само од осећања. Зар осећање није цео свет у једној мисли? Погледајте чича Горија: за њега су његове две кћери цела васиона, оне су његова веза са светом. Ето, за мене, који сам темељно проучио живот, постоји само једно истинито осећање, пријатељство између два човека. Пјер и Зафје, то је моја страст. Знаш напамет комад „Спашени Млеци“. Јесте ли видели много храбрих људи који одмах пођу на посао, без речи и моралних придика, кад им друг каже: „Хајде да закопамо једнога?“ Е, ја сам и то чинио. Ја то не бих сваком казао. Али ви сте виши човек, вама могу све рећи, јер ћете све разумети. Ви нећете дуго гацати по блату по ком гамижу богаљи који нас окружују. Дакле, толико, и тачка. Ви ћете се оженити. Терајмо до краја! Ја сам неумољив и не попуштам.

Вотрен изађе да олакша студенту, не желећи да чује његов одречни одговор. Као да је познавао тајну оних слабих отпора, оних борби којима се људи размеђу у себи и који им служе да пред собом правдају своја рђава дела.

„Нека ради шта хоће, али ја се нећу оженити госпођицом Тајфер“, помисли Ежен.

Пошто је издржао унутрашњу грозницу коју изазива помисао о споразуму са човеком ког се ужасавао, али који је у његовим очима бивао све већи због безочности својих мисли и смелости у угњетавању друштва, Растињак се обуче, посла по

кола и оде госпођи де Ресто. У последње време, та је жена обраћала много већу пажњу на младића који је све више успевао у отменом друштву, и чији ће утицај једног дана свакако бити опасан. Он врати дуг господину де Трају и д'Ажиди, играо је виста неко време и повратио све што је изгубио. Сујевеан као готово сви људи који још нису остварили свој циљ и обично верују у судбину, он је своју срећу сматрао за Божју награду због истрајности на путу врлине. Ујутру рано запита Вотрена да ли још чува код себе његову меницу. Кад му одговори да је код њега, он му врати три хиљаде франака са великим задовољством.

— Све иде као подмазано, рече му Вотрен.

— Али ја нисам ваш саучесник, рече Ежен.

— Знам, знам, одговори Вотрен прекидајући га. Још правите детињарије. Зауостављате се пред ситницама.

После два дана, Поаре и госпођица Мишоно седели су на клупи, у једној забаченој стази Ботаничке баште, сунчали, су се и разговарали с оним господином који је медицинару с правом изгледао сумњив.

— Госпођице, говорио је господин Гондиро, ја не видим зашто се још устежете. Његова преузвишеност господин министар полиције целе краљевине...

— А! Његова преузвишеност господин министар полиције целе краљевине ... понови Поаре.

— Да, његова преузвишеност води ту ствар, рече Гондиро.

Коме се не би учинило невероватно да ће Поаре, некадашњи чиновник, без сумње честит човек, иако ограничен,

даље слушати тобожњег рентијера из улице Бифон, пошто је изговорио реч полиција, и тако одао агента из Јерусалимске улице, прерушеног у поштеног човека? Међутим ништа није било природније. Свако ће боље разумети ову нарочиту врсту великог племена звекана којој је припадао Поаре, после једне опаске коју су забележили неки посматрачи, али, која још није објављена. То племе пискарала живи притешњено буџетом између првог степена ширине, са платом од хиљаду и двеста франака, што му дође као службовање на Гренланду, и трећег степена, где је плата мало топлија, од три до шест хиљада франака, у умереном појасу где успева и напредује награда, и поред тешког рада. Нарочита одлика која најбоље показује ограниченост тих нижих људи јесте нека врста нехотичног, несвесног и нагонског поштовања према главешини сваког министарства кога чиновници познају само по нечитком потпису и под именом Његова Преузвишеност Господин Министар, четири речи које значе исто толико колико и Бондо Цани из комичне опере „Багдадски калиф“, а које у очима тога пониженог света представљају свемоћ против које нема жалбе. Као папа за хришћане, тако је и господин министар непогрешив у својој служби у очима чиновника; сјај који расипа око себе прелази на његова дела, на његове речи, на речи које се изговарају у његово име; он све покрива својим бљеском којим озакоњује и своје наредбе; његов назив преузвишеност, који потврђује чистоту његових намера и неопоречивост његове воље, служи му као исправа за најнеприхватљивије мисли. Оно што ти јадници не би никад учинили за себе, хитно извршавају чим је изговорена реч Његова Преузвишеност. У канцеларијама влада слепа послушност као у војсци: систем који гуши свет, уништава човека, и као што се завртањ углави у матицу, тако се и човек временом прилагоди државној управи. И тако је господин Гондиро који је, како изгледа, добро познавао људе, видео одмах у Поареу једног од тих канцеларијских глупака па је зато избацио чудотворну реч Његова Преузвишеност, баш кад је

требало, излазећи на чистину, обманути Поареа, кога је сматрао за љубавника госпођице Мишоно, као што је њу сматрао за Поареову љубазницу.

— Чули сте шта каже господин коме верујете, како изгледа, настави рентијер, обраћајући се госпођици Мишоно. Дакле, сада је Његова Преузвишеност потпуно уверена да је тобожњи Вотрен, са станом у пансиону Вокер, у ствари одбегли робијаш из Тулона, где је познат под именом Лажи-Смрт.

— А, Лажи-Смрт! рече Поаре, благо њему ако је заслужио то име.

— Јесте, одговори агент. Он је добио тај надимак зато што је увек умео да сачува живот и у својим најопаснијим подвизима. То је опасан човек, изузетних особина. И само његово признање кривице донело му је код робијаша велику част.

— То значи да је он частан човек, рече Поаре.

— На свој начин. Примео је на себе туђ злочин, фалсификат једног дивног младића којег је много волео. То је био неки Италијан, који се радо коцкао, и после свог престапа ступио у војску, где се, уосталом, одлично показао.

— Али,, ако је његова преузвишеност министар полиције сигуран да је Вотрен заиста Лажи-Смрт, шта ћу му ја? рече госпођица Мишоно.

— Да, рече Поаре, ако је министар, као што смо имали, част да нам кажете, стварно уверен...

— Не може се рећи да је баш уверен, али, постоји сумња. Да вам објасним у чему је ствар. Жак Колен, звани ЛажиСмрт, ужива пуно поверење три робијашнице које су га изабрале за

свог агента и банкара. Он много добија бавећи се тим послом за који је потребан човек нарочитих одлика.

— А, а, разумете ли игру речи, госпођице? рече Поаре. Господин га назива човеком нарочитих одлика зато што је одликован робијашким жигом.

— Лажни Вотрен, настави агент, прима новац од господе робијаша, даје га под интерес, чува га, и ставља на располагање бегунцима, или њиховим породицама, ако тако назначе у завештању, или њиховим љубазницама, ако му тако поруче.

— Њиховим љубазницама! Хтели сте да кажете њиховим женама, примети Поаре.

— Не, господине. Робијаш обично има само незаконите жене или, како ми кажемо, наложнице.

— Они, дакле, сви живе невенчано?

— Разуме се.

— Е, рече Поаре, господин министар не треба да трпи такве страхоте. Пошто ви имате част да виђате његову преузвишеност, онда би требало ви, који сте, како ми изгледа, човекољубац, да га обавестите о неморалном владању тих људи који дају рђав пример осталом свету.

— Али, господине, влада их не шаље на робију зато да их истакне за образац свих врлина.

— То је истина. Али, допустите, господине...

— Та пустите господина да говори, мили мој, рече госпођица Мишоно.

— Ви разумете, госпођице, настави Гондиро. Влада би имала велике користи кад би одузела робијашку благајну која је, како се говори, позамашна. Лажи-Смрт убира огромне суме скривајући не само новац својих другова него и новац који прима од Друштва десет хиљада ...

— Десет хиљада лопова! повика Поаре преплашен.

— Не, Друштво десет хиљада то вам је удружење великих лопова, људи који раде на велико, и не упуштају се у посао ако се не може зарадити десет хиљада франака. Ово је друштво састављено од оних наших најистакнутијих људи које воде право пред поротни суд. Они знају законик и никад се не боје смртне казне, кад их укебају. Колен је њихов повереник, њихов саветник. Помоћу тих огромних средстава, он је успео да створи своју полицију, врло разгранате и веома тајанствене везе. Иако смо га већ читаву годину дана окружили уходама, још ништа нисмо сазнали. Његов новац и његове способности стално помажу порок, служе стварању капитала за злочине и издржавању читаве војске неваљалаца који стално ратују са друштвом. Ако бисмо ухватили Лажи-Смрт и одузели му новац, пресекли бисмо зло у корену. Зато је то државни посао од великог политичког значаја, који ће донети части онима који допринесу његовом срећном исходу. Ви сами, господине, могли бисте се вратити у управну службу, постати секретар полицијског комесара, а то су дужности због којих не бисте изгубили право на пензију.

— Па зашто онда Лажи-Смрт не побегне са новцем? рече госпођица Мишоно.

— О, ма куд пошао, рече агент, пратиће га човек коме је стављено у дужност да га убије ако покраде робијашку благајну. А затим, каса се не краде тако лако као госпођица из добре куће. Уосталом, Колен никад тако нешто не би учинио, јер би то сматрао за срамоту.

— Господине, рече Поаре, имате право, он би се сасвим осрамотио.

— Ипак не видимо зашто га ви једноставно не ухватите, рече госпођица Мишоно.

— Сад ћу вам одговорити, госпођице... Али, шапну јој на уво, не дајте вашем господину да ме прекида, иначе никад нећемо бити готови. Мора бити да је чичица грдно богат кад га тако слушате. Лажн-Смрт је дошао овамо прерушен у мирног и поштеног париског грађанина, настанио се у скромном пансиону; лукав је он, тај се неће ухватити на препад. Дакле, господин Вотрен је угледан човек који се бави важним пословима.

„Наравно“, помисли Поаре.

— Министар не жели да изазове против себе чаршију и јавно мњење, ако бисмо погрешили и ухапсили каквог правог Вотрена. Управник града страхује за свој положај, има много непријатеља. Ако се преваримо, они који прижељкују његово место искористиће ту прилику да га смене. Овде треба поступити као са Коњијаром, лажним грофом де Сент Елен; да је то био прави гроф де Сент Елен, обрукали, бисмо се. Зато треба проверити.

— Да, али, зато вам је потребна нека лепа жена, рече нагло госпођица Мишоно.

— Лажн-Смрт бежи од жена, рече агент. Да вам открем његову тајну: он не воли жене.

— Како бих могла ја то проверити, ако бих, рецимо, урадила тако нешто за две хиљаде франака?

— Ништа лакше, рече непознати. Ја ћу вам дати једну бочицу са течношћу која изазива крволиптање, потпуно безопасно, али, налик на капљу. Та се течност може сипати и у вино и кафу. Одмах пренесите на постељу човека о коме је реч свуците га да видите да ли је још жив. Чим будете сами, пљесните га руком по рамену, и пазите да ли ће се на кожи појавити каква слова.

— Па то није ништа, рече Поаре.

— Дакле, пристајете ли? упита Гондиро стару девојку.

— Али, драги мој господине, рече госпођица Мишоно, ако се не појаве никаква слова, хоћу ли ја добити две хиљаде франака?

— Не.

— А колико ћете ми онда дати?

— Пет стотина франака.

— Извршити тако нешто за тако малу награду. Савест ће се подједнако узбунити у оба случаја, мораћу да је умирујем, господине.

— Уверавам вас да је госпођица веома савесна, а уз то и врло љубазна и паметна.

— Знате шта, настави госпођица Мишоно, дајте ви мени три хиљаде франака ако то заиста буде Лажи-Смрт, а ако буде обичан грађанин, онда вам не тражим ништа.

— Добро, рече Гондиро, али, под условом да се то сврши сутра.

— Још не, драги господине, морам да се посаветујем са својим исповедником.

— Ала сте ви препредени! рече агент устајући. Онда, довиђења сутра. Ако будете имали, нешто хитно да ми јавите, дођите у малу Улицу Сент Ан, у дну дворишта Сент Шапел. На вратима под сводом затражите господина Гондира.

Бјаншон који се враћао са Кивијевог часа, чу кад су поменули необично име Лажи-Смрт, и он „добро“, које изговори чувени шеф јавне безбедности.

— Зашто не пристанете? рече Поаре госпођици Мишоно; имали бисте три стотине франака доживотне ренте.

— Зашто? рече она. Зато што треба размислити. Ако је господин Вотрен заиста Лажи-Смрт, можда би било боље да се споразумемо с њим. Међутим, ако бисмо га уценили, он би видео шта му се спрема и киднуо би џабе. Тад бисмо тек насели.

— И кад би осетио шта му се спрема, настави Поаре, зар нам онај господин није рекао да је под присмотром? Али, ви бисте изгубили све.

— Уосталом, помисли госпођица Мишоно, ја нимало не волим тог човека. Он ми говори само непријатности.

— Боље је да пристанете, настави Поаре. Као што је рекао онај господин, који ми изгледа красан човек, не само по спољашњости, ако бисте ослободили друштво једног злочина, ма колико био частан, ви бисте само извршили своју грађанску дужност. Рђаве се навике не искорењују лако. Ако му се прохте да нас све побије? До ђавола! Онда бисмо ми били криви за та убиства, поред тога што бисмо први страдали!

Госпођица Мишоно била је сувише замишљена те није ни слушала речи које су излазиле из Поарових уста као капи воде из рђаво заврнуте славине. Кад год би овај старац почео да говори, ако га госпођица Мишоно не прекине, он би стално говорио као каква навијена машина. Он започне да говори о једном предмету, па узгред пређе на неки сасвим други, не довршивши ништа. Кад су стигли у пансион Вокер, он се у причању запетља и тако наведе разговор на своје сведочење у корист оптуженог на расправи неког Рагулоа и неке госпође Морен. Кад су улазили, госпођица Мишоно спази Ежена и госпођицу Тајфер који су били толико удубљени у неки веома занимљив разговор да нису ни приметили да су они прошли кроз трпезарију.

— Морало се тиме свршити, рече госпођица Мишоно Поареу. За ових последњих осам дана нису могли да се нагледају.

— Да, одговори он. Зато је била осуђена.

— Ко?

— Госпођа Морен.

— Ја вам говорим о госпођици Викторини, рече госпођица Мишоно улазећи нехотично у Поареову собу, а ви ми говорите о госпођи Морен. Ко вам је та жена?

— А шта је скривила госпођица Викторина? запита Поаре.

— Крива је што воли господина Ежена де Растињака и упушта се, безазлена сиротица, не знајући куда ће је то одвести.

Тога дана је бароница де Нисенжан довела Ежена до очајања. У души, он се потпуно предао Вотрену, не испитујући ни разлоге пријатељства које је према њему показао необични

човек, ни будућност такве везе. Требало је да се догоди неко чудо па да се извуче из провалије у коју је пре једног часа запао једном ногом, кад је са госпођицом Тајфер изменио најслађа обећања. Викторини се чинило као да слуша глас анђела, била је пресрећна, пансион Вокер изгледаше јој украшен налепшим бојама, као дворци на позоришним декорацијама: волела је и била је вољена, или је бар веровала у то! А која то жена не би поверовала као и она, гледајући Растињака и слушајући га цео сат, скривена од радозналих погледа укућана? Борећи се са својом савешћу, знајући да чини зло, и то хотимично, тешећи се да ће искупити тај мали, грех тиме што ће усрећити једну жену, он је постао још лепши у свом очајању, обасјан пакленом ватром која је буктала у његову срцу. На његову срећу, то се чудо и догоди: Вотрен уђе весело и виде шта се збива у душама ово двоје младих које је он сјединио плановима свог пакленог ума; али, он им одмах поквари сву радост кад запева својим крупним и подругљивим гласом:

„Дивна је моја Фаншета у својој природности...“

Викторина побеже са онолико среће колико је дотле имала несреће у животу. Сиротица! Стисак руке, додиривање образа Растињаковом косом, реч изговорена тако близу њеног ува да је осетила топлину студентових усана, дрхтава рука око њеног стаса, пољубац у врат, били су, због близине дебеле Силвије која је сваког часа могла упасти у ову блиставу трпезарију, докази љубави, ватренији, силнији, дражи од најлепших уверавања о љубави у најпознатијим љубавним причама. Ти ситни уступци, како су лепо говорили наши стари, изгледали су прави злочини у очима побожне девојке, која се исповедала сваких петнаест дана! За овај сат она је просула више душевног блага него што би дала доцније, богата и срећна, предајући се и душом и телом.

— Све је у реду, рече Вотрен Ежену. Потукла су се наша два господичића. Све је ишло како ваља. Ствар схватања. Наш

је голуб увредио мог сокола. Сутра, у шанцу у Клињанкуру. У осам и по сати, док буде овде мирно умакала у кафу кришке хлеба намазане маслом, госпођица Тајфер наследиће и очеву љубав и очево имање. Зар то није смешно? Млади Тајфер, врло је вешт у мачевању, уображава да му нико ништа не може; али, потећи ће му крв кад добије ударац који сам ја измислио: подигне се мач и право у чело. Показаћу вам тај ударац, злу не требало.

Растињак је слушао згранут и није знао шта да одговори. том тренутку уђоше чича Горио, Бјаншон и још неки укућани.

— Сад вас волим, рече му Вотрен. Ви знате шта радите. Врло добро, соколе мој! Ви ћете владати светом; ви сте јаки и храбри; ја вас поштујем.

Хтео је да га ухвати за руку, али, је Растињак нагло трже и сруши се на столицу сав пребледио; чинило му се да види локву крви пред собом.

— Ах! Још је остала која врлина, рече Вотрен тихо. Дознао сам да чича д'Олибан има три милиона. Мираз ће вас учинити чистим и белим, као невестина хаљина, и у вашим очима.

Растињак се више није двоумио. Одлучи да још исте вечери оде и обавести господу Тајфер, оца и сина. Баш тада, пошто је Вотрен отишао, чича Горио му шапну на уво:

— Нешто сте тужни, дете моје! Хоћу да вас развеселим. Пођите са мном. И стари фабрикант резанаца припали, своју свећу на једној лампи.

— Да уђемо у вашу собу, рече старац који је узео од Силвије кључ од студентове собе. А ви сте поверовали, јутрос да вас она не воли! настави он. Она вас је силом отерала и ви сте отишли љути и очајни. Звекане један! Она је мене чекала.

Разумете ли? Требало је да одемо да уредимо прекрасан стан у који ћете се преселити најдаље за три дана. Немојте ме одати. Она би хтела да вас изненади; али, ја не могу више да кријем ту тајну од вас. Настанићете се у Улици д'Артоа, два корака од Улице Сен Лазар. Имаћете стан као неки кнез. Узели смо намештај као за невесту. Посвршавали смо многе ствари за ових месец дана, без вашег знања. Мој се адвокат дао на посао, и моја ће кћи примати тридесет и шест хиљада франака годишње прихода од свог мираза, а ја ћу тражити да се њених осам стотина хиљада франака уложе у добра непокретна имања.

Ежен је ћутао и шетао скрштених руку по својој бедној и запуштеној соби. Чича Горио улучи прилику кад му је студент окренуо леђа и метну на камин кутију од црвеног сафира, на којој је био утиснут златни грб Растињака.

— Драго моје дете, рече јадни старац, сав сам се био предао том послу. Али, видите, било је у свему томе и моје себичности, јер ја имам рачуна да се ви иселите одавде. Ви не нећете одбити ако вам нешто затражим?

— Шта хоћете?

— На петом спрату постоји једна собица изнад нашег стана коме и припада, где ћу ја становати, је ли тако? Ја старим, сувише сам далеко од својих кћери. Ја вам нећу сметати. Само, бићу ту. Ви ћете ми сваке вечери говорити о њој. То вам неће бити непријатно, реците? Кад се враћате, чућу вас, и кад будем легао, и говорићу себи: сад долази од моје драге Делфине. Био је с њом на балу, она је срећна с њим. Ако се разболим, биће ми као мелем на срцу кад вас слушам да долазите, да се крећете, да одлазите. Све ће ме то подсећати на моју кћер! Имаћу само да скокнем до Јелисејсклх поља, куда пролазе сваког дана, и увек ћу их видети, међутим сада понекад и задоцним. А затим, она ће можда долазити к вама. Слушајући, гледаћу је у њеној

јутарњој свиленој хаљини како се умиљато креће као мачкица. Она је за овај месец дана поново постала оно што је некад била, весела и нагиздана девојка. Њена се душа опоравља, и вама има да захвали за своју срећу. Учинио бих за вас и оно што је немогућно. Малочас ми је рекла, кад смо се враћали: „Тата, ја сам веома срећна!“ Кад ме оне званично ословљавају са „оче“, срце ми се леди; али, кад ми кажу „тата“, чини ми се као да их још гледам као мале, и тада ми оживе све негдашње успомене. Тада су само моје. Старац убриса очи, јер је плакао.

— Одавно нисам чуо такве речи, одавно нисам ишао с њом под руку. Да, има пуних десет година како не идем поред својих кћери. А тако сам срећан кад додирујем њену хаљину, кад идем поред ње, кад осећам њен дах! Укратко, јутрос сам водио Делфину свуда, по свим трговинама, и одвео је кући. О, задржите ме крај вас. Понекад ће вам затребати неко да вас послуша, и ја ћу бити ту. Кад би само онај дебели алзашки глупак умро, кад би се његова костобоља сетила да пређе и на груди, како би моја сирота кћи била срећна! Ви бисте били мој зет, њен законити муж. Она је тако несрећна што није осетила задовољства овога света, и ја јој зато све праштам. Добри Бог мора бити на страни очева који воле своју децу. Она вас сувише воли, рече он, машући главом, пошто је мало поћутао. Уз пут је разговарала са мном о вама: „Је ли, оче, то је красан човек, добра срца! Говори ли он мени?“ Шта ми све није напричала, од Улице д'Артоа до пролаза Панораме! Отворила ми је своје срце. Цело то преподне осећао сам се млад и лак. Рекао сам јој да сте ми дали ону хиљадарку. Љубљена моја, то ју је тронуло до суза. А шта вам је то на камину? рече најзад чича Горио који поче да губи стрпљење гледајући Растињака непомичног.

Ежен сав пренеражен посматраше свог суседа. Онај двобој који је, како је Вотрен објавио, имао да буде сутра, био је у силној супротности са остварењем његових најмилијих нада, те га је зато спопала права мора. Окрену се камину, спази на њему четвртасту кутијицу, отвори је и нађе у њој лист хартије

којим је био покривен сат марке Бреге. На хартији су биле исписане речи:

„Желим да непрестано мислите на мене, јер...

Делфина“

Последња се реч без сумње тицала неке њихове свађе, и трону Ежена. Изнутра, на златном поклопцу, био је израђен његов грб у емајлу. Био је усхићен, и сатом за којим је одавно жудио, и ланцем, и кључићем, и обликом и израдом. Чича Горио је био пресрећан. Он је свакако обећао својој кћери да ће јој до ситница описати изненађење које би њен поклон причинио Ежену, јер је и он учествовао у том безазленом узбуђењу и изгледао сав срећан. Заволео је Растивака и због своје кћери и због њега самог.

— Отиђите вечерас до ње, она вас очекује. Онај дебели и глупи Алзашанин биће на вечери код своје играчице. А, а, био је веома збуњен кад му је мој адвокат све скресао у очи. И још говоре како обожава моју кћер! Ако је само дирне, убићу га. И сама помисао да је моја Делфина... (он уздахну) навела би ме да учиним злочин; али, то не би било убиство човека, јер он је телећа глава на свињском телу. Ви ћете ме примити код себе, зар не?

— Хоћу, добри чича Горио, ви добро знате да вас ја волим.

— Видим ја то, ви се не стидите мене! Дајте да вас загрлим. И загрли га. Ви ћете је усрећити, обећајте ми то. Ви ћете отићи вечерас, је ли?

— Разуме се! А сад морам да изиђем због хитних послова.

— Могу ли вам ја што помоћи?

— Па да видите, можете! Кад ја будем пошао госпођи де Нисенжан, отиђите до господина Тајфера оца и упитајте га кад се можемо састати вечерас због једне ствари од највећег значаја.

— Да се ви заиста не удварате његовој кћери, као што говоре они глупаци доле? рече чича Горио променивши се у лицу. Сто му громава! Ви још не знате какав је Гориов ударац. Ако нас преварите, ту ће песница имати посла. Али, то није могућно!

— Заклињем вам се да волим само једну жену на свету, рече студент, и то сам тек малочас увидео.

— Каква срећа! узвикну чича Горио.

— Али, настави студент, Тајфер син иде сутра на двобој, чуо сам да ће погинути.

— А шта се то вас тиче? рече Горио.

— Па треба му рећи да не пусти сина да оде... узвикну
Ежен

У том тренутку прекиде га Вотрен који је певао на прагу своје собе:

„О Ричарде, краљу мој! Напушта те цео свет...“

„Брум! брум! брум! брум! брум!“ „Дуго сам скитао по свету, Где се све нисам виђао...“ „Тра, ла, ла, ла, ла.“

— Господо, повика Кристоф, чорба вас чека, сви су за столом.

— Слушај, рече Вотрен, ходи да узмеш једну боцу мог бордоа.

— Допада ли вам се сат, рече чича Горио. Она има укуса, а?

Вотрен, чича Горио и Растињак сиђоше заједно и, пошто су задоцнили, поседаше један до другог. За време ручка, Ежен је био веома хладан према Вотрену, мада тај човек, тако љубазан у очима госпође Вокер, никад није био тако духовит. Досетке су летеле као варнице, и расположио је све госте. Његово самопоуздање и његова хладнокрвност запрепастише Ежена.

— Шта вам се то догодило данас те сте тако весели? рече му госпођа Вокер.

— Ја сам увек весео кад свршим неки добар посао

— Посао? рече Ежен.

— Разуме се. Испоручио сам један део робе на којој ћу лепо зарадити. Госпођице Мишоно, рече он приметивши да га стара девојка пажљиво посматра, да немам на лицу неку црту која вам се не свиђа те ме гледате тако продорно и тако испитивачки? Реците само! Променићу је вама за љубав.

— Поаре, нећемо се због тога посвађати, а? рече он гледајући испод ока старог чиновника.

— Триста му мука! Треба вас насликати као Херкула лакрдијаша, рече млади сликар Вотрену.

— Пристајем, само ако госпођица Мишоно хоће да седи као модел за Венеру гробља Пер Лашез, одговори Вотрен.

— А Поаре? рече Бјаншон.

— О, Поаре ће послужити као модел за Поареа. Он ће бити Бог градина! повика Вотрен. Он води порекло од крушке...

— Гњиле! настави Бјаншон. Ви ћете онда бити између крушке и сира.

— Све су то будалаштине, рече госпођа Вокер, и ви бисте боље урадили да нам дате мало тог вашег бордоа. Видим грлић боце. То ће нам сачувати веселост, а биће добро и за стомак.

— Господо, рече Вотрен, госпођа председница позива вас на ред. Госпођа Кутир и госпођица Викторина неће се љутити због ваших шала, али поштујте невиност чича Горија. Нудим вам једну боцораму бордоа којој Лафитова марка даје двоструку вредност, буди речено, без политичких алузија. Слушај ти, Кинезу, рече он гледајући Кристофа који се не помаче. Овамо, Кристофе! Шта, зар не чујеш да те зовем? Кинезу, дај пића!

— Ево, господине, рече Кристоф и пружи му боцу. Пошто је напунио Еженову и чича Гориову чашу, усу и себи неколико капи које опроба док су његови суседи пили и одједном искриви лице.

— До ђавола! До ђавола! Мирише на запушач. Узми ову боцу за себе, Кристофе, и донеси нам друге; десно, знаш? Нас је шеснаест, донеси осам боца.

— Пошто сте се Ви бацили у трошак са вином, рече сликар, ја плаћам једну центу кестења.

— О! О!

— Бууух!

— Пррр!

Узвици су прштали, као варнице ракете.

— Онда, мамице Вокер, дајте две боце шампањца, довикну Вотрен.

— Шта је то сад! Зашто не тражите и кућу? Две боце шампањца! Па то стаје дванаест франака! Ја ту ништа не зарађујем. Али, ако господин Ежен пристаје да плати, донећу ликер од рибизла.

— Опет њен ликер од рибизла који чисти као рицинус, рече медицинар тихим гласом.

— Умукни, Бјаншоне, повика Растињак, повраћа ми се кад чујем рицинус... Дајте, шампањца, ја плаћам, додаде студент.

— Силвија, рече госпођа Вокер, дајте бисквита и колачића.

— Ваши су колачићи сувише крупни, рече Вотрен, и бајати су. А бисквита донесите.

За трен ока почеше да сипају бордо, гости се загрејаше и развеселише. Орио се дивљи смех уз подржавања разних животињских гласова. Чиновник музеја покуша да мјауче као заљубљени мачак, а одмах за њим осам гласова заурлаше истовремено: — Оштрим ножеве! — Мишјакиња за птичице! — Медењаци, госпође, медењаци! — Крпим лонце и шерпење! — У чамац, у чамац! — Штапови за жене, за хаљине! — Старо

купујем! — Слатке трешње! Победу је добио Бјаншон кад је својим уњкавим гласом довикнуо: — Оправљај кишобране! Зачас се створи прави урнебес, сви су говорили без икакве везе и смисла, све је личило на неку оперу којом је дириговао Вотрен, мотрећи на Ежена и чича Горија који изгледаху пијани. Заваљени у столице, обојица су озбиљно посматрали овај необични неред и пијуцкали помало; обојица су мислили на послове који су их чекали те вечери, а ипак нису могли да устану. Вотрен који је пратио промене на њиховом лицу, погледајући их испод ока, улучи тренутак кад им очи уздрхташе као да су хтеле да се склопе, те се нагну Растињаку и шапну му:

— Деране мој, нисмо довољно лукави да се боримо с нашим чичом Вотреном, а он вас сувише воли да би вас пустио да правите лудорије. Кад нешто наумим, само ме Бог може спречити да то не урадим. А, хтели смо да обавестимо чичу Тајфера и да грдно погрешимо! Пећ је загрејана, тесто умешено, хлеб је на лопати; сутра, кад загриземо, прштаће мрвице у вис; па зар да се не метне у пећ? ...Не, не, све ће се испећи! Ако се будемо мало покајали, и то ће проћи. Кад ми будемо прилегли, пуковник, гроф Франшесини издејствоваће вам врхом свог мача наследство Мишела Тајфера. Кад наследи свог брата, Викторина ће имати петнаест хиљада франака прихода. Ја сам се већ обавестио, и знам да мајчино наследство износи више од триста хиљада...

Ежен је саслушао те речи, али није знао шта да одговори: осећао је да му се језик слипео за непце, и да га савлађује неодољив сан; сто и госте видео је као кроз неку светлу маглу. Ускоро се магла стиша, и станари стадоше да се разилазе један по један. Затим, кад остадоше само госпођа Вокер, госпођа Кутир, госпођица Викторина, Вотрен и чича Горио, Растињак спази, као кроз сан како госпођа Вокер пуни боце преосталим вином.

— Младост — лудост! говорила је удовица. То су биле последње речи које је Ежен чуо.

— Само је господин Вотрен могао да приреди такву шалу, рече Силвија. Ено Кристофа, спава као топ.

— Збогом, мамице, рече Вотрен. Идем у позориште да гледам господина Мартија у „Дивљем брегу“, команду који је написан према роману „Усамљеник“. Ако хоћете, повешћу и вас госпође.

— Хвала, рече госпођа Кутир.

— Како то, драга моја! узвикну госпођа Вокер, нећете да гледате комад који је написан према „Усамљенику“, делу Атале де Шатобријан, који смо читале летос под липама са толико уживања и које је тако дирљиво да смо плакале као Елодеве Магдалене. Најзад, дело које може бити врло поучно за вашу госпођицу.

— Нама је забрањено да идемо у позориште, одговори Викторина.

— Ови су готови, рече Вотрен правећи смешне покрете са Еженовом и чича Гориовом главом.

Наместивши студентову главу на столицу да би могао угодно спавати, он га топло пољуби у чело, певајући:

„Спавај, љубави моја! Увек ћу те чувати ја.“

— Бојим се да није болестан, рече Викторина.

— Онда останите да га негујете, рече Вотрен. То је, шапну јој он, ваша дужност послушне жене. Овај младић вас обожава, и ви ћете постати његова женица, то вам поричем.

Најзад, рече он гласно, били су поштовани у целом крају, срећно су живели и имали, много деце. Ето тако се свршавају сви љубавни романи. Дакле, мамице, рече он, окрену се госпођи Вокер обгрливши је око паса, метните шешир, обуците ону лепу хаљину са цветићима, ставите грофовски појас. Кола ћу вам ја наћи.

И оде певајући:

„Сунце, сунце, јарко сунце, На ком дулеци сазревају...”

— Боже мој! Видите, госпођо Кутир, с тим човеком свуда бих била срећна.. Ево и чича Горио се удесио, рече она окренувши се фабриканту резанаца. Тај матори џимрија никад се не сети да ме некуд изведе. Боже мој, па он ће пасти! Не приличи човеку његових година да изгуби памет! Али, и сами знате да не можемо изгубити оно што немамо. Силвија, одведите га у његову собу.

Силвија узе старца испод руке, одведе га и баци на кревет онако обученог, као неку ствар.

— Јадни младић, рече госпођа Кутир, склањајући косу са Еженових очију, права девојка, није навикао на теревенке.

— Тридесет и једну годину држим овај пансион, рече госпођа Вокер, прошло ми је кроз руке, како се то каже, много младих људи; али, слободно могу рећи, ниједан није био тако мио и тако отмен као господин Ежен. Како је само леп кад спава! Наслоните му главу на ваше раме, госпођо Кутир. Гле! Паде му глава на раме госпођице Викторине. Бог чува децу. Умало није разбио главу о ручицу столице. Баш би били диван пар.

— Престаните једном, подвикну јој госпођа Кутир, ви говорите такве ствари...

— Није него! рече госпођа Вокер; па он ништа не чује. Силвија, дођи да ми помогнеш да се обучем. Хоћу да метнем дугачак стежњак.

— Шта, госпођо, дугачак стежњак после ручка, нећу да будем ваш убица. То би вас могло стати живота.

— Свеједно, морам да будем достојна господина Ватрена.

— Значи да много волите своје наследнике?

— Хајде, Силвија. без препирања, рече удовица одлазећи.

— У њеним годинама! рече куварица показујући своју газдарицу Викторини.

Госпођа Кутир и њена штићеница, на чијем је рамену спавао Ежен, остадоше саме у трпезарији. Кристофово хркање одјекивало је у тишини која је владала у кући, те је Еженов мирни сан још више падао у очи; он је спавао љупко као дете. Срећна што је била у могућности да учини једно од оних добрих дела у која се сливају сва осећања једне жене, и што је без греха могла да осећа како срце младог човека куца на њеном, Викторина је имала на лицу нечег материнског и заштитничког, због чега је била поносна. Кроз ројеве мисли које су се рађале у њеној души, пробијало се и неко нарочито осећање милине које је изазивао додир њихових топлих, чедних и младалачких тела.

— Срце моје, рече госпођа Кутир стежући јој руку. Стара госпођа се дивила овом чедном и мученичком лицу које је озарила срећа. Викторина је личила на наивне средњовековне слике на којима је уметник занемарио све узгредности и сачувао сву своју уметност да би постигао жућкасти тон лица

које је тако насликано, као да се на њему огледа небо са својим златним бојама.

— А попио је само две чаше, мајко, рече Викторина, провлачећи прсте кроз Еженову косу.

— Да је неки развратник, кћери моја, он би поднио вино као сви остали. Њему ово пијанство само иде у прилог.

Чула се тутњава кола на улици.

— Мајко, рече девојка, ево господина Вотрена. Узмите господина Ежена. Не бих хтела да ме тај човек види у овом положају; он изговара речи које каљају и душу, а његови погледи вређају жену као да јој свлаче хаљину.

— Не, рече госпођа Кутир, ти се вараш! Господин Вотрен је поштен човек, помало налик на покојног господина Кутира, прек, али добар, племенит намћор.

У том тренутку Вотрен уђе полако и погледа слику ових двоје младих које као да миловаше светлост лампе.

— Ево, рече он, прекрстивши руке. Да је ово видео Бернарден де Сен Пјер, писац Павла и Виргиније, написао би неколико дивних страница. Лепа је младост госпођо Кутир. Спавај, сирото дете, рече он посматрајући Ежена, срећа понекад долази и кад спавамо. Госпођо, настави он обраћајући се удовици, овај ме младић зато привлачи и узбуђује што знам да се лепота његове душе слаже са лепотом његова лица. Погледајте, као да херувим почива на рамену анђела! Тај заслужује да буде вољен! Да сам жена, волео бих да умрем (којешта), да живим за њега. Гледајући их овако, госпођо, шапну он удовици на уво, морам да поверујем да их је Бог створио једно за друго. Провиђење има тајанствених моћи и докучи шта се скрива у нашим срцима, узвикну гласно.

Гледајући вас, децо моја, тако сједињене чедношћу и свим племенитим осећањима, ја верујем да вас нико више не може раставити. Бог је праведан. Али, рече он девојци, чини ми се да сам запазио на вашој руци пруге које означају срећу. Дајте ми вашу шаку, госпођице Викторина; ја умам да гледам у длан и многима сам предсказао срећу. Та не бојте се. О, шта то видим? Дајем вам поштену реч, ви ћете ускоро постати једна од најбогатијих наследница у Паризу и усрећићете онога који вас воли. Отац вас зове к себи. Удаћете се за младог и лепог племића који вас обожава.

У том тренутку тешки кораци накинђурене удовице прекидоше Вотренова прорицања.

— Ево мамице Вокер, лепа је као уписана и утегнута као шаргарепа. Да се нисмо сувише стегли? рече он и опипа горњи део стежњака; Богами, јесмо, мамице. Ако заплачемо, пући ћемо, али, ја ћу покупити делове брижљивошћу неког антиквара.

— Овај уме да говори учтиво као прави Француз! шапну удовица на уво госпођи Кутир.

— Збогом, децо, настави Вотрен окренувши се Ежену и Викторини. Да сте благословени, рече он и склопи руке изнад њихових глава. Верујте ми, госпођице, жеље поштеног човека значе нешто, оне доносе срећу, јер их Бог услишава.

— Збогом, драга моја, рече госпођа Вокер својој станарки. Шта мислите, додаде она тихо, да ли господин Вотрен нешто намерава са мном?

— Тхе! Тхе!

— Ах! Драга мајко, рече Викторина уздишући и гледајући своје дланове, кад њих две остадоше саме, кад би овај добри господин Вотрен говорио истину!

— Па зато је потребна само једна ствар, одговори стара госпођа, да онај твој бездушни брат падне с коња.

— Ах! Мајко!

— Боже мој, можда је грех пожелети зло свом непријатељу, настави удовица. Добро, ја ћу испаштати због тога. Али, стварно, радо бих му однијела цвеће на гроб. Неваљалац, не сме да се заузме за своју мајку чије је наслеђе приграбио разним ујдурмама на твоју штету. Лепо је имање имала моја рођака. На твоју несрећу, њен мирас није ни споменут у брачном уговору.

— Тешко бих подносила срећу коју би неко платио животом, рече Викторина. И, ако је потребно да се усрећим смрћу свог брата, онда више волим да останем овде целог живота.

— Боже мој, како би рекао добри господин Вотрен, који је, као што видиш, веома побожан, настави госпођа Кутир, обрадовала сам се кад сам увидела да није неверник као остали људи који говоре о Богу с мање поштовања него и сам ђаво. Заиста, ко може знати куда нас води провиђење?

Уз Силвијину помоћ, две жене пренеше најзад Ежена у његову собу, положише га на постељу а куварица га свуче да би му било удобније. Пред полазак, кад је њена заштитница окренула леђа, Викторина пољуби Ежена у чело са безазленом радошћу коју јој причини ова забрањена крађа. Затим се врати у своју собу, сабра у једну мисао све радости тога дана, направи слику коју је дуго гледала и заспа као најсрећније створење у Паризу. Вотрена је упропастило весеље на ком је дао Ежену и чича Горију вина које успављује. Бјаншон полупијан, заборави

да пита госпођицу Мишоно о Лажи-Смрти. Да је изговорио то име, он би јамачно опоменуо Вотрена или, да га назовемо његовим правим именом, Жака Колена, чувеног робијаша. Због надимка перлашеска Венера, госпођица Мишоно се одлучи да изда робијаша баш онда кад је, верујући у Колонову издашност, размишљала да ли би било боље да га обавести и да му помогне при бекству у току ноћи. Она изађе са Поареом да потражи славног шефа јавне безбедности, у малој Улици Сент Ан, верујући да има посла с неким вишим чиновником који се зове Гондиро. Управник полиције прими је веома љубазно. Затим, пошто су све уредили, госпођица Мишоно затражи напитак којим је требало да се послужи да би проверила жиг. Према великом задовољству које испољи велики човек из мале Улице Сент Ан, док је тражио стакленце у једној фиоци свог писаћег стола, госпођица Мишоно закључи да је то хапшење важније од хватања неког обичног одбеглог робијаша. После силног лупања главом, она поверова да се полиција нада да ће на основу проказивања самих робијаша, успети на време да се дочепа огромних сума. Кад је то саопштила овом лисцу, он се насмеши и покуша да разувери стару девојку.

— Варате се, одговори он. Колен је најопаснија сорбона која се икад појавила међу лоповима. То је све. Лупежи то добро знају, он је њихов барјактар, њихов заштитник, једном речју њихов Бонапарта; они га сви воле. Тај нитков неће никад оставити своју тинтару на Гревском тргу.

Пошто га госпођица Мишоно није разумела, Гондиро јој објасни шта значе две шатровачке речи које је употребио. Сорбона и тинтара су две изразите речи у језику лопова, који су први осетили потребу да људску главу цене са два различита гледишта. Сорбона је глава живог човека, његов саветник и његова мисао. Тинтара је презрива реч која показује колико мало вреди одсечена глава.

— Колен нас вара, настави он. Кад наиђемо на такве несаломљиве људе, прекаљене као што су Енглези, ми имамо права да их убијемо ако се приликом хапшења буду ма и најмање одупирали. Ми рачунамо да ћемо сутра ујутру убити Колена на делу. На тај начин избегава се суђење и уштеде се трошкови око чувања и исхране, а друштво се ослобађа једног зликовца. Судски поступак, рочишта, дангуба сведоцима, извршење пресуде, све оно што треба по закону да нас ослободи тих неваљалаца стаје више од хиљаду талира које ћете ви добити. А уштеди се и у времену. Једним снажним ударцем бајонета у трбух Лажи-Смрти спречићемо стотину злочина, и спасти од кварења још педесет људи склоних преступу. Тако ради добра полиција. Прави човекољупци такве поступке сматрају за обична спречавања злочина.

— Па они чине добра својој земљи, рече Поаре.

— Ето, одговори шеф, вечерас и ви говорите паметно. Јесте, ми служимо својој домовини. Зато је свет према нама веома неправедан. Ми чинимо друштву велике услуге које нико не зна. Најзад, паметан човек не сме да зна за предрасуде, хришћанин мора да се мири са несрећама које добро повлачи кад није учињено према усвојеним појмовима. Париз је Париз, видите! Та реч објашњава мој живот. Част ми је поздравити вас, госпођице. Сутра ћу са својим људима бити у Краљевом врту, Пошаљите Кристофа у Улицу Бифон, код господина Гондироа, у кућу у којој сам ја био. Господине, слуга сам понизан. Ако вас неко било кад покраде, стојим вам на располагању да вам пронађем украдену ствар.

— Ето, рече Поаре, још има глупака који се уплаше и саме речи полиција. Онај господин је веома љубазан, а оно што тражи од вас просто је као пасуљ.

Сутрашњи дан имао је да буде један од најнеобичнијих дана у историји пансиона Вокер. Све дотле, најупадљивији

догађај тог мирног живота био је метеорска појава лажне грофице де Ламберменил. Али, све то није било ништа у поређењу са догађајем овог значајног дана који ће госпођа Вокер стално помињати у разговору. Пре свега, Горио и Ежен де Растињак спавали, су до једанаест часова. Госпођа Вокер вратила се у поноћ из Веселог позоришта, и остала је у постељи све до десет и по сати. Зато што је и Кристоф, који је био докусурио Вотреново вино, дуго спавао, у кући је стао сав посао. Поаре и госпођица Мишоно нису се љутили што доручак није био готов. Викторина и госпођа Кутир доцкан устадоше. Вотрен изађе пре осам сати и врати се баш онда кад је почео доручак. Нико ништа не приговори када су, око једанаест и четврт, Силвија и Кристоф куцали на сва врата, објављујући да је доручак на столу. Онда кад Силвија и покућар нису били у трпезарији, госпођица Мишоно која је прва сишла, усунула је течност у Вотренову сребрну чашу у којој се павлака за његову кафу грејала у топлој води, са осталим чашама. Стара девојка рачунала је с тим при остварењу свог смелог подухвата. Једва се окупише свих седам укућана. У тренутку када је Ежен, протежући руке, последњи силазио, приступи му један човек и предаде писмо од госпође де Нисенжан. Писмо је гласило:

„Према вама, пријатељу, не осећам ни лажну сујету ни срџбу. Чекала сам вас до два сата после поноћи. Чекати оног кога волимо! Ко је доживео то мучење, тај не ставља другога на такве муке. Видим да сада први пут волите. Шта се то десило? Узнемирена сам. Да се нисам бојала да ћу одати тајну свог срца, дошла бих да видим каква вас је то срећа или несрећа задесила. Али, изгубила бих сваки углед да сам изишла у то време, било пешице било колима. Осетила сам сву несрећу што сам жена. Умирите ме и објасните ми зашто нисте дошли, после онога што вам је рекао мој отац. Ја ћу се наљутити, али ћу вам опростити. Да нисте болесни? Зашто станујете тако далеко? Молим вас, напишите ми само неколико речи. До скорог виђења? Ако сте заузети, кажите ми само: долетећу, или: патим.

Али, да сте болесни, отац би ми то јавио! Шта се дакле догодило?..."

— Да, шта се догодило? узвикну Ежен и појури у трпезарију гужвајући писмо које није прочитао до краја. Колико је сати?

— Једанаест и по, рече Вотрен сладећи своју кафу. Одбегли робијаш погледа Ежена оним хладним и опчињавајућим погледом који је својствен само извесним људима са особитим магнетским моћима и који, како кажу, умирује и најпомамније лудакe у лудницама. Ежен сав уздрхта. На улици се зачу тутњава фијакера и слуга господина Тајфера, кога одмах познаде госпођа Кутир, ступи међу њих сав узнемирен.

Госпођице, узвикну он, зове вас господин ваш отац. Догодила се велика несрећа. Господин Фредерик тукао се у двобоју и рањен је мачем у чело, а лекари не верују више да ће га спасти; једва ћете имати времена да се опростите с њим; не познаје више никога.

— Сиромак младић! повика Вотрен. Како човек може да се свађа кад има красних тридесет хиљада ливара прихода? Заиста, ова младеж не уме да се понаша.

— Господине! довикну му Ежен.

— Но, шта је, велики деране? рече Вотрен и настави мирно да пије кажу. Госпођица Мишоно је будно мотрила на Вотрена те је не узбуди необични догађај који запрепасти све присутне. Зар у Паризу нема сваког дана двобоја?

— И ја идем с вама, Викторина, рече госпођа Кутир.

И обе жене одјурише гологлаве и без шала. Пред полазак, Викторина, сузних очију, баци на Ежена поглед који му је говорио: Нисам веровала да ћу плакати због наше среће!

— Е, ви сте, дакле, пророк, господине Вотрен? рече госпођа Вокер.

— Ја сам све, рече Жак Колен.

— Чудновато, настави госпођа Вокер и одржа цео безначајни говор о том догађају. Смрт нас не пита кад нас узима. Младићи често умиру пре старца. Срећне ли смо ми жене што не идемо на двобој; али, ми имамо других невоља које немају људи. Ми рађамо децу и матерински болови дуго трају! Ала је срећна Викторина! Сада отац мора да је усвоји.

— Ето, рече Вотрен гледајући Ежена, јуче је била без пара, а данас има милионе.

— Ви сте, господине Ежене, батлија, узвикну госпођа Вокер.

На те речи, чича Горио погледа студента и спази му у руци згужвано писмо.

— Нисте га прочитали, до краја! Шта то значи? Да нисте ви као остали? упита га он.

— Госпођо, ја се никад нећу оженити госпођицом Викторином, одговори Ежен госпођи Вокер с таквим гнушањем и одвратношћу да изненади све присутне.

Чича Горио дохвати студентову руку и стиште је. Радо би је и пољубио.

— О, о, рече Вотрен. Италијани лепо кажу: col tempo!

— Ја чекам одговор, рече Растињаку гласник госпође де Нисенжан.

— Реците да ћу доћи.

Човек оде. Ежен је био тако разјарен да није могао бити обазрив.

— Шта да се ради! говорио је гласно самом себи. Нема никаквих доказа!

Вотрен се само смешио. У том тренутку, напитао поче да дејствује. Ипак, робијаш је још био толико снажан да је могао да устане, потом погледа Растињака и рече му дубоким гласом:

— Младићу, срећа нам долази у спавању.

Затим паде као свећа.

— Има правде, рече Ежен.

— Шта се то деси сиротом и драгом господину Вотрену?

— Капља! узвикну госпођица Мишоно.

— Силвија, брзо по лекара, рече удовица. Ах, господине Растињак, отрчите и зовните господина Бјаншона; можда Силвија неће наћи нашег лекара, господина Гренпрела.

Растињак, срећан што му се указа прилика да измакне из ове страшне јазбине, побеже трчећи.

— Кристофе, отрчи у апотеку и тражи неки лек против капље.

Кристоф изађе.

— Хајде, чича Горио, помозите нам да га пренесемо горе, његову собу.

Они докопаше Вотрена, однесоше га уз степенице и положише на кревет.

— Ја вам не могу ништа помоћи, идем да обиђем своју кћер, рече чича Горио.

— Иди, стари себичњаче! узвикну госпођа Вокер, дабогда цркао као пас.

— Погледајте имате ли етера, рече госпођица Мишоно госпођи Вокер која уз помоћ Поареа раскопча Вотрена.

Госпођа Вокер сиђе у свој стан, а госпођица Мишоно оста сама као победница на бојном пољу.

— Хајде, свуците му кошуљу и окрените га брзо. Помозите ми, да бар не гледам његову наготу, рече она Поареу. Укрутили сте ту као кип.

Кад су окренули Вотрена, госпођица Мишоно удари снажно болесника по рамену и два кобна слова забелеше се усред црвеног места.

— Ето, како сте лако зарадили три хиљаде франака, узвикну Поаре држећи усправно Вотрена док му је госпођица Мишоно облачила кошуљу.

— Ух, ала је тежак! настави он полажући га на постељу.

— Ћутите. Да нема овде какве касе? рече живо стара девојка и стаде грамжљиво испитивати сваку стварчицу у соби. Кад бисмо могли отворити овај писаћи сто, под неким изговором? настави она.

— То можда не би ваљало, одговори Поаре.

— Зашто? упита она. Украден новац, пошто је био свачији, није више ничији. Само немамо кад. Чујем Вокеровицу.

— Ево етера, рече госпођа Вокер. Данас имам пуно необичних догађаја. Боже, па овај човек није болестан, бео је као снег.

— Као снег? повика Поаре.

— Срце му правилно куца, рече удовица стављајући му руку на груди.

— Правилно? рече Поаре зачуђен.

— Ништа му није.

— Мислите? упита Поаре.

— Него шта! Као да је заспао. Силвија је отишла по лекара. Погледајте, госпођице Мишоно, удише етар. Па то је био грч. Пулс му је добар. Снажан је као бик. Погледајте само, госпођице Мишоно, како је рутав по стомаку; живеће тај сто година! Перика му добро стоји. Гле, па она је залепљена, он има лажну косу, јамачно зато што је риђ. Кажу да су риђи или сасвим добри или сасвим рђави! Он је ваљда добар?

— Добар да се обеси, рече Поаре.

— Мислите о врат какве лепе жене, узвикну живо госпођица Мишоно. Идите, господине Поаре. Болеснике жене негују. Можете слободно изићи у шетњу, додаде она. Госпођа Вокер и ја лепо ћемо пазити драгог господина Вотрена.

Поаре оде полако и без гунђања, као пас кад га господар ритне ногом. Растињак је изашао да се мало освежи, јер се гушио. Он је синоћ хтео да спречи тај злочин који је извршен у одређени час. Шта се догодило? Шта да ради? Дрхтао је при помисли да је саучесник у њему. Још га је плашила Вотренова хладнокрвност.

— Ако Вотрен умре не проговоривши, помисли Растињак.

Ишао је стазама Луксембуршког врта, као да га је гонила хајка паса, и чинило му се као да чује њихов лавез.

— Је ли, довикну му Бјаншон, јеси ли читао „Пилота“? Пилот је био радикалски лист који је уређивао господин Тисо и који је неколико сати после јутарњих новина штампао за унутрашњост нарочито издање са дневним вестима, које су стизале по окрузима двадесет четири часа пре вести осталих листова.

— У њему је разглашено, рече лекарски помоћник болнице Кошен, да се Тајфер син тукао у двобоју са грофом Франшесини, из старе гарде, који му је дубоко зарио мач у чело.

сад је Викторина једна од најбогатијих удавача у Паризу. Их! Да је ко то знао? И смрт је коцка! Је ли истина да се допадаш Викторини?

— Ђути, Бјаншоне, никад се њоме нећу оженити. Ја волим једну дивну жену, она мене воли, ја...

— Ти то говориш као да хоћеш силом да будеш веран. Покажи ми жену ради које би вредело жртвовати богатство газде Тајфера.

— Данас су се сви заверили против мене? узвикну Растињак.

— Шта ти је? Јеси ли луд? Дај ми руку, рече Бјаншон, да ти опипам пулс. Ти имаш грозницу.

— Пожури кући, рече му Растињак, онај разбојник Вотрен пао је малочас као мртав.

— О, рече Бјаншон, растајући се са Растињаком, ти потврђујеш неке моје сумње које ћу сада проверити.

Ова шетња студента права испала је и дуга и значајна, јер је он у неку руку преслишао своју савест. Чешао се по глави, испитивао себе, двоумио се, али, је из те сурове и страшне борбе његово поштење изишло прекаљено. Он се сети свега што му је синоћ поверио чича Горио, сети се и стана који је за њега узет близу Делфине, у Улици д'Артоа; узео поново њено писмо, прочита га наново и пољуби.

— Само ме оваква љубав може спасти, помисли он. Шта све није препатило срце оног јадног старца. Он не говори ништа о својим јадима, али, ко их не би погодио! Зато ћу се ја старати о њему као о свом оцу, причињавајући му све могуће радости. Ако ме воли, она ће ми често долазити да проведе дан крај њега. Она висока грофица де Ресто права је бестидница, она би од свог оца начинила слугу. Мила Делфина! Она је боља према старцу, и достојна је љубави. Значи, вечарас ћу бити срећан! Он извади сат и стаде му се дивити.

— Све ми је испало како сам хтео! Они који се воле вечном љубављу, могу да се помажу, зато треба да примим ово. Уосталом, ја ћу сигурно успети и моћи ћу све да вратим стоструко. У нашој љубави нема ничега ни грешног ни срамног. Колико има поштених људи који тако живе! Ми никога не варамо; а лаж понижава човека. Зар се не одриче свог достојанства онај који лаже? Она се одавно одвојила од мужа. Уосталом, казаћу ја том Алзашанину да ми уступи жену коју није у стању да усрећи.

Дуго је трајала Растињакова борба. Иако су победу извојевале младалачке врлине, око четири и по сата, у сумрак, нека неодољива радозналост стаде га вући у пансион Вокер, који је мислио да напусти заувек. Хтео је да сазна је ли Вотрен умро. Пошто му је дао средство за повраћање, Бјаншон посла у болницу оно што је Вотрен избљувао, да се хемијски испита. Видећи да госпођица Мишоно наваљује да се то баци, његова се сумња појача. Уосталом, Вотрен се брзо опоравио те је Бјаншон поверовао да је постојала нека завера против шаљивчине који је увесељавао пансион. Дакле, кад се Растињак вратио, Вотрен је стајао крај пећи у трпезарији. Окупљени раније него обично због вести о двобоју Тајфера сина, укућани су желели да сазнају појединости тог догађаја и његов утицај на Викторинину судбину. Сви су били ту, осим чича Горија и пријатељски разговарали, о том необичном догађају. Кад Ежен уђе, његове се очи среташе са Вотреновим хладним погледом који продре тако дубоко у његове мисли, те се сав најежи.

— Дакле, драго дете, рече му одбегли робијаш, нећу ја скоро на онај свет. Ја сам, како кажу ове госпође, јуначки издржао навалу крви од које би и во угнуо.

— Можете слободно рећи и бик, узвикну удовица Вокер.

— Да вам није криво што сам остао жив? рече Вотрен на уво Растињаку, мислећи да погађа његову мисао. Тај је морао бити ђаволски јак!

— Вере ми, рече Бјаншон, госпођица Мишоно прекјуче је говорила о неком господину кога су прозвали, Лажи-Смрт; то би вам име сасвим приличило.

Ова реч погоди Вотрена као гром из ведре неба: он погледе и посрну, а његов магнетски поглед паде као сучани зрак на госпођицу Мишоно којој се одсекоше ноге, те клону на столицу. Поаре осети опасност у којој се нашла госпођица

Мишоно и брзо стаде између ње и Вотрена, јер је робијашево лице постало ужасно показујући његову праву природу. Немајући појма о овом догађају, укућани се згрануше. У том часу зачуше се кораци неких људи, а на улици одјекнуше ударци пушака које су војници спуштали, на калдрму. У тренутку кад је Колен несвесно потражио неки излаз кроз прозор и врата, појавише се четири човека на вратима салона. Први је био шеф јавне безбедности, а остали градски полицајци.

— У име закона и краља, рече један полицајац чије се речи изгубише у жамору који изазва запрепашћење.

Ускоро у трпезарији завлада тишина, укућани се размакоше да направе пролаз полицајцима који су завукли десну руку у џеп и држали запете пиштоље. Два жандарма који су ишли за полицајцима заузеше врата од салона, а друга двојица појавише се на вратима код степеница. Кораци војника и лупа њихових пушака одјекиваху на шљунковитој калдрми пред кућом. Зато Лажи-Смрт изгуби сваку наду за бекство. Сви упреше погледе у њега. Шеф му приђе, удари га тако јако по глави да му одлете перика, те се Коленова глава показа у свој својој страхоти. Под црвеном и кратком косом која је оличавала ужасну снагу помешану са лукавством, његова глава, и његово лице, у складу са телом, били су обасјани, као неком пакленом ватром. Свако је сада познао целог Вотрена, његову прошлост, садашњост, будућност, безобзирне погледе на све, самовољу, углед који му је давала безочност и његових мисли и његових поступака, и најзад његова телесна снага створена за све. Крв му појури у лице, а очи му засветлеше као у дивље мачке. Он се уструми на самог себе тако зверски, тако силовито, и рикну тако снажно да сви укућани узвикнуше престрављени. На тај лавовски скок, искористивши општу вику, полицајци повадише своје пиштоље. Колен схвати опасност у којој се налази кад заблисташе орози на оружју, и одједном показа највећу људску

моћ. То је био страшан и величанствен приказ. Његово је лице добило такав израз да се могло упоредити само са казаном пуним магловите паре која би могла подићи и планину а коју за трен ока растури кап хладне воде. Кап воде која утиша његов бес била је мисао која му је синила као муња. Поче да се смеши и погледа своју перику.

— Ниси данас најучтивији, рече он шефу јавне безбедности. Затим пружи руке жандармима којима главом даде знак да приђу.

— Господо жандарми, ставите ми лисице или окове. Позивам се на присутне као сведоке да се нисам противио. Трепезаријом се заори жамор дивљења који изазива брзина којом лава и ватра избише из овог људског вулкана и поново уђоше у њега.

— Умукао си, господине обијачу, настави робијаш гледајући славног шефа јавне безбедности.

— Свуците се, рече му презриво човек из мале Улице Сент Ан.

— Зашто? рече Колен, овде има госпођа. Ја ништа не одричем и предајем се.

Застаде мало и погледа све присутне као говорник кад хоће да изненади своје слушаоце.

— Пишите, чича Лашапел, рече он обраћајући се једном седом старчићу који је сео за сто, пошто је претходно извадио из торбе записник о хапшењу. Признајем да сам Жак Колен, звани Лажи-Смрт, осуђен на двадесет година робије у оковима; и сад сам доказао да сам заслужио свој надимак. Да сам само мрднуо руком, рече он укућанима, ова три шпијуна пролила би

моју крв у кући мамице Вокер. И ти неваљалци спремају неке заседе.

Госпођи Вокер позли кад чу ове речи.

— Боже мој! Просто човек да полуди; синоћ сам била с њим у Веселом позоришту, рече она Силвији.

— Не узрујавајте се, мамице, настави Колен. Зар је то несрећа што сте синоћ били у мојој ложи у Веселом позоришту, узвикну он. Јесте ли ви бољи од нас? Ми имамо мање љаге на рамену него ви у срцу, ви, болесни удови трулог друштва: и најбољи међу вама не би ми се одупро. Његове се очи зауставише на Растињаку, на кога се љупко насмеши, што је било у великој супротности са grubим изразом његова лица.

— Наша погодба важи и даље, ако је само признајете, анђеле мој! Знате?

И он запева:

„Дивна је моја Фаншета У својој природности.“

— Не брините ви, настави он, уместо ја да се наплатим. И сувише страхују од мене да би ме покрали!

Робија са својим обичајима и својим језиком, са наглим прелазима са смешног на ужасно, њена страшна величина, присност и гадост, показа се одједном у овим речима и овом човеку, који није више био обичан човек него представник целог једног народа изрода, људи сурових и доследних, грубих и послушних. Зачас Колен постаде паклена поема свих људских осећања осим кајања. Његов је поглед био као поглед прогнаног анђела који би хтео вечито да ратује. Растињак обори очи примајући то грешно сродство као испаштање за своје рђаве мисли.

— Ко ме је издао? рече Колен и пређе погледом преко присутних. И, зауставивши се на госпођици Мишоно:

— Ти си ме издала, матора гадуро, рече он, ти си ми приредила ону навалу крви, радозналице! Само да кажем две речи, и оде ти глава за осам дана. Опраштам ти, јер сам хришћанин. Уосталом, ниси ме ти продала. Па ко је онда?

— А, ви вршите претрес горе, узвикну он кад чу како му полицајци отварају ормане и узимају ствари. Празно је гнездо, одлетеле су птице још јуче. Ништа нећете дознати. Овде су моје новчане књиге, рече он и удари се руком по челу. Сад знам ко ме је продао. То може бити само онај нитков Свилени Конац. Је ли тако, тамничару? рече он шефу полиције. То се потпуно слаже са чувањем новца који је био код мене. Али, сада тамо нема ничега, шпијунчићи моји. Што се тиче Свиленог Конца, он ће за петнаест дана отићи на онај свет, макар га чувала сва ваша полиција.

— А шта сте дали, овој Мишонети? рече он полицајцима. Хиљаду талира! Ја више вредим, буђава Мишоно, дроњава Помпадуρο, перлашеска Венеро! Да си ме обавестила, добила би шест хиљада франака. Ниси се сетила, стара подводица лудског мяса, иначе би ми све казала. Да, ја бих ти дао шест хиљада франака само да избегнем овај непријатни пут који ће ме стати прилично новаца, говорио је он док су му стављали, лисице на руке. Ови ће људи уживати да моју ствар одуговлаче

бесконечно само да би ме гњавили. Кад би ме одмах послали на робију, ја бих се ускоро дао на свој посао, и поред оних што продају зјале на кеју д'Орфевр. Тамо би се сви утркивали да омогуће бекство свом генералу, добром Лажи-Смрти! Има ли иког међу вама за кога би десет хиљада људи учинило све што затражите од њих? запита он поносно. Има овде и нечег доброг, рече он и удари се руком по срцу; ја нисам никад никога издао!

— Ето, гадуру, погледај их, рече он обраћајући се старој девојци. Они мене гледају са страхом, а тебе са гађењем. Узми свој удео. Овде заћута гледајући укућане.

— Али, шта је вама! Зар нисте никад видели робијаша? Робијаш Коленова кова који је мања кукавица од осталих људи, који се буну против великих обмана друштвеног уговора, као што каже Жан Жак, чији сам ја ученик, и то с поносом. Најзад, ја сам сам против владе са свим њеним судовима, жандарима, буџетима, и ја их изигравам.

— До ђавола! рече сликар, ала је диван за сликање.

— Кажи ми, слуго господина џелата, управитељу Удовице (име пуно страшне поезије, којим робијашу називају гиљотину), додаде он окренувши се шефу јавне безбедности, буди добар и реци ми је ли ме издао Свилени Конац. Не бих волео да страда због неког другог, а не би било ни право.

У том тренутку, полицајци који су све прегледали, и пописали, у његову стану, ућоше и рекоше нешто тихим гласом свом вођи. Записник је био готов.

— Господо рече Колен, обраћајући се укућанима, сад ће ме одвести. Ви сте сви били веома љубазни према мени за време мог боравка у овој кући, и ја ћу вам остати захвалан. А сада збогом. Допустите ми да вам пошаљем провансалских смокава. Пође па застаде и погледа Растињака.

— Збогом, Ежене, рече му благим и тужним гласом који је одударао од његовог осорног тона. Ако не будеш при новцу, ја сам ти оставио оданог пријатеља. Иако је имао лисице на рукама, он заузео став, лупи ногом и викну: Један, два! Затим пође напред.

— У случају невоље, обрати се тамо. И човек и новац стоје ти на располагању.

Овај необични човек казао је своје последње речи са толико спрдње да их је, осим њега, разумио само Растињак. Кад су из куће изашли жандарми, војници и полицајци, Силвија, која је сирћетом трљала слепе очи своје газдарице, погледа згрануте укућане.

— Ипак, то је био човек, рече она.

Ове речи нарушише расположење које је код сваког изазивала навала разноврсних осећања која је побудио овај призор. Укућани се најпре згледаше међусобно, а затим сви одједном загледаше госпођицу Мишоно, танку и суву, која се, као каква мумија, згурила крај пећи, оборених очију, као да се бојала да сенка њеног штита на капи није довољно јака да сакре израз њених очију. Сада је одједном свима било јасно зашто им је то лице било одавно одвратно. Једнодушни и потмули жамор показа опште гнушање. Госпођица Мишоно осети то, али, се не уклони. Бјаншон се први наже свом суседу.

— Ја идем одавде ако ова девојка буде и даље ручавала с нама, рече полугласно.

За трен ока сви, сем Поареа усвојише предлог студента медицине који, по општем пристанку, приђе старцу.

— Ви сте присни пријатељ госпођице Мишоно, рече му он, зато разговарајте с њом и убедите је да одмах треба да иде одавде.

— Одмах? понови Поаре зачуђен.

Затим приђе старој девојци и шапну јој неколико речи на уво.

— Али, ја сам платила за месец дана, и храним се за свој новац као сви остали, рече она и прострели укућане својим пакосним погледом.

— Ако је само то, ми ћемо између себе скупити новац и вратити вам што је ваше, рече Растињак.

— Господин брани Колена, одговори она и погледа студента испитивачки и опако, али није тешко погодити зашто.

На те речи Ежен скочи да удави стару девојку, јер му је њен поглед, чију је подлост разумио, све објаснио.

— Та оставите је, повикаше пансионери. Растињак скрсти руке и заћута.

— Да свршимо са издајицом, рече сликар госпођи Вокер. Госпођо, ако не избаците Мишонову, сви ћемо напустити вашу чатрљу и разгласићемо да у њој живе само шпијуни и робијаши.

противном случају, нећемо ништа говорити о овом што се десило, јер се то, на крају крајева, може догодити у најбољем друштву све док се робијаши не буду жигосали, на челу и док им се не забрани да се прерушавају у прариске грађане и да збијају тако глупе шале какве збијају сви они без разлике.

Ове речи, као неким чудом, осветише госпођу Вокер, и она се исправи, прекрсти руке, разрогачи своје светле очи у којима није било ни једне сузе.

— Али, драги господине, ви хоћете да упропастите моју кућу? Ето господин Вотрен... О, Боже мој, рече она и сама застаде, навикла сам да га зовем његовим пристојним именом! Ето, настави она, његов је стан празан, ви хоћете да ми остану још два за издавање у ово доба кад нико не тражи стан.

— Господо, узмимо шешире, и хајдемо на ручак код Фликотеа, на Сорбонском тргу, рече Бјаншон.

Госпођа Вокер израчуна једним погледом шта је за њу боље и приђе госпођици Мишоно.

— Лепојко моја драга, ви ваљда не желите да ми упропастите кућу? Ви видите непомирљивост ове господе; преноћите још ноћас у својој соби.

— Никако, никако, повикаше укућани, нека одмах иде.

— Па та сиротица није ни ручала, рече Поаре жалосно.

— Нека руча где зна, викну неколико гласова.

— Напоље, шпијунка!

— Напоље, шпијуни!

— Господо, рече Поаре који постаде храбар као заљубљени ован, имајте обзира према слабом полу.

— Шпијуни немају пол, рече сликар.

— Славна је то полорама!

— Напољ ерама!

— Господо, то је непристојно. Треба бити учтив и кад се неко избацује напоље. Ми смо платити и остајемо, рече Поаре, стави качкет на главу и седе на столицу поред госпођице Мишоно коју је госпођа Вокер нешто саветовала.

— Неваљалче, рече му сликар подругљиво, неваљалче један!

— Ако ви не одете, идемо ми, рече Бјаншон. И пансионери онако скупа пођоше ка салону.

— Госпођице, шта бисте ви хтели узвикну госпођа Вокер. Ја сам пропала. Не можете остати, они ће вас силом избацити.

Госпођица Мишоно устаде.

— Отићи ћл! — Неће отићи! — Отићи ће! — Неће отићи! Ове речи и непријатељски разговор који су се водили о њој, примораше госпођицу Мишоно да оде, после нагодбе са газдарицом.

— Идем госпођи Бино, рече она претећи.

— Идите, госпођице, куд год хоћете, рече госпођа Вокер, која се страшно увреди што је изабрала пансион с којим се она такмичи и који јој је, према томе, био мрзак. Идите тамо па ћете пити вино од кога ће вам зуби трнути и јести јела преостала у туђим кујнама.

Укућани стадоше у два реда у највећој тишини. Поаре погледа тако нежно госпођицу Мишоно, испале тако безазлено неодлучан, не знајући да ли да пође за њом или да остане, да укућани, задовољни због одласка госпођице Мишоно, стадоше да се смију згледајући се.

— Уа! Уа! Уа! Поаре, довикну му сликар. Хеј! Ђи! Ђи!

Чиновник музеја запева смешно почетак познате романсе:

„Полазећи за Сирију, Млад и леп Диноа...“

— Та идите, пресвиснућете од жалости, trahit sua quemque voluptas, рече Бјаншон.

— „Свак иде са својом драганом“, слободан превод Вергилијевог стиха, рече наставник.

Госпођица Мишоно погледа Поареа, пође да га ухвати под руку; не могавши да одоли том позиву, он пружи руку усиделици. Заори се пљеска и сви прснуше у смех. — Живео Поаре! — Стари Поаре! — Аполон Поаре! — Марс Поаре! — Јунак Поаре!

У том тренутку уђе један човек и предаде писмо госпођи Вокер, која паде на столицу чим га прочита.

— Гром је ударио у кућу, још само да изгори. Тајферов син умро је у три сата. Лепо сам кажњена што сам желела добра њима двома на штету једног младића. Госпођа Кутир и госпођица Викторина траже своје ствари пошто ће становати код њеног оца. Господин Тајфер дозволео је својој кћери да задржи удовицу Кутир као дружбеницу. Четири стана празна, пет станара мање. Она седе и само што се не заплака.

— Несрећа је ушла у моју кућу, узвикну она.

На улици се зачу тутњава кола која су се заустављала.

— Опет неки туђинац, рече Силвија.

У трпезарију упаде Горио блистава и румена лица, као да се препородио.

— Па то је смак света, рекоше укућани. Горио у колима!

Старац оде право Ежену, који је стајао замишљен у једном углу, и ухвати га за руку.

— Ходите, рече му радосно.

— Зар ви не знате шта се догодило? рече му Ежен. Вотрен је био робијаш кога су малочас ухапсили, а Тајферов син је умро.

— А шта се то нас тиче? одговори чича Горио. Ја ћу данас ручати са својом кћерком у вашем стану, разумете ли? Она вас чека, хајте!

Он тако жестоко повуче Растињака за руку, да га силом поведе, као да отима драгану.

— Да ручамо, повика сликар. Свако узе столицу и седе за сто.

— Баш нас је данас потерао баксуз, рече Силвија; ето, загорео ми је пасуљ с овчетином. Утолико горе, појешће га и загорелог.

Госпођа Вокер не проговори ни једне речи видећи за столом десет особа место осамнаест; али, сви су се трудили да је утеше развеселе. Прво су говорили о Вотрену и о догађајима, тога дана, па су затим скренули разговор и причали, о двобојима, о робији, о правосуђу, о законима које треба изменити, о тамницама. Затим се сасвим удаљише од Жака Колена, од Викторине и од њеног брата. Иако их је било само десет, грајили су као да их је било двадесет, те је изгледало да их има више него обично; у томе је била сва разлика између данашњег јучерашњег дана. Преовлада обична безбрижност овог себичног света који ће још колико сутра наћи забаве у другим париским догађајима; чак се и госпођа Вокер умири под утиском Силвијиних речи.

Цео овај дан био је као нека опсена за Ежена, који, и поред чврстог карактера и присебности, није умео да среди

своје мисли кад седе у кола поред чича Горија чије су речи одавале необичну радост и одјекивале у његовим ушима, после толико узбуђења, као речи које слушамо у сну.

— То је јутрос свршено. Ручаћемо сви троје заједно, заједно, разумете ли? Ево четири године како нисам ручао с мојом Делфином, мојом малом Делфином. Сад ће бити моја цела једно вече. Ми смо још јутрос дошли у ваш стан. Радио сам без капута, као надничар. Помагао сам да се унесе намештај. А, а, ви знате како је она мила за столом, нудиће ме: „Узмите, татице, од овога, ово је добро.“ А ја онда не могу да једем. О, одавно нисам био безбрижан с њом као што ћемо сад бити!

— Па то се данас свет преврнуо? рече му Ежен.

— Преврнуо? рече чича Горио. Никад свет није био овако леп. На улици виђам само весела лица, људе који се рукују и љубе; људе тако срећне као да ће сви ручати са својим кћерима и частити се јелима која је она преда мном поручила у Енглеској кафани. Али, шта ту причам! Поред ње би и пелен био сладак као мед.

— Чини ми се да се враћам у живот, рече Ежен.

— Та пожурите, кочијашу, повика чича Горио отворивши предње стакло. Возите брже, даћу вам пет франака напојнице ако стигнемо за десет минута. Кад чу то обећање, кочијаш појури кроз Париз брзо као муња.

— Овај кочијаш мили, рече чича Горио.

— Али, куда ме ви то водите? упита га Растињак.

— У ваш стан, рече чича Горио.

Кола се зауставише у Улици д'Артоа. Старац први изађе и баци кочијашу десет франака, као расипни удовац који у свом великом задовољству не води рачуна ни о чему.

— Хајдемо горе, рече он Растињаку, проводећи га кроз двориште и водећи га до врата једног стана на трећем спрату, на задњој страни једне нове и лепе куће. Чича Горио није имао потребе да звони. Тереза, собарица госпође де Нисенжан, отвори им врата. Ежен уђе у диван момачки стан који се састојао од предсобља, малог салона, спаваће собе и собе за рад, погледом на врт. У малом салону, који би се могао упоредити са најлепшим и најљупкијим салонима, он, према светлости свећа, спази Делфину, која устаде са малог канабеа крај ватре, стави на камин заклон који је штитио од ватре, и рече му гласом пуним нежности:

— Требало је, дакле, да вас зovem, господине који ништа не разумете.

Тереза изађе. Студент загрли Делфину, стегну је снажно и заплака од радости. Та последња супротност између онога што се малочас догодило и овога што је сад видео, истог дана, када су толика узбуђења заморила и његово срце и његову главу, изазва у Растињака живчани напад.

— Знао сам да те воли, рече тихо чича Горио својој кћери док је Ежен, сав клонуо и занемео, седео на канабету, не знајући шта се то с њим збива.

— Ходите да видите, рече му госпођа де Нисенжан, ухвати га за руку и одведе у једну собу која га својим ћилимима, намештајем и свим осталим ситницама подсети на умањену Делфинину собу.

— Нема постеље, рече Растињак.

— Тако је, господине, рече она, поцрвене и стисну му руку.

Ежен је погледа и увиде, иако је био млад, колико има истинске стидљивости у срцу жене која воли.

— Ви сте од оних људи које треба увек обожавати, шапну му она на уво. Јесте, то смем да вам кажем, јер ми се тако добро разумемо: уколико је љубав искренија и страснија, утолико више треба да буде скривена, тајна. Не треба да одамо нашу тајну никоме.

— Ја ваљда не спадам у те, прогунђа чича Горио.

— Па ви знате добро да се то не односи на вас...

— А, то сам хтео! Ви се нећете освртати на мене, је ли тако? Ја ћу одлазити и долазити, као добри дух који је свуда, за кога знамо да је ту иако га не видимо. Је ли, Делфина, Нинета, Дедела, зар нисам био у праву кад сам ти говорио: „У Улици д'Артоа има један леп стан, треба да га наместимо за њега!“ Ти ниси хтела. Ето, ја сам творац твоје радости као што сам и тебе створио. Очеви треба увек да дају па да буду срећни. Увек давати, то значи бити отац.

— Како? рече Ежен.

— Тако, није хтела, бојала се оговарања, као да свет вреди колико срећа! А све жене желе да ураде оно што она ради...

Чича Горио је говорио сам, јер је госпођа де Нисенжан одвела Растињака у собу за рад у којој одјекну пољубац иако је био доста слаб. И ова је соба била укусна као цео стан, у ком ништа није недостајало.

— Јесмо ли погодили ваше жеље? рече она враћајући се салон да седне за сто.

— Јесте, рече он, још како. Нажалост, ја и сувише осећам да не заслужујем оволику раскош, остварење овако дивних снова и сву поезију младог и отменог живота; али, то не могу примити од вас, ја сам одвећ сиромашан да бих...

— А, а, ви ми се већ противите, рече она тобоже важно, па подсмешљиво и љупко напући усне као жене кад хоће да се подсмехну некој сумњи да би је боље разбиле.

Ежен је себе веома озбиљно испитивао током дана, а Вотреново хапшење које му показа сву дубину провалије у коју се замало није стрмоглавео, силно ојача његова племенита осећања и његову обазривост те не пропусти пред овим ласкавим побијањем његових благородних мисли. Обузе га дубока жалост.

— Шта! рече госпођа де Нисенжан, ви бисте одбили? Знате ли шта значи такво одбијање? Значи да сумњате у будућност, да не смете да се спријатељите са мном. Да се не бојите да ћете изневерити моју љубав? Ако ме волите, ако ја... вас волим, зашто се плашите тако незнатних обавеза? Кад бисте знали, колико сам уживала намештајући овај момачки стан, ви се не бисте колебали, већ бисте ме молили за опроштај. Имала сам вашег новца, корисно сам га утрошила, и то је све. Ви мислите да сте велики, а у ствари сте мали. Ви тражите много више... А, рече она приметивши Еженов страсни поглед, и ви се либите због ситница. Ако ме нимало не волите, е, онда немојте примити. Моја судбина зависи од једне речи. Говорите! Али, оче, риците му нешто паметно, додаде она окренувши се оцу, после малог застоја. Мисли ли он да сам ја у питању части мање осетљива него он!

Чича Горио је имао на лицу неки укочени осмех као источњачки пушачи опијума, док је слушао ову слатку препирку.

— Дете, ви улазите у живот, настави она дохвативши Еженову руку, наилазите на препреку коју не могу отклонити многи људи, једна женска рука уклања је, а ви узмичете. Али, ви ћете успети, обогатићете се, успех је исписан на вашем лепом челу. Зар онда нећете моћи да ми вратите оно што вам позајмљујем данас? Зар некада жене нису давале витезима штитове, мачеве, шлемове, панцир-кошуље, коње, да би могли да се боре у њихово име на витешким утакмицама? Чујте, Ежене, ја вам нудим данашње оружје, потребно сваком ко хоће нешто да постигне. Ако та ваша соба под кровом личи на татину, онда је лепа! Хоћемо ли ручати данас? Хоћете ли да ме ожалостите? Та одговарајте, рече му она дрмусајући му руку. Забога, тата, наговори га, иначе одох и никад га више нећу видети.

— Сад ћу вас ја приморати, рече чича Горио повративши се из првог заноса. Драги мој господине Ежене, ви ћете морати да узајмите новац код зеленаша, је ли тако?

— Мораћу, рече он.

— Добро, држим вас за реч, настави старац вадећи отрцани кожни новчаник. Ја сам постао зеленаш, платио сам све рачуне, ево их. Ви за све ово не дугујете ни пет пара. То не износи много, највише пет хиљада франака. Ја вам их дајем на зајам. Мене нећете одбити, ја нисам жена. Написаћете ми признаницу на парчету хартије, а дуг ћете ми вратити доцније.

Ежен и Делфина погледаше се са чуђењем а у очима им заиграше сузе. Растињак стисну руку старцу.

— Него шта! Зар ви нисте моја деца? рече Горио.

— Али, јадни мој оче, рече госпођа де Нисенжан, како сте то урадили?

— А, ту смо! одговори он. Кад сам те наговорио да гаместиш близу себе, и кад сам те видео да купујеш ствари као за невесту, ја сам помислио: „Запетљаће се!“ Адвокат мисли да ће парница с твојим мужем за повраћај твог мираза трајати дуже од шест месеци. Лепо. Ја сам продао ренту од хиљаду и триста педесет ливара; са петнаест хиљада франака обезбедио сам себи доживотни приход од хиљаду и двеста франака, а са осталим новцем исплатио сам ваше продавце, децо моја. Ја имам горе собу за педесет талира годишње, и могу живети као какав кнез са два франка дневно; чак ће ми и претецати. Ја ништа на себи не кварим, одело ми готово није ни потребно. Ево петнаест дана како се смешкам говорећи: „Ала ће бити срећни!“ А зар нисте срећни?

— О, тата, тата! рече госпођа де Нисенжан и скочи оцу у крило. Она га је обасипала пољупцима, миловала му образе својом плавом косом, и лила сузе на његово старо лице које је блистало од радости.

— Драги оче, ви сте прави отац! Не, нема на свету два таква оца. Ежен вас је и досада много волео, шта ће тек сада бити!

— Али, децо моја, рече чича Горио који пуних десет година није притиснуо на груди своју кћер, забога. Делфина, пресвиснућу од радости! Срце ће ми препући. Чујте, господине Ежене, ништа ми нисте дужни. И старац стеже своју кћерку тако сурово и тако помамно, да она јакну:

— Јао, боли ме!

— Боли те, рече он сав блед. Он је погледа с изразом неког натчовечанског бола. Да би се добила верна слика лица

овог Христа очинства, требало би тражити поређења на сликама великих сликара који су приказивали, патње које је ради људи поднио Спаситељ света. Чича Горио пољуби сасвим полако појас који су његови прсти били стегли сувише јако.

— Не, не, нисам те повредио, настави он и осмехну се; ти си мени задала бол својим узвиком. Све је ово плаћено скупље, шапну он својој кћери на уво које пољуби пажљиво; морао сам да га слажем, иначе би се наљутио.

Ежен је био згранут неисцрпном оданошћу тог човека и посматрао га је с изразом безазленог и искреног дивљења.

— Ја ћу заслужити све то, узвикну он.

— О мој Ежене, како је лепо то што сте рекли! И госпођа де Нисенжан пољуби студента у чело.

— Он се због тебе одрекао госпођице Тајфер и њених милиона, рече чича Горио. Јест, мала вас је волела; а сад, кад јој је брат умро, постала је велика богаташица.

— О, зашто то говорите? узвикну Растињак.

— Ежене, шапну му Делфина на уво, само ми је нешто жао вечерас. Ах! Ја ћу вас волети и много и увек.

— Ово је најлепши дан у мом животу откако сте се вас две удале, узвикну чича Горио. Нека ме сад Бог мучи колико хоће, само нека то не буде због вас, ја ћу рећи у себи: „У фебруару ове године, био сам срећнији у једном тренутку него што људи могу бити целог свог живота“. Погледај ме, Фифина, рече својој кћери. Зар није заносна? Реците ми да ли сте видели много жена овако румених и са оваквом јамицом на образу? Нисте, је ли? Видите, та лепотица је моја рођена кћи. Сада, кад је ви усрећите, биће још много лепша. Ја могу отићи и у пакао,

суседе, рече он, а, ако је вама потребан мој део раја, ја вам га уступам. Да ручамо, да ручамо, настави он и не знајући више шта говори, све је наше.

— Јадни отац!

— Кад би само знала, дете моје, како је лако мене усрећити! рече он устајући, ухвати је за главу и пољуби међу вितिце; обиђи ме понекад, ја ћу бити горе, скокни само. Обећај ми то!

— Хоћу, драги оче.

— Реци опет.

— Хоћу, добри мој оче.

— Ћути, кад би мене слушала, требало би да ми то поновиш стотину пута. Да ручамо.

Цело је то вече протекло у детињаријама, сви су се подједнако лудирали. Легао је пред ноге своје кћери да их пољуби; гледао је дуго у њене очи; главом је додиривао њену хаљину; једном речју, чинио је лудости као сасвим млад и сасвим њежан љубавник.

— Видите ли? рече Делфина Ежену, кад је отац с нама, морамо само с њим да се забављамо. То ће нам понекад јако сметати.

Ежен, који је у више махова осетио љубомору према старцу, није осудио ове речи у којима се скривао основ највеће незахвалности.

— А кад ће стан бити готов? рече Ежен гледајући по соби. Значи треба да се растанемо вечерас.

— Да, али, сутра ћете доћи да ручате са мном, рече она лукаво. Сутра идемо у Италијанско позориште.

— Ја ћу узети место у партеру, рече чича Горио. Била је поноћ. Госпођу де Нисенжан чекала су кола.

Чича Горио и студент вратише се у пансион Вокер разговарајући о Делфини са све већим усхићењем које је изазивало занимљиву борбу у изразима између ове две силовите страсти. Ежен је морао осетити да је очева љубав, која није била оскрнављена никаквим личним интересом, превазилазила његову и својом постојаношћу и својом величином. Идол је био увек чист и леп за оца, а његова је љубав стално расла.

Затекли су госпођу Вокер саму поред пећи, између Силвије и Кристофа. Стара газдарица седела је ту као римски генерал Маре на развалинама Картагине. Очекивала је последња два пансионера који су јој остали, јадикуюћи са Силвијом. Оне дивне тугованке које је лорд Бајрон приписао Тасу заостају далеко иза дубоком и искреног јадиковања госпође Вокер.

— Ујутру треба да скуваш само три шоље кафе, Силвија. Кућа ми је опустела, па да ми не препукне срце! Шта ће ми живот без пансионера? Баш ништа. Ето, кућа ми је остала без људи, а без њих нема живота. Шта сам згрешила Богу да ме овако свирепо казни? Спремила сам пасуља и кромпира за двадесет особа. Полиција у мојој кући! Морамо да једемо само кромпир! Отпустићу Кристофа!

Савојац, који је спавао, трже се иза сна и рече:

— Госпођо?

— Сирوماх! Биће најурен као псето, рече Силвија.

— Мртва сезона, свак се сместио. Где ћу наћи пансионере? Излудећу! А она вештица Мишоно одведе ми Поареа! Како ли га обрлати те трчи за њом као псето?

— Е, рече Силвија вртећи главом, те усиделице знају неке манифетлуке.

— Сиромах господин Вотрен! Прогласише га за робијаша, настави удовица. Ето, Силвија, то ми никако не иде у главу, још не верујем. Такав весељак као што је он, који је само за кафу трошио петнаест франака месечно и уредно плаћао.

— И био дарезљив! рече Кристоф.

— То је нека забуна, рече Силвија.

— Не, не, сам је признао, настави госпођа Вокер. И то се све догодило у мојој кући, у крају где ни мачка не пређе улицу! Душе ми, све ми се чини да сањам. Видиш, видели смо како одрубисе главу Лују XVI, видели смо како је цар пао, све је то било могућно; али, да оваква несрећа снађе један грађански пансион! Можемо бити без краља, али, увек морамо јести; и кад једна часна жена, рођена де Конфлан, тако добро храни своје госте, осим ако није настао смак света... Јест, ово је смак света.

— И још кад помислим да ће госпођица Мишоно, која је за све ово крива, имати, како се говори, хиљаду талира ренте! узвикну Силвија.

— Не помињи ми ту неваљалицу! рече госпођа Вокер. И још да оде Биндовици! Али, она је способна за све; она је морала чинити страхоте, убијала је и крала у своје време. Њу је требало послати на робију место оног сиромаша ...

У том тренутку Ежен и чича Горио зазвонише.

— Ах! Иду моја два верна госта, рече удовица уздишући.

Два верна станара, који су готово заборавили несреће што су задесиле грађански пансион, одмах изјавише газдарици да се селе у Шосе д'Антен.

— Ах! Силвија, то ми је била последња нада! Ви сте ме дотукли, господо. Сад сте ме погодили у желудац. Нешто ме чупа у стомаку. Данас ми је скраћен живот за десет година. Полудећу, на часну реч! Шта ћу са толиким пасуљем? Е, кад остајем сама, Кристофе, ти иди сутра. Збогом, господо, лаку ноћ.

— Шта јој је? упита Ежен Силвију.

— Питате! Ево, сви се разбегосе после онога што се јутрос догодило. Због тога је шенула. Ено плаче. Нека мало слини, добро ће јој чинити. Сад први пут плаче откако служим код ње.

Сутрадан се госпођа Вокер, како је сама рекла, уразумила. Ако је изгледала уцвељена као жена која је изгубила све своје станаре, и пореметила свој живот, била је иначе сасвим присебна и показала шта је то прави и дубоки бол, бол који изазивају окрњени интереси и нарушене навике. Зацело, ни поглед којим се љубавник прашта са местом у ком је живела његова драгана, напуштајући га заувек, није жалоснији од погледа којим је госпођа Вокер гледала свој празан сто. Ежен ју је утешио говорећи да ће Бјаншон, који ускоро излази из болнице, доћи на његово место; да је чиновник музеја често прижељкивао стан госпође Кутир, и да ће за неколико дана опет имати исто онолико гостију колико и пре.

— Нека вас Бог услиши, драги господине, али, овде се угнездила несрећа. Неће проћи ни десет дана, па ће се и смрт увући овамо, видећете, рече му она и тужно погледа по трпезарији. Кога ли ће уморити?

— Треба се селити одавде, рече тихо Ежен чича Горију.

— Госпођо, рече Силвија дотрчавши сва узнемирена, ево три дана како нисам видела нашег мачка.

— Е, ако је и мој мачак цркао, ако нас је оставио, онда ја...

Јадна удовица не доврши реченицу, склопи руке и завали се у наслоњачу скрхана тим страшним предсказањем.

Око подне, кад се разноси пошта у околини Пантеона, Ежен прими једно писмо у елегантном омоту, са грбом породице де Бозеан. У њему је био позив упућен господину и госпођи де Нисенжан за велики бал код виконтесе који је био објављен још пре месец дана. Уз позив било је и писамце за Ежена:

„Мислила сам, господине, да ћете са задовољством изразити моју жељу госпођи де Нисенжан. Шаљем вам позив који сте од мене тражили, и биће ми веома мило да се упознам са сестром госпође де Ресто. Доведите ми, дакле, ту лепу госпођу и гледајте да не заузме сву вашу љубав, јер је ви и мени дугујете, и то много, због љубави коју ја гајим према вама.“

Виконтеса де Бозеан

Али, рече Ежен у себи читајући наново ово писмо, госпођа де Бозеан јавља ми доста јасно да не мари барона де Нисенжана. Он одмах оде Делфини, срећан што ће јој причинити радост за коју ће сигурно бити награђен. Госпођа де Нисенжан била је у купатилу. Растињак је чекао у будоару, нестрпљив као сваки страстан младић који једва чека да загрли драгану за којом је две године чезнуо. Таква се узбуђења не доживљавају двапут у животу младића. Прва права жена која придобије неког човека, то јест жена коју је упознао у свој раскоши париског друштва, никад нема

супарнице. Љубав у Паризу нимало не личи на друге љубави. У њему се ни људи ни жене не обмањују китњастим исказивањем отрцаних мисли које свако из уљудности казује о својим тобоже несебичним наклоностима. У том граду, жена не треба да задовољи само срце и чула; она је свесна да мора да задовољи безброј сујета од којих се састоји живот. Ту је љубав у највећој мери хвалисава, безочна, расипна, варљива и охола. Кад су све жене на двору Луја XIV завиделе госпођици Ла Валијер на заносу страсти у којој је тај велики владар заборавио да је свака његова наруквица стајала хиљаду талира те их је поцепао да би војводи де Вермандоа олакшао ступање на позорницу света, шта се онда може тражити од осталих људи? Будите млади, богати, имајте високу титулу, ако можете, будите и нешто више; што више тамјана сагорите пред идолом, он ће вам бити све наклоњенији, ако само имате идола. Љубав је вера, и њени обреди морају бити скупљи од обреда ма које вере; она брзо прохуји као олуја, која све опустоши пред собом. Раскош у осећањима, то је поезија сиромаша; без тог богатства шта би љубав била за њих? Ако има изузетака од тих строгих прописа париског законика, они се налазе у самоћи, код оних који нису заражени друштвеним доктринама, који крај извора бистре воде што стално отиче, живе у дебелом хладу, срећни што чују говор бескрајности која је и у њима и свуда око њих, и стрпљиво чекају лас када ће се винути небу, сажалевајући оне који живе овоземаљским животом. Али, Растињак, као већина младића који унапред уживају у величини, хтео је да се појави сасвим спреман на попришту света; њега је већ обузела борбена грозница, можда је себе сматрао за победника, али није знао ни како ће то постићи, ни чему има да служи све то. У недостатку чисте и свете љубави која испуњава живот, ова жеђ за влашћу може постати нешто дивно; довољно је одрећи се сваког личног интереса и посветити се величини своје земље. Али, студент још није био у стању да посматра ток живота и да га оцењује. Он се још није ослободио дражи свежих и слатких мисли које као лишће

обавијају младост деце одрасле у унутрашњости. Стално се устезао да се упусти у вртлог париског живота. И поред захвалности, још је у њему било скривених жеља за срећним животом у каквом властелинском замку. Али, синоћ је нестало и тих последњих обзира кад је видео свој стан. Уживајући у материјалним добрима богатства, као што је одавно уживао морална преимућства високог порекла, ослободило се свог паланчанства и полако се уживео у положај са ког му се указивала лепа будућност. И тако, док је очекивао Делфину, седећи угодно у лепом будоару, који је унеколико био и његов, запазио је велику разлику између себе и Растињака који је лани дошао у Париз, па се питао, гледајући га кроз морални доглед, да ли у том тренутку личи на самог себе.

— Госпођа је у својој соби, рече му Тереза, на што он уздрхта.

Он затече Делфину испружену на канабеу, крај ватре, свежу и одморну. Овако испружена на меком муслину, личила је на оне лепе индијске биљке чији је плод скривен у цвету.

— Дакле, дошли сте, рече она узбуђено.

— Погодите шта вам доносим, рече Ежен седајући поред ње, затим јој дохвати руку да је пољуби.

Госпођа де Нисенжан подскочи од радости кад прочита позивницу. Она погледа Ежена сузним очима и обисну му се о врат да га привуче к себи у заносу задовољене сујете.

— Вама (теби, шапну му она на уво; али, Тереза је у мојој облачионици, будимо обазриви!), вама имам да захвалим за ову срећу! Да, ово је за мене срећа. А кад ми од вас долази, онда је то више него задовољење самољубља. Нико није хтео да ме уведе у тај свет. Можда вам сада изгледам мала, лакомислена, неозбиљна као Парижанка; али, знајте, пријатељу, да сам

вољна да жртвујем све за вас, и да желим више него икад да уђем у друштво предграђа Сен Жермен зато што сте ви у њему.

— Не чини ли вам се, рече Ежен, да је госпођа де Бозеан хтела да наговести да не жели да јој на бал дође барон де Нисенжан!

— Разуме се, рече бароница враћајући писмо Ежену. Те су жене мајстори неуљудности. Али, свеједно, отићи ћу. Моја ће сестра сигурно бити тамо, знам да спрема дивну хаљину. Ежене, настави она тихим гласом, она иде на тај бал да разбије страшна подозрења. Ви не знате шта се прича о њој! Нисенжан је јутрос био код мене и рекао ми да се јуче у клубу говорило о томе без устезања. Од чега зависи, боже мој, женска и породична част! Због моје јадне сестре и ја сам се осетила нападнута и увређена. Како се говори, господин де Трај потписао је менице на неких сто хиљада франака, кажу да је готово свима истекао рок, и да су због тога хтели да га туже. У очајању, моја сестра је продала своје дијаманте неком зеленашу, оне лепе дијаманте које сте могли видети на њој, а који су раније припадали мајци господина де Ресто. За ова два последња дана само се о томе говори. Сад разумем зашто Анастазија прави тако скупочену хаљину и зашто жели да скрене на себе пажњу свих гостију госпође де Бозеан, кад се појави у пуном свом сјају и са својим дијамантима. Али, ја нећу да заостанем за њом. Она је увек гледала да ме понизи, никад није била добра према мени; иако сам јој чинила толике услуге увек јој давала новац кад је била у оскудици. Али, манимо се света, данас хоћу да будем сасвим срећна.

Растињак је остао до једног сата после поноћи код госпође де Нисенжан, која га је обасипала пољупцима пуним радости, и рекла доста жалосно:

— Ја сам толико плашљива и сујеверна, назовите како хоћете моје слутње, да се бојим да ме због ове среће не снађе нека страшна несрећа.

— Ви сте дете, рече Ежен.

— Ето, ја сам дете вечерас, рече она смејући се. Ежен се врати у пансион Вокер чврсто решен да га сутра напусти; уз пут се предавао оним слатким сањаријама којима се заносе сви младићи кад на уснама још осећају пољупце среће.

— Дакле? рече му чича Горио кад Растињак прође поред његових врата.

— Сутра ћу вам све испричати, рече Ежен.

— Све, је л' тако? повика старац. А сад лежите. Сутра почиње наш срећни живот.

Сутрадан су Горио и Растињак очекивали, само да дође носач па да напусте грађански пансион, кад око подне тутњава кола, која се зауставише баш пред кућом госпође Вокер, одјекну Улицом Нев Сент Женевјев. Госпођа де Нисенжан изађе из кола и запита да ли је њен отац још у пансиону. Кад јој Силвија рече да је ту, она се брзо попе уза степенице. Горио није знао да је Ежен био у својој соби, јер га је о доручку замолио да однесе и његове ствари, рекавши му да ће се у четири сата састати у Улици д'Артоа. Међутим, док је старац тражио носаче, Ежен је отрчао до школе ради прозивке и вратио се неопажен да се обрачуна са госпођом Вокер, јер није хтео да то препусти чича Горију, који би, у својој заслепљености, сигурно платио и за њега. Газдарица је била изишла. Ежен се попе у своју собу да види да није што заборавио и много се обрадова што је то урадио кад у фиоци свог стола нађе непопуњену меницу, што ју је потписао Вотрену, који ју је немарно бацио ту онога дана кад му је дуг

враћен. Пошто није било ватре, он хтеде да је исцепа у парампарчад али, познавши Делфинин глас, он се притаји, застаде и послуша, мислећи да она не може ништа крити од њега. Али, већ после првих речи, разговор између оца и кћери учини му се и сувише занимљив те је и даље слушао.

— Ах! Оче мој, рече она, хвала Богу што сте на време тражили од мог мужа рачун о мом миразу, иначе бих била сасвим упропашћена. Смем ли да говорим?

— Говори, у кући нема никога, рече чича Горио узбуђеним гласом.

— Али, шта вам је, оче? настави госпођа де Нисежан.

— Као да си ме лупила маљем по глави, одговори старац. Нека ти Бог опрости, дете моје! Ти не знаш колико те ја волим; кад би знала, не би ми тако нешто казала изненада, нарочито ако није ништа важно. Шта се то догодило тако страшно те си дошла овамо кад знаш да ћемо кроз који тренутак бити у Улици д'Артоа?

— Е, оче мој, ко може савладати прво узбуђење кад наиђе несрећа? Ја сам као луда! Наш адвокат упознао нас је мало раније са несрећом која ће се, без сумње, обелоданити доцније. Ваше велико трговачко искуство биће нам потребно и зато сам дотрчала да од вас тражим спаса као кад се дављеник хвата за сламку. Када је господин Дервил видео да Нисенжан изврдава на све могуће начине, он му је запретио парницом и рекао да ће лако добити одобрење председника суда. Нисенжан је јутрос био код мене и питао ме да ли желим да упропасти и себе и њега. Ја сам му одговорила да немам појма свему томе, да сам имала мираз, да треба сама да располажем њиме, и да се све то што је у вези с тим спором тиче мог адвоката, пошто се ја нимало не разумем у те ствари. Јесте ли ме научили да му тако кажем?

— Добро, одговори чича Горио.

— Затим, настави Делфина, он ме је обавестио о својим пословима. Уложио је сав новац, и свој и мој, у предузећа која су тек почела да раде и због којих је морао да пошаље велике суме у иностранство. Ако га натерам да ми врати мираз, мораће да обустави плаћање; међутим, ако причекам годину дана, он ми даје часну реч да ће ми удвостручити мираз куповањем непокретних добара и да ћу после тога располагати целокупним имањем. Драги оче, био је искрен, уплашио ме. Молио ме је да му опростим због његова понашања, дао ми је пуну слободу и дозволио ми да живим како хоћу, под условом да остане неограничени господар у вођењу послова под мојим именом. Да би ме уверио у своју искреност, обећао ми је да ће звати Дервила кад год будем зажелела, да прегледа јесу ли тапије прописно састављене. Најзад, предао ми се на милост и немилост. Тражио је затим да још две године управља кућом и преклињао ме да се не задужујем. Уверавао ме је да све што може учинити јесте да се потруди да свет не примети да је у оскудици, да је раскинуо са својом играчицом и да ће морати да се подвргне највећој штедњи, али, тако да то не падне у очи, како би могао остварити своје планове и сачувати свој кредит. Ја сам га тада напала, посумњала сам у све то да бих га извела из стрпљења и дознала још више. Тада ми је показао новчане књиге, најзад је заплакао. Никад нисам видела човека у таквом стању. Сасвим је изгубио главу, говорио је да ће се убити, бунцао је. Било ми га је жао.

— И ти верујеш у те лагарије, узвикну чича Горио. То је глумац! Имао сам ја посла са Немцима: они су готово сви искрени и безазлени; али, ако се испод искренности и добродушности скривају неваљалци и варалице, онда им нема равних. Твој муж те лаже. Он је у шкрипцу и претвара се. Хоће да се сакрије под твојим именом. Хтео би да искористи ту околност и да се обезбеди од несрећа које би га могле задесити. Он је лукав и неваљао; рђав је то човек. Не, не, нећу ја отићи на

онај свет остављајући своје кћери без игде ичега. Још се ја помало разумем у пословању. Каже да је уложио новац у предузеће; добро, он мора за то имати хартије од вредности, признаница, меница! Нека их покаже и нека се намири с тобом. Ми ћемо изабрати оно што је најбоље, можемо и изгубити и добити, имаћемо писмених доказа на име Делфине Горио, жене барона де Нисенжан, са одвојеним имањем. Мисли ли он да смо ми будале? Мисли ли он да ја могу издржати ма и два дана знајући да си остала без имања, без хлеба? Ја то не бих поднео ни један дан, ни једну ноћ, ни два сата! То не бих могао преживети. Зар сам радио четрдесет година и носио вреће на леђима, презнојавао се, лишавао се целог свог живота због вас, анђели моји, због којих ми је био лак сваки рад и сваки терет; а данас да ми оде у ветар и новац и живот! Пресвиснуо бих од беса. Тако ми свега што је најсветлије на земљи и на небу, извешћемо ту ствар на чистину, прегледаћемо књиге, касу предузећа! Док се не уверим да је твој новац ту, нетакнут, нећу ни заспати, ни лећи, ни јести. Хвала Богу, ваша су имања одвојена; заступаће те адвокат Дервил који је срећом поштен човек. Вала, сачуваћеш свој милиончић и педесет хиљада ливара ренте све до краја живота, или ћу узбунити цео Париз! Обратићу се и Скупштини и Горњем дому, ако нас суд не заштити. Помисао да си спокојна и срећна у погледу новца ублажавала је све моје јаде и жалости. Новац је живот. Новац је све! Шта трабуња тај дебели алзашки трупац? Делфина, не попуштај ни за длаку тој угојеној животињи која те је заробила и унесрећила. Ако си му потребна, притегнућемо га да не врда. Боже мој, глава ми гори, нешто ме пече у лобањи. Моја Делфина у беди! О, Фифина моја, ти! Сто му мука! Где су ми рукавице? Хајдемо, поћимо, хоћу све да разгледам, књиге, послове, касу, преписку, и то одмах. Смирићу се тек онда кад се уверим да ти новац није у опасности, кад га видим својим очима.

— Драги оче, будите обазриви. Ако испољите и најмање жеље за осветом у овој ствари, или, ако се покажете сувише непријатељски расположени, ја сам пропала. Он вас познаје, и мислио је, сасвим природно, да сте ме ви наговорили да се побринем за свој мираз; али, кунем вам се, он је у његовим рукама и решио је да га не испусти. У стању је да побегне са свим новцем, и да нас остави на цедилу, зликовац један! Он добро зна да ја нећу хтети да срамотим своје име тужећи га суду. Истовремено је и јак и слаб. Ја сам о свему добро промислила. Ако га сасвим прикљештимо, пропала сам.

— Па он је прави лупеж?

— Јесте, оче, рече она, паде на столицу и заплака. Нисам раније хтела да вам то признам да не бисте туговали, што сте ме удали, за таквог човека. Нарав и савест, душа и тело, све је код њега у складу. То је страшно: ја га и мрзим и презирем. Да, ја више не могу да ценим тога подлог Нисенжана после свега што ми је рекао. Човек који је у стању да се упусти у трговачке послове о којима ми је говорио, нема нимало поштења, и ја се бојим баш зато што сам му потпуно прозрела душу. Он ми је отворено предложио да будем слободна, иако ми је муж, а знате ли шта то значи? Ако бих, у случају несреће, пристала да будем оруђе у његовим рукама, једном речју, ако бих му допустила да ради под мојим именом.

— Али, ту су закони! За такве зетове постоји гиљотина, узвикну чича Горио; кад не би било џелата, ја бих му сам одрубио главу.

— Не, оче мој, за њега нема закона. Ево шта ми је укратко рекао, само без оних његових увијања: „Или је све изгубљено, немате ни пребијене паре, пропали, сте, јер ја нећу узети за сукривца никог другог него вас; или ћете ме пустити да успешно окончам своје послове.“ Је ли то јасно? Још рачуна на мене. Верује у моје женско поштење; зна да нећу присвојити

његово имање и да ћу се задовољити својим. Морам да ступим у ту нечасну и лоповску заједницу да не бих остала без игде ичега. Купује моју савест дајући ми слободу да будем Еженова жена. „Ја теби допуштам да грешиш, а ти мене пусти да вршим злочине упропашћујући сиротињу!“ Зар и ово није довољно јасно? Знате ли шта он разумева под пословима? Он купује на своје име празне плацеве и на њима други људи зидају куће. Они закључују погодбе за зидање са предузимачима које исплаћују дугорочним меницама, и за малу награду преносе куће на мог мужа, који тако постаје њихов сопственик, а они се, падањем под стечај, извуку од обавеза према превареним предузимачима. Име банке де Нисенжан послужило му је да обмане јадне грађевинаре. Ја сам све то дознала. Дознала сам и то да је Нисенжан послао знатне суме у Амстердам, Лондон, Напуљ и Беч да би, ако затреба, доказао своје огромне издатке. Како бисмо се докопали, тог новца?

Ежен зачу тежак удар кољена чича Горија који је без сумње пао на под у својој соби.

— Боже мој, шта сам ти згрешио? Моја је кћи у рукама тог бедника; он ће тражити од ње све што му се прохте. Опрости, кћери моја! повика старац.

— Да, можда сте и ви криви за моју пропаст, рече Делфина. Ми ништа не мислимо кад се удајемо. Зар ми познајемо свет, послове, људе, обичаје? Очеви треба да мисле за нас. Драги оче, ја вам ништа не замерам, опростите ми ове речи. Овде сам ја за све крива. Не плачите, тата, рече она љубећи оца у чело.

— Немој ни ти плакати, моја мала Делфина. Дај да ти пољупцима обришем очи. Не брини, размрсићу ја те запетљанције твог мужа.

— Немојте, препустите то мени; ја умем с њим. Он ме воли и ја ћу се послужити својим утицајем да га приволим да одмах уложи један део мог новца у непокретна имања. Можда ћу га наговорити да под мојим именом прекупи Нисенжан, у Алзасу, он на то полаже. Само дођите сутра ради прегледа његових књига и послова. Господин Дервил нема појма о трговачким стварима. Не, немојте долазити сутра. Нећу да се једим. Прекосутра је бал госпође де Бозеан, треба да се постарам да будем лепа и одморна, да се мој драги Ежен може поносити са мношћом. Хајдемо да видимо његову собу.

У том тренутку зауставише се нека кола у Улици Нев Сент Женевјев, а на, степеницама се чу глас госпође де Ресто која запита Силвију:

— Је ли ту мој отац? Та срећна околност спасе Ежена, који је већ помишљао да легне и да се направи као да спава.

— Оче, јесте ли чули шта о Анастасији? рече Делфина познавши глас своје сестре. Изгледа да ни у њеној кући није све реду.

— Шта кажеш! рече чича Горио: то би ме дотукло. Моја јадна глава не би могла да издржи и ту несрећу.

— Добар дан, оче, рече грофица и уђе. А, ти си ту, Делфина!

Госпођи де Ресто као да није било пријатно што је ту затекла сестру.

— Добар дан, Нази, рече бароница. Да ти не изгледа необично што сам овде? Ја се сваког дана виђам с оцем.

— Откад?

— Да долазиш, знала би.

— Не љути ме, Делфина, рече грофица жалосним гласом. Ја сам врло несрећна, пропала сам, јадни мој оче! Сад сам сасвим пропала!

— Шта ти је, Нази? повика чича Горио. Реци нам све, дете моје. Она је побледела. Делфина, помози јој, буди добра према њој, па ћу те још више волети, ако је то могуће!

— Сирота моја Нази, рече госпођа де Нисенжан и посади је на столицу. Говори. Само ћемо те нас двоје увек толико волети да ти све опростимо. Видиш, породична је љубав најпостојанија. Она јој принесе миришљаву со и грофица дође к себи.

— Ово не могу преживети, рече чича Горио. Ходите, настави он подстичући ватру, примакните се обе. Мени је хладно. Шта ти се догодило, Нази? Говори брзо, не мучи ме...

— Мој муж све зна, рече јадна жена. Замислите, оче, пре извесног времена, сећате ли се оне Максимове менице? Дакле, то није била прва. Ја сам већ много меница исплатила. Почетком јануара, господин де Трај изгледао ми је врло жалостан. Није ми ништа говорио; али, довољна је и најмања ситница па да погодимо шта мисле они које волимо: а има предосећања. Најзад, постао је љубазнији и нежнији него икад раније, и била сам све срећнија. Јадни Максим! Он се тада у мислима праштао са мном, како ми је доцније рекао; хтео је да се убије. Али, ја сам му толико досађивала, толико га преклињала, два сата сам клечала пред њим! Онда ми је рекао да је дужан сто хиљада франака! О, тата, сто хиљада франака! Била сам као луда. Ви нисте имали, толику своту, ја сам већ све профућкала...

— Не, рече отац, ја их не бих могао створити на други начин осим да их украдем. Али, и то бих учинио, Нази! Идем.

Те су речи изговорене тако жалосно, налик на самртнички хротац и показивале издисај немоћне очинске љубави, те су обе сестре умукле. Да ли је ко толико себичан да га не би узбудио овај очајнички крик који је, као камен бачен у бездан, показивао дубину очајања?

— Оче, ја сам нашла тих сто хиљада франака отуђивши оно што није моје, рече грофица бризнувши у плач.

Делфина се узбуди и заплака прислонивши главу на груди своје сестре.

— Дакле, све је иситина! рече јој она.

Анастасија обори главу, госпођа де Нисенжан обухвати је око паса, пољуби је нежно, притисну је на груди и рече јој:

— Ја ћу те увек волети, без осуде.

— Анђели моји, рече Горио slabим гласом, зашто се измиристе тек у несрећи?

— Да бих спасла Максимов живот, да бих спасла своју срећу, настави грофица охрабрена овом топлим и узбудљивом љубављу, ја сам однела оном зеленашу кога ви познајете, оном ужасном човеку ког ништа не може тронути, оном господину Гопсеку, породичне дијаманте до којих је много стало господину де Ресто, затим његове, моје, и све сам их продала. Продала! Разумете ли? Он је био спасен! Али, ја сам пропала. Ресто је све дознао.

— Од кога? Како? Да га убијем! повика чича Горио.

— Јуче ме је позвао у своју собу. Отишла сам... „Анастасија, рекао ми је гласом... (довољан је био његов глас, све сам погодила), где су вам дијаманти?“ — „Код мене“. — „Нису, одговори ми гледајући ме, ено их на мом орману“. И показа ми кутију коју је покрио марамицом. „Ви знате одакле су донети?“ рекао ми је. Ја сам пала пред њим на колена... плакала сам, питала сам га којом смрћу жели да умрем.

— То си казала! узвикну чича Горио. Тако ми светог имена Божјег, онај који би за мога живота учинио какво зло некој од вас, нека зна да ћу га пећи на тихој ватри! Да, растргнућу га као ...

Чича Горио заћута, речи су му застајале у грлу.

— Најзад, драга моја, тражио је од мене нешто горе и од смрти. Нека Бог не да ни једној жени да чује оно што сам ја чула!

— Убићу тога човека, рече чича Горио мирно. Али, он има само један живот, а дугује ми два. Дакле, шта? додаде гледајући Анастасију.

— Дакле, настави грофица, ћутао је неко време а затим ме погледао и рекао: „Анастасија, ја ћу прећи ћутке преко свега, остаћемо заједно јер имамо деце. Не мислим да убијем господина де Траја, могао бих промашити, а ако бих хтео да га уклоним на други начин, могао бих доћи у сукоб са законима. Ако бих га убио у вашем загрљају, осрамотио бих децу. Али, да не бисмо страдали, ни ваша деца, ни њихов отац, ни ја, постављам вам два услова. Одговорите: Је ли које од деце моје?“ Одговорила сам да јесте. „Које?“ запита је он. „Ернест, наш првенац“. „Добро, рекао је. А сада закуните ми се да ћете ми се покорити у једној ствари“. Ја сам се заклела. „Одобрићете продају нашег иметка кад вам будем затражио“.

— Никако, повика чича Горио. Никад. Е, господине де Ресто, ви не умете да усрећите своју жену, она тражи срећу тамо где је има, а ви је кажњавате због своје глупе немоћи?... Али, ту сам ја, стој! Сресћемо се ми на путу. Нази, буди спокојна. А, њему је стало до наследника! Добро, добро. Докопаћу се ја његовог сина који је, сто му громава, мој унук. Ваљда ћу пронаћи тог дерана? Сместићу га у свом селу, стараћу се о њему, буди спокојна. Примораћу оно чудовиште да попусти кад му кажем: Да се обрачунамо нас двојица! Ако желиш да имаш сина, врати мојој кћери њено имање и остави је нека живи како хоће.

— Оче мој!

— Да, ја сам твој отац! Ах, ја сам прави отац! Нека тај племићки нитков не злоставља моје кћери. Сто му громава! Ни сам не знам шта све вре у мени. У мојим жилама тече тигровска крв, прождро бих та два човека. О, децо моја! Зар је такав ваш живот? Па ја то не могу преживети. Шта ће бити с вама кад мене више не буде? Очеви треба да живе колико и њихова деца. Боже мој, како је рђаво уређен твој свет! Кажу да и ти имаш сина. Не треба да допустиш да патимо у нашој деци. Анђели моји мали, па вас само јади догоне овамо. Ви ми показујете само своје сузе. Дакле, ви ме волите, видим ја то. Ходите, ходите, да се изјадате на мом срцу, оно је велико, може све да прими. Узалуд ћете га цепати, сваки његов делић постаће очинско срце. Хтео бих да сносим све ваше невоље, да патим уместо вас. Ах! Кад сте биле мале, биле сте срећне...

— Само смо тада лепо проживеле, рече Делфина. Где је оно време кад смо се клизале низ цакове у великој житници?

— Оче мој, то није све, шану Анастасија на уво Горију који се трже. Дијаманти нису продани за сто хиљада франака. Максима гоне. Треба да платимо само још дванаест хиљада франака. Обећао ми је да ће се опаметити и да се више неће

коцкати. Ја имам на овом свету још само његову љубав коју сам прескупо платила, и зато ћу умрети ако је изгубим. Њој сам жртвовала имање, част, спокојство, децу. Учините да га бар не ухапсе, да се не осрамоти, да остане у друштву у ком ће умети да створи себи положај. Сад није у питању само његова срећа, ми имамо децу која би остала без игде ичега. Ако га затворе, све је пропало.

— Немам новца, Нази. Ништа, ништа више, ништа више. Ово је смак света. Свет ће сигурно пропасти. Идите и најпре себе спашавајте! А, имам још сребрне прстенове за убрусе, стони прибор за шест особа, први који сам стекао у свом животу. И више ништа осим хиљаду двеста франака доживотне ренте ...

— А шта сте урадили са хартијама од вредности?

— Продао сам их и задржао за своје потребе само тај мали, приход. Требало ми је дванаест хиљада франака да удесим стан за Фифину.

— У твојој кући, Делфина? рече госпођа де Ресто својој сестри.

— Свеједно где, настави чича Горио, дванаест хиљада франака је утрошено.

— Погађам, рече грофица. За господина де Растињака. О, јадна моја Делфина, прекини то. Видиш како сам ја прошла.

— Драга моја, господин де Растињак је младић који није у стању да упропасти своју драгану.

— Хвала, Делфина. У овој невољи надала сам се чему бољем од тебе, али, ти ме никад ниси волела.

— Воли те, Нази, воли те, узвикну чича Горио, малочас ми је то рекла. Разговарали смо о теби и она ме је уверавала да си ти лепа а да је она само лепушкаста!

— Она! понови грофица, она је лепа, али, је њена лепота хладна.

— Нека је и тако, рече Делфина, поцрвеневши, а како си се ти понашала према мени? Ти си се одрекла мене, учинила си да ми ускрате приступ у све куће у које сам желела да одлазим; једном речју, ниси пропустила ниједну прилику да ми не напакостиш. Јесам ли ја долазила као ти да извлачим од јадног оца хиљаду по хиљаду франака, да му измамим све што је имао да га доведем до стања у коме се сада налази? Ето шта си урадила, сестро моја. Ја сам виђала оца кад год сам могла, нисам га избацила напоље и нисам долазила да му лижем руке кад ми је био потребан. Чак нисам знала да је издао оних дванаест хиљада франака за мене. Видиш, ја знам шта је ред. Уосталом, и кад ми је тата давао поклоне, ја их никад нисам тражила.

— Била си срећнија него ја: господин де Марсе био је богат, ти то знаш. Ти си увек била циција. Збогом, немам ни сестре, ни...

— Ћути, Нази! узвикну Горио.

— Само таква сестра може да препричава оно у шта ни свет више не верује, ти си чудовиште, рече јој Делфина.

— Децо моја, децо моја, умукните или ћу се убити пред вама.

— Опраштам ти, Нази, настави госпођа де Нисенжан, ти си несрећна. Али, ја сам боља од тебе. Да ми кажеш тако нешто баш онда кад сам била готова на све само да теби помогнем,

чак и да уђем у собу свог мужа што не бих учинила ни за себе ни за... То и приличи теби која си ми нанела толико зла за ових девет годна.

— Децо моја, децо моја, пољубите се! рече отац. Ви сте два анђела.

— Не, пустите ме, викну грофица коју је Горио ухватио за руку и истрже се из очева загрљаја. Мој би муж имао према мени више сажаљења него она. Свако би рекао да је она оличење свих врлина!

— Ипак више волим нека свет мисли да сам дужна господину де Марсеу него да признам да ме господин де Трај стаје преко двеста хиљада франака, одговори госпођа де Нисенжан.

— Делфина! цикну грофица и пође према њој.

— Ја теби говорим истину, а ти мене клеветаш, одговори хладно бароница.

— Делфина, ти си...

Чича Горио прискочи, задржа грофицу и стави јој руку на уста да не би говорила.

— Боже мој! Оче, шта сте то додиривали, руком од јутрос? рече му Анастазија.

— У праву си, погрешо сам, рече јадни отац бришући руке о панталоне. Али, нисам знао да ћете доћи, селим се.

Био је срећан што је добио прекор који је скренуо на њега гнев његових кћери.

— Ах, настави он седајући, ви ми кидате срце! Ја умирем, децо моја! Изгоре ми глава. Будите добре и волите једна другу! Умрећу због вас. Делфина, Нази, обадве сте биле у праву, обадве сте погрешиле. Слушај, Дедел, настави он гледајући бароницу очима пуним суза, њој треба дванаест хиљада франака, да их потражимо. Не гледајте се тако. Он клекну пред Делфину.

— Моли је за опроштај, мени за љубав, шапну јој на уво; она је несрећнија него ти.

— Јадна моја Нази, рече Делфина, уплашена дивљим и избезумљеним изгледом који је бол изазивао на лицу њеног оца, погрешила сам, пољуби ме...

— Ах, сад ми је лакше! викну чича Горио. Али, где да нађем дванаест хиљада франака? Кад бих се понудио да некога заменим у војсци?

— Ах, оче мој! узвикнуше обе кћери опколивши га, не, не.

— Бог ће вас наградити за ту мисао, наш живот не би био довољан за то! Је ли тако, Нази? настави Делфина.

— А затим, јадни оче, то би била ситница, примети грофица.

— Па зар се ништа не може учинити својом крвљу? викну очајни старац. Предаћу се ономе ко те спаси, Нази! Ја ћу за њега човека убити. Урадићу као Вотрен, отићи ћу на робију! Ја... Он ућута као громом погођен.

— Ништа више немам! рече чупајући косу. Кад бих знао где бих могао нешто украсти, али, је и то тешко наћи. А требало би и људи и времена па да се опљачка Француска банка. Дакле, морам да умрем, остаје ми само да умрем. Да,

нисам више ни за шта, нисам више отац! Не. Она ми тражи, треба јој, а ја, бедник, немам ништа! А! Осигураваш себи доживотне ренте, матори зликовце, а имаш кћери! Зар и их више не волиш? Цркни, цркни као псето, јер си псето! Да, гори сам и од пса, пас не би тако урадио! О, глава моја, изгоре!

— Али, тата, повикаше обе младе жене које га опколише да би га спречиле да не удари главом о зид, будите разумни.

Он зајеца. Ежен, уплашен, узео меницу коју је потписао Вотрену, на којој је била таксена марка и за већу суму; поправи цифру и направи прописну меницу на дванаест хиљада франака на Гориово име. Затим уђе у собу.

— Ево вам цела сума, госпођо, рече он пружајући хартију. Спавао сам, ваш ме разговор пробудио и тако сам дознао колико дугујем господину Горију. Ево менице коју можете уновчити, ја ћу је исплатити кад устреба.

Грофица је стојала непомична и држала у руци меницу.

— Делфина, рече она бледа и дрхтећи од гњева, јарости и беса, све сам ти опростила, Бог ми је сведок; али, ово! Како, господин је био ту, ти си то знала! Ти си спала тако ниско да ми се светиш пуштајући ме да пред њим откријем своје тајне, свој живот, живот своје деце, свој срам, своју част! Одлази, ти ми више ниси ништа, мрзим те, нема зла које ти не бих учинила...

Од гњева није могла више да говори, грло јој се осуши.

— Па то је мој син, наше дете, твој брат, твој спасилац, викну чича Горио. Та загрли га, Нази! Ево, ја га грлим, настави он и стегну Ежена као луд. О, дете моје, ја ћу теби бити нешто више него отац, бићу ти породица. Хтео бих да будем Бог и и да ти васиону бацим пред ноге. Али, пољуби га, Нази! Ово није човек, ово је анђео, прави анђео.

— Остави је, оче, она је сад луда, рече Делфина.

— Луда! Луда! А каква си ти? запитала госпођа де Ресто.

— Децо моја, умрећу ако тако наставите, викну старац и паде на постељу као да га је погодило пушчано зрно. — Оне ме убише! помисли он у себи.

Грофица погледа Ежена који је стојао непомичан, поражен ужасом овог призора.

— Господине? рече му она питајући га покретом, гласом погледом, не обраћајући пажњу на оца коме Делфина брзо раскопча прслук.

— Госпођо, платићу и ћутаћу, одговори он не сачекавши питање.

— Ти си убила нашег оца, Нази! рече Делфина показујући онесвешћеног старца сестри, која побеже.

— Све јој праштам, рече старац отворивши очи. Њен је положај ужасан и пореметио би и јачу главу. Теши Назију, буди нежна према њој, обећај то свом јадном оцу који умире, молио је он Делфину стежући јој руку.

— Али, шта је вама? рече она престрављена.

— Ништа, ништа, одговори отац, проћи ће то. Нешто ми стеже главу, нека главобоља. Јадна Нази, каква је будућност чека!

У том тренутку грофица уђе и паде на кољена пред оцем:

— Опрости! викну она.

— Ето, рече чича Горио, то ме још више боли.

— Господине, рече грофица Растињаку са очима пуним суза, бол ме је начинио неправедном. Хоћете ли да ми будете брат? настави она пружајући му руку.

— Нази, рече јој Делфина, загрливши је, мала моја Нази, заборавимо све.

— Не, рече она, запамтићу ово!

— Анђели моји, ви ми скидате застор са очију, ваш глас ме враћа у живот. Пољубите се опет. Дакле, Нази, хоће ли те спасти та меница?

— Надам се. Је ли, тата, хоћете ли и ви да је потпишете?

— Баш сам глуп, кад сам и то могао да заборавим! Али, било ми је позлило, Нази, немој се љутити. Јави ми кад се будеш смирила. Не, ја ћу доћи. Али, не, нећу доћи, не могу више да гледам твог мужа, одмах бих га убио. Кад се буде отуђивало твоје имање, онда ћу доћи. Пожури, дете моје, и постарај се да се Максим опамети.

Ежен је био запрепашћен.

— Ова сирота Анастасија увек је била плаховита, рече госпођа де Нисенжан, али, има добро срце.

— Она се вратила због потписа, шапну Ежен Делфини на уво.

— Мислите?

— Волео бих кад бих друкчије мислио, чувајте се ње, одговори он дижући очи као да је хтео да повери Богу мисли које није смео исказати.

— Да, она је увек била помало глумица и варала мог јадног оца.

— Како вам је, добри чича Горио? запита Растињак старца.

— Спава ми се, одговори он.

Ежен поможе Горију да легне у постељу. Затим, кад је старац заспао држећи Делфинину руку, његова кћи оде.

— Видећемо се вечерас у Италијанском позоришту, рече она Ежену, и тада ћете ми рећи икако му је. Сутра ћете се преселити, господине. Да видимо вашу собу. Ала је грозна! рече она кад је ушла унутра. Па она је још гора него соба мог оца. Ежене, ти си се лепо показао. Ја бих вас још више волела кад би то било могуће; али, дете моје, ако мислите да стекнете имање, не треба тако да бацате кроз прозор дванаест хиљада франака. Гроф де Трај је коцкар. Моја сестра неће то да увиди. Он би потражио тих дванаест хиљада франака тамо где уме да изгуби или да добије читава брда злата.

Чича Горио болно уздахну, те се они вратише у његову собу. Затекли су га као да спава; али, кад су се љубавници примакли, чули су ове речи: „Оне нису срећне!“ Било да је ово рекао у сну или на јави, бол којим су изречене ове речи силно је потресао његову кћер те приђе бедној постељи на којој је лежао њен отац и пољуби га у чело. Он отвори очи говорећи:

— То је Делфина.

— Дакле, како ти је? упита она.

— Добро, рече он. Не брине, сад ћу изићи. Идите, идите, децо моја, и будите срећни.

Ежен отпрати Делфину до куће; али, забринут због стања у ком је оставео Горија, није хтео да руча с њом и врати се у пансион Вокер. Затекао је чича Горија на ногама баш кад се спремао да седне за сто. Бјаншон је био тако сео да може лепо посматрати лице фабриканта резанаца. Кад га је видео како узима хлеб и мирише га да види од каквог је брашна умешен, студент опази да је он то учинио сасвим несвесно, и направи језив покрет.

— Дођи овамо, лекарски помоћниче Кошенове болнице, рече Ежен.

Бјаншон се радо премести јер се на тај начин приближио старом пансионеру.

— Шта му је? упита Растињак.

— Ако се само не варам, он је свршио своје! Морало му се догодити нешто необично, изгледа ми да ће га ударити капља. Иако му је доњи део лица доста миран, горње црте скупљају се ка челу и против његове воље, погледај! А очи су му такве да наговештавају навалу крви у мозак. Зар не изгледа као да су пуне неког ситног праха? Сутра ујутру знаћеш више.

— Може ли се излечити?

— Не може. Можда ће моћи да му се продужи живот још за који дан ако се успе да се изазове реакција ка удовима, ка ногама. Али, ако ови знаци не престану до сутра увече, онда је јадни старац изгубљен. Знаш ли шта је изазвало болест? Морао је имати неки јак потрес који га је сломио.

— Јесте, рече Растињак, сетивши се ударца који су кћерке задале оцу. „Делфина бар воли оца“, помисли Ежен.

Увече, у Италијанском позоришту, Растињак је о овоме обазриво обавестио госпођу де Нисенжан да је не би сувише уплашио.

— Не бојте се, одговори она после првих Еженових речи, мој отац је јак. Само, јутрос смо га мало потресле. У питању су наша имања, помислите колика је то несрећа. Не бих могла да живим више да ме наша љубав није учинила неосетљивом за оно што бих раније сматрала за самртне муке. За мене данас постоји само једна бојазан, само једна несрећа, да не изгубим љубав која ми је омилила живот. Све је остало за мене без важности, и ја ништа више не волим на овом свету. Ви сте за мене све. Волим да будем богата само зато да се вама више допаднем. Ја сам, на своју срамоту, више љубавница него кћи. Зашто? Не знам. Сав је мој живот у вама.

Отац ми је дао срце, али, ви сте га научили да куца. Нека ме цео свет осуђује, не мари ништа, ако ми ви, који немате права да се љутите на мене, праштате злочине које сам учинила под утицајем једног неодољивог осећања. Сматрате ли ме за рђаву кћер? О, не мора се волети тако добар отац као што је наш. Јесам ли могла спречити да најзад не увиди природне последице наших жалосних бракова? Зашто их није спречио? Зар није био дужан да мисли за нас? Данас, то знам, он пати исто толико колико и ми; али, шта ми ту можемо? Да га тешимо! Не бисмо га нимало умириле. Више га је болело наше помирење са судбином него што би патио да смо га прекоревале или да смо му се жалиле. Има прилика у животу кад је све само бол и јад.

Ежен занеме, тронут овим безазленим исказивањем једног истинитог осећања. Парижанке су често неискрене, сувише сујетне, самовољне, каћиперке, хладне, али, кад

истински воле, оне воле страсније него друге жене; њих и најмањи пороци чине великим и дивним. Затим, Ежен се дивео дубини и оштроумности с којом жена суди о најприроднијим осећањима, кад је каква велика страст одвоји од њих и држи на растојању. Еженово ћутање није се допадало госпођи де Нисенжан.

— На шта мислите? упита га она.

— Слушам оно што сте ми рекли. Досад сам мислио да ја вас више волим него ви мене.

Она се насмеши и прикри задовољство које је осетила, да би разговор остао у границама пристojности. Још никада није чула изјаву младалачке и искрене љубави. Да је рекао још коју реч, она се више не би могла уздржати.

— Ежене, рече она променивши разговор, ви као да не знате што се догађа? Сутра ће цео Париз бити код госпође де Бозеан. Рошфидови и маркиз д'Ажида споразумели су се да ништа не објављују; али, краљ сутра потписује брачни уговор, а ваша јадна рођака још ништа не зна. Она не може да откаже бал, а маркиз јој неће доћи. Само се о томе говори.

— И свет се смеје једној гадости и ужива у њој! Ви не знате да ће госпођа де Бозеан пресвиснути због тога?

— Неће, рече Делфина смешећи се, ви не познајете те жене. Цео ће Париз доћи у њену кућу, и ја ћу бити тамо! Међутим, за ту срећу вама имам да захвалим.

— Али, рече Растињак, да то није нека од оних бесмислених вести које се толико раазносе по Паризу?

— Сутра ћемо дознати истину.

Ежен се није вратио у пансион Вокер. Није могао да се нажива у свом новом стану. Синоћ је морао да се растане са Делфином у један сат после поноћи, сад је опет Делфина њега напустила око два часа да би се вратила кући. Сутрадан је спавао доста дуго, и сачекао око подне госпођу де Нисенжан која је дошла да доручкује с њим. Младићи су толико жељни ових задовољстава да је он готово заборавео чича Горија. Дуго је уживао навикавајући се на сваку ову лепу ствар која је њему припадала. Госпођа де Нисенжан била је поред њега и свему давала још већу вредност. Ипак, око четири сата, љубавници се сетише чича Горија, помисливши на срећу којој се он надао кад се буде настанио у овој кући. Ежен рече да треба одмах пренети старца ако мора да болује, раста се са Делфином и одјури у пансион Вокер. За столом нису били ни чича Горио ни Бјаншон.

— Дакле, рече му сликар, чича Горио је готов. Бјаншон је горе поред њега. Старац се видео са својом ћерком, грофицом де Рестораме. После тога хтео је да изађе и болест се погоршала. Друштво ће остати без једног од својих најлепших украса.

Растињак појури степеницама.

— Е, господине Ежене!

— Господине Ежене, госпођа вас зове, викну Силвија.

— Господине, рече му удовица, господин Горио и ви требало је да изађете петнаестог фебруара. Преседели сте три дана, данас је осамнаести; треба да ми се плати за вас и за њега још за један месец, али, ако ви јемчите за чича Горија, ваша ми је реч довољна.

— Зашто? Зар немате поверења?

— Поверења! Ако старац изгуби присебност и умре, његове кћери неће ми дати ни пребијене паре, а сва његова старудија не вреди ни десет франака. Јутрос је однео последње ножеве, кашике и виљушке, не знам зашто. Обукао се као младић. Боже ми опрости, чини ми се да се био наруменио, изгледао је млађи.

— Ја одговарам за све, рече Ежен и задрхта од ужаса и помисли на несрећу.

Он се попе у собу чича Горија. Старац је лежао на кревету Бјаншон је био поред њега.

— Добар дан, оче, рече му Ежен.

Старац се благо насмеши, окрену к њему своје стакласте очи и упита га:

— Како је она?

— Добро. А ви?

— Нисам рђаво.

— Не замарај га, рече Бјоншон и одведе Ежена у један угао.

— Дакле? упита га Растињак.

— Само га неко чудо може спасти. Крв је ударила у главу, метнуо сам му слачицу; срећом она делује и он осећа њено дејство.

— Можемо ли га пренети?

— Никако. Треба га оставити ту и поштедети га сваког телесног кретања и сваког узбуђења ...

— Добри мој Бојаншоне, рече Ежен, ми ћемо га заједнички неговати.

— Ја сам већ звао шефа моје болнице.

— Па шта је рекао?

— Изјасниће се сутра увече. Обећао ми је да ће доћи кад заврши дневни посао. На несрећу, јадни старац учинио је јутрос несмотреност о којој неће да говори. Тврдоглав је као мазга. Кад му говорим, прави се као да не чује, и спава да ми не би одговарао; а кад отвори очи, само јечи. Јутрос се изгубио и ишао пешице по Паризу, нико не зна куда. Однео је собом све што је имао од вредности, ради неке проклете трговине, и преморио се. Долазила је једна његова кћи.

— Грофица? рече Ежен. Висока црнка, жива ока, стасита, лепих ногу, витка стаса?

— Да.

— Остави ме зачас насамо с њим, рече Растињак. Да га ја испитам, мени ће све рећи.

— Ја идем да ручам за то време. Само гледај да га не узбуђујеш сувише; има још неке наде.

— Не брини.

— Оне ће се сутра лепо забављати, рече чича Горио Ежену кад су остали, сами. Иду на велики бал.

— Шта сте ви то јутрос радили, тата, те сте вечерас толико болесни да морате остати у постељи?

— Ништа.

— Је ли Анастасија долазила? упита Растањак.

— Јесте, одговори чича Горио.

— Онда немојте ништа крити. Шта вам је још тражила?

— Ах! настави он прибирајући снагу да би могао говорити, била је веома несрећна, дете моје. Нази нема ни паре, после оног случаја са дијамантима. Наручила је за онај бал хаљину проткану златом, која ће јој дивно стајати. Њена кројачица, нека бестидница, није хтела да јој верује, те је њена собарица платила хиљаду франака на конто хаљине. Сирота Нази, дотле да дође! То ми је парало срце. Али, кад је собарица видела да гроф више ништа не верује Назији, уплашила се да јој не пропадне новац и договорила се са кројачком да ова не предаје хаљину док јој се не врати хиљаду франака. Бал је сутра, хаљина је готова, Нази очајава. Хтела је да позајми и заложу мој прибор за ручавање. Њеном је мужу стало да она иде на овај бал и да целом Паризу покаже дијаманте које је, како се прича, продала. Може ли она да каже томе чудовишту: “Дужна сам хиљаду франака, платите их?” Не. Ја сам то разумео. Њена сестра Делфина отићи ће на бал у дивној хаљини. Анастасија не смеје да застане за својом млађом сестром. Сва је била уплакана, јадна моја кћи! Тако сам био понижен што јуче нисам имао дванаест хиљада франака да бих дао остатак свог бедног живота да искупим ту кривицу. Видите ли, ја сам досад све поднео, али, због ове последње несташице новца срце ми је препукло. О, о, брзо сам се одлучио, обукао сам ново одело, дотерао се; продао сам ситни прибор и прстенове за шест стотина франака, затим сам на годину дана заложу моју доживотну ренту за четири стотине франака које ми је

чича Гопсек одмах исплатио. Шта мари! Јешћу хлеба! Кад сам могао у младости, могу и сада. Али ће бар моја Нази лепо провести једно вече. Биће нагиздана. Имам хиљадарку ту под узглављем. Топлије ми је кад имам под главом оно што ће причинити задовољство јадној Назији. Сад ће моћи да најури ону неваљалицу Викторију. Је ли ко видео да слуге не верују својим господарима! Сутра ће ми бити добро. Нази ће доћи у десет сати. Нећу да оне мисле да сам болестан, не би отишле на бал, остале би да ме његују. Нази ће ме пољубити сутра као своје дете; излечиће ме њено миловање. Најзад, зар не бих потрошио хиљаду франака за лекове? Више волим да их дам мојој Наји која ме лечи од свега. Бар ћу је утешити у њеној невољи. Искупићу кривицу што сам обезбедио себи доживотну ренту. Она је на дну провалије а ја немам више снаге да је спасим. Опет ћу се вратити трговини. Отићи ћу у Одесу да купујем жито. Тамо је трипут јевтиније него овде. Ако је забрањен увоз жита у зрну, честити људи који прописују законе нису се сетили да забране увоз житних прерађевина. Е, е... То сам ја јутрос прокљувио! На шкробу се може лепо зарадити.

„Он је луд“, помисли Ежен гледајући старца.

— Умирите се, немојте говорити...

Кад се Бјаншон вратио, Ежен сиђе да једе.

Затим су наизменце чували болесника целе ноћи. За то време, један је читао медицинске књиге, а други писао писма мајци и сестрама. Знаци који се сутрадан појавише на болеснику били су, према Бјаншоновом мишљењу, повољни; али, су захтевали сталну негу коју су му могла указати само два студента. При опису те неге не би се нимало наудило срамежљивој фразеологији тога доба. После пијавица на ослабљено старчево тело стављали су топле облоге, затим су му парили ноге, и читав низ медицинских поступака за које је

уосталом требало снаге и оданости два младића. Госпођа де Ресто није дошла него је послала слугу да узме новац.

— Мислио сам да ће сама доћи. Али, ништа не мари, само би се узнемирила, рече отац, и као да је био срећан због те околности.

У седам сати увече, Тереза донесе писмо од Делфине.

„Шта је с вама, пријатељу мој? Тек што сте ме заволели, а ви као да сте ме већ занемарили? Ви сте ми у оним искреним исповестима показали толико лепу душу да она мора остати увек верна осећајући сву разноликост осећања. Као што сте рекли слушајући молитву из Мојсија: „За једне, ова је арија сва у једном тону, за друге она је највише што се у музици може постићи!“ Не заборавите да вас вечерас очекујем да бисмо пошли на бал госпође де Бозеан. Сад се зна да је јутрос у двору потписан брачни уговор господина д'Ажида, а јадна виконтеса дознала је то тек у два сата. Као што светина преплави Гревски трг кад неком сијеку главу, тако ће се данас цео Париз окупити код ње. Зар није грозно отићи и гледати да ли та жена крије свој бол и хоће ли умети лепо да умре? Ја сигурно не бих ишла, пријатељу мој, да сам раније била код ње; али, она без сумње неће више примати, те би сав мој труд био узалудан. Ја се налазим у сасвим другом положају од осталог света. Уосталом, ја и због вас идем тамо. Чекам вас. Ако за два сата не будете крај мене, не знам да ли ћу вам опростити то издајство.“

Растињак дохвати перо и овако одговори: „Очекујем лекара да видим хоће ли ваш отац остати у животу. Он је на самрти. Доћи ћу да вам саопштим одлуку, али, се бојим да вам не донесем смртну пресуду. Видећете хоћете ли моћи да одете на бал. Шаљем вам много нежних поздрава.“

Лекар дође у осам и по часова и нађе да је стање рђаво, али да смрт не мора одмах да наступи. Изјавио је да ће старцу

бивати час боље час горе, и да ће од тога зависити његов живот разум.

— Боље би било да брзо умре, заврши лекар. Ежен повери чича Горија Бјаншону и однесе госпођи де Нисенжан жалосну вест која је у његовом духу, још прожетом породичним дужностима, морала одстранити сваку радост.

— Реците јој нека се она само забавља, довикну му чича Горио који се правио као да спава, али, се усправи кад је Растињак излазио.

Младић се појави код Делфине сав очајан и затече је очешљану и обувену; само је имала да обуче балску хаљину. Али, као они потези кичице којима сликари довршавају своје слике, крајње дотеривање изискивало је више времена него сам основ слике.

— Шта, нисте се обукли? рече она.

— Али, госпођо, ваш отац ...

— Опет мој отац, узвикну она прекидајући га. Ви ме ваљда нећете учити мојим дужностима према оцу. Одавно ја познајем свог оца. Ни речи, Ежене. Саслушаћу вас тек кад се будете обукли. Тереза је све припремила у вашем стану; моја су кола спремна, узмите их: вратите се. Разговараћемо о мом оцу идући на бал. Треба да пођемо раније; ако западнемо у поворку кола, нећемо стићи пре једанаест сати.

— Госпођо!

— Идите, ни речи више, рече она и отрча у свој будоар да узме огрлицу.

— Та идите, господине Ежене, наљутићете госпођу, рече Тереза гурајући младића који је био запрепашћен овим отменим оцеубиством.

Он оде да се обуче обузет најужаснијим и најцрњим мислима. Свет му је личио на океан блата у које се човек заглиби до гуше, ако само ногу замочи у њега. — У њему се врше само ситни злочини! помисли он. Вотрен је већи. Он је видео три главна израза друштва: Покорност, Борбу и Побуну; Породицу, Свет и Вотрена. И није знао за шта да се определи. Покорност је била досадна, Побуна немогућна, а Борба неизвесна. И тад се сети своје породице, чистих узбуђења оног мирног живота, дана које је провео међу бићима која су га волела. Прилагођавајући се природним законима домаћег живота, та мила створења налазила су у њему потпуну и тајну срећу, без потреса. Али, и поред тих добрих мисли, он није осећао у себи храбрости да се пред Делфином исповеди и да је

име љубави врати врлини. Његово ново васпитање већ је уродило плодовима. Сад је волео као прави себичњак. Својом умешношћу, успео је да упозна природу Делфинина срца. Предосећао је да је она у стању да пређе и преко тела свог оца и оде на бал, а није имао ни снаге да игра улогу мудраца, ни храбрости да јој се замери, ни врлине да је напусти. „Никад ми не би опростила ако бих је убедио да сам у овој прилици ја у праву“, помисли он. Затим је стао објашњавати речи лекара; тешио се да чича Горио није тако опасно болестан као што је он мислио; једном речју, прикупи пуно разлога да оправда Делфину. Она није знала у каквом се стању налази њен отац. Старац би је сам послао на бал да је дошла да га обиђе. Често друштвени закон, неумитан у својим прописима, осуђује тамо где је привидни злочин оправдан многобројним изменама које породицама стварају разлике у карактерима, интересима и стању. Ежен је хтео да превари самог себе, био је готов да својој драгани жртвује своју савест. Од пре два дана све се изменило у његову животу. Жена га је пореметила, потиснула породицу и

све приграбила. Растињак и Делфина срели су се у погодном тренутку, кад су могли једно другом да пруже највећа уживања. Њихова добро припремљена страст повећавала се оним што убија страст, уживањем. Кад му се она подала, Ежен је запазио да је дотле само жудио за њом, а да ју је заволео тек сутрадан: љубав је можда у ствари само захвалност за задовољство. Била она бестидна или дивна, Ежен је обожавао ту жену и због сласти које је он њој пружио и због свих наслада које је од ње добио; а и Делфина је волела Растињака онолико колико би Тантал волео анђела који би дошао да га нахрани и напоји.

— Сад ми кажите како је оцу? рече му госпођа де Нисенжан кад се вратио обучен за бал.

— Сасвим рђаво, одговори он; ако хоћете да ми дате доказа ваше љубави, одјуримо зачас да га обиђемо.

— Хоћу, рече она, али, после бала. Драги мој Ежене, буди добар, немој ме грдити, пођимо.

Отишли су. Ежен је ћутао неко време.

— Шта вам је? рече она.

— Чујем хропац вашег оца, одговори он љутито. И тада поче да прича топлем младићком речитошћу о свирепости коју је госпођа де Ресто учинила из сујете, о смртној опасности коју је проузроковало последње очево пожртвовање, о цени којом ће бити плаћена Анастазијина раскошна хаљина. Делфина је плакала.

— Бићу ружна, помисли она. Сузе јој усахнуше. Отићи ћу да чувам оца, нећу га више остављати, настави она.

— А, сад те волим, узвикну Растињак.

Фењери пет стотина кола осветљавали, су прилазе палати де Бозеан. Са сваке стране осветљених врата стајао је по један жандарм. Отмени свет пристизао је у великом броју, сви су журили да виде ту племкињу у часу њеног пада, те су просторе приземљу већ биле пуне кад су се појавили госпођа де Нисенжан и Растињак. Од оног дана кад је цео двор навалио код сестре од стрица Луја XIV, кад ју је краљ одвојио од драгана, ни једна љубавна несрећа није била бујнија од несреће госпође де Бозеан. У тој прилици, последња кћи чувеног бургоњског дома показала се већа од свог бола, и до последњег часа владала светом од ког је примила сујету само зато да послужи победи њене страсти. Најлепше Парижанке уносиле су живост

салоне и својим хаљинама и својим осмесима. Најотменији људи са двора, амбасадори, министри, разни славни људи, претрпани крстовима Легије части, ордењем, разнобојним лентама, тискали су се око виконтесе. Оркестар је свирао под позлаћеним сводовима ове палате, која је била пуста за њену краљицу. Госпођа де Бозеан стајала је испред првог салона и дочекивала своје тобожње пријатеље. У белој хаљини, без икаквог накита у просто сплетеној коси, она је изгледала мирна, и није одавала ни бол, ни понос, ни усиљену веселост. Нико није могао да завири у њену душу. Личила је на Ниобу од мермера. У њену осмеху који је упућивала присним пријатељима било је и подсмеха; али, сви су налазили да се није променила, и она се у толикој мери показала онаква каква је била кад је пливала у срећи, да су јој се дивили најнеосетљивији, као што су младе Римљанке пљескале гладијатору који се смешио и онда кад је издисао. Друштво као да се нагиздало за растанак са својом краљицом.

— Бојала сам се да нећете доћи, рече она Растињаку.

— Госпођо, одговори он узбуђено, схвативши то као неки прекор, дошао сам да останем последњи.

— Добро, рече она и узео га за руку. Ви сте овде можда једини коме се могу поверити. Пријатељу мој, волите само ону жену коју можете увек волети. Немојте ни једну оставити.

Она узео Растињака под руку и одведе га до канабеа у салону за картање.

— Идите маркизу, рече му она. Одвешће вас мој лакеј Зак предаће вам писмо за њега. Тражим да ми врати моја писма. Мислим да ће вам предати сву моју преписку. Ако добијете моја писма, попните се у моју собу. Бићу извештена кад се вратите.

Устаде и пође у сусрет војвоткињи де Ланже, својој најбољој пријатељици, која је такође дошла. Растињак оде, потражи маркиза д'Ажида у палати Рошфидових, где је требало да проведе вече, и где га је и затекао. Маркиз га одведе својој кући, предаде студенту једну кутију и рече му: Сва су ту. Он као да је хтео нешто да каже Ежену, било да га пита о балу и о виконтеси, било да му призна да је већ сада очајан што се жени, као што је и био доцније; али, у њему се одједном пробуди понос и жалосна храброст да сакрије своја најплеменитија осећања. — Немојте јој ништа говорити о мени, драги мој Ежене. Он усрдно и болно стиште Еженову руку и даде му знак да иде. Ежен се врати у палату Бозеан, и тамо га одведоше у виконтесину собу где је све било спремљено за одлазак. Седе крај ватре, погледа кутију од кедрова дрвета и обузе га дубока сета. Он је госпођу де Бозеан сматрао за неку Божињу из Илијаде.

— Ах, пријатељу! рече виконтеса кад уђе и стави руку на Растињаково раме.

Он спази да његова рођака плаче, уздигнутих очију, једна рука јој је дрхтала, а другу је подигла. Она дохвати кутију, стави је у ватру и гледаше како гори.

— Они играју! Сви су дошли тачно у одређено време, само је смрт задоцнила. Пст, пријатељу, рече она и стави прст на уста Растињаку који је хтео нешто да каже. Ја никад више нећу видети ни Париз ни овај свет. У пет сати ујутру полазим да се сакрем негде у Нормандији. Још од три сата поподне морала сам да се спремам за пут, да потписујем наредбе, да се позабавим пословима, те нисам могла никог послати код... Она застаде. Било је јасно да се налази код... Она опет ућута, скрхана болом. У таквим тренуцима све је патња, а неке се речи не могу ни изговорити.

— Најзад, настави она, рачунала сам вечерас на вас за ту последњу услугу. Хтела бих да вам дам неку залогу свог пријатељства. Мислићу често на вас, ви сте ми се учинили добар и племенит, безазлен и искрен усред овог света где су те особине тако ретке. Желим да понекад мислите на мене. Ево, рече она осврнувши се око себе, ево кутије у којој сам држала рукавице. Кад год сам их узимала пре но што пођем на бал или позориште, осећала сам да сам лепа, јер сам била срећна; отварала сам је само да у њу оставим какву лепу мисао: у њој има много чега од мене, ту је цела једна госпођа де Бозеан која не постоји више; примите је. Ја ћу се постарати да је однесу вашој кући, у Улицу д'Артоа. Госпођа де Нисенжан дивно изгледа вечерас, волите је много. Ако се не видимо више, пријатељу, будите уверени да ћу се молити за вас јер сте били добри према мени. Да сиђемо, нећу да им дам повода да мисле да плачем. Преда мном је читава вечност, бићу тамо сама, и нико ми неће тражити рачуна о мојим сузама. Да погледам још једном ову собу. Она застаде. Затим, пошто је за тренутак покрила очи рукама, обриса их, уми их свежеом водом, и узе студента под руку.

— Сад, напред! рече она.

Растињак још никад није осетио тако силно узбуђење као сада пред овим тако племенито уздржаваним болом. Кад су

сишли међу госте, Ежен прође кроз све салоне са госпођом де Бозеан; то је била последња и нежна пажња ове љупке жене.

Ускоро је спазио две сестре, госпођу де Ресто и госпођу де Нисенжан. Грофица је била дивна са свим својим упадљивим дијамантима који су је, без сумње, пекли; она их је последњи пут носила. Иако је била веома сујетна и силно заљубљена, она је с муком подносила погледе свог мужа.

Тај приказ још више ожалости Растињака. Дијаманти двеју кћери подсетише га на бедну постељу на којој лежи чича Горио. Његов тужан поглед превари виконтесу, и она извуче своју руку.

— Идите, нећу да вас лишавам једног задовољства, рече она.

Делфина ускоро позва Ежена, срећна због свог успеха и жељна да обаспе студента свим почастима које је побрала у овом друштву које ју је, надала се, најзад примило.

— Како вам изгледа Нази? рече му она.

— Она је, рече Растињак, уновчила чак и смрт свог оца.

Око четири сата ујутру, свет поче да се разилази. Ускоро и музика преста. У великом салону остадоше само војвоткиња де Ланже и Растињак. Виконтеса, мислећи да ће тамо затећи само студента, уђе, пошто се опрости са господином де Бозеан који оде да спава понављајући јој: Грешите, драга моја, што се у тим годинама повлачите у самоћу. Останите с нама.

Кад спази војвоткињу, госпође де Бозеан није могла да се уздржи него узвикну.

— Погодила сам, Клара, рече госпођа де Ланже. Ви заувек одлазите одавде; али, нећете отићи док ме не саслушате и док се не објаснимо. Она узне своју пријатељицу за руку, одведе је у оближњи салон, и ту, гледајући је сузним очима, загрли је и пољуби у оба образа.

— Нећу да се тако хладно растанемо, драга моја, то би ме много мучило. Можете да рачунате на мене као на саму себе. Ви сте се вечерас показали као велика жена, ја сам се осетила достојна вас и хоћу то да вам докажем. Ја сам била неправедна према вама, нисам увек била добра, опростите ми, драга моја; поричем све оно што вас је могло увредити, хтела бих да повучем натраг своје речи. Наше душе сјединио је исти бол и ја не знам која ће од нас две бити несрећнија. Господин де Монриво није био овде вечерас, разумете ли? Ко вас је видео на овом балу, Клара, никад вас неће заборавити. Покушаћу последњи пут. Ако не успем, отићи ћу у неки манастир! А куда ћете ви?

— У Нормандију, у Курсел, да волим и да се молим Богу док ме не позове с овог света.

— Ходите, господине де Растињак, рече виконтеса узбуђеним гласом, сетивши се да младић чека. Студент клекну, узе руку своје рођаке и пољуби је.

— Антоанета, збогом! настави госпођа де Бозеан, будите срећни. А ви, ви сте срећни, ви сте млади, ви још можете да верујете у понешто, рече она студенту. На растанку с овим светом, имаћу као неки срећни самртник, побожних, искрених узбуђења око себе!

Растињак оде око пет часова, кад је госпођа де Бозеан села у путничка кола и поздравила се с њим последњи пут, уплаканих очију. Тад му је било јасно да закони срца важе и за личности из највиших кругова и да ни оне не живе без јада,

како тврде народне улизице. Ежен се врати пешице у пансион Вокер по влажном и хладном времену. Довршавало се његово васпитање.

— Нећемо спасти једног чича Горија, рече Бјаншон кад Растињак уђе у собу свог суседа.

— Пријатељу, рече му Ежен пошто је погледао успаваног старца, иди, продужи свој скромни живот ограничених жеља. Ја сам, међутим, у паклу, и у њему морам остати. Веруј у сва зла која чујеш о свету! Нема Јувенала који би могао описати његове грозоте прикривене златом и драгим камењем.

Сутрадан, око два сата после подне, Бјаншон који је морао да изађе, пробуди Растињака и замоли га да припази на чича Горија чије се стање тог јутра јако погоршало.

— Старац неће живети ни два дана, можда ни шест сати, рече медицинар, али, ми ипак морамо да се боримо с болешћу. Требаће нам скупих лекова. Ми ћемо бити његови болничари; али, ја немам ни паре. Претресао сам његове џепове, преметао сам по његовим орманима: али, нигде ништа. Питао сам га кад је био при свести, и одговорио ми је да нема ни пребијене паре. Колико ти имаш?

— Остало ми је двадесет франака, одговори Растињак, али, идем да се коцкам, добићу.

— А ако изгубиш?

— Обратићу се његовим зетовима и кћеркама.

— А ако ти не дадну? настави Бјаншон. Није сад новац најпречи; треба старца обложити врелом слачицом од ногу до половине бутина. Ако се буде драо, биће лека. Ти знаш како се то ради. Уосталом, Кристоф ће ти помоћи. Ја ћу свратити код

апотекара да јемчим за све лекове које будемо узели. Штета што несрећника не смемо пренети у нашу болницу, тамо би му било боље. Ходи овамо и немој га остављати док се ја не вратим.

Оба младића уђоше у собу у којој је лежао болесник. Ежен се уплаши кад виде колико се променило његово згрчено, бледо и сасвим изнурено лице.

— Како је, тата? рече он нагињући се над њим.

Горио подиже ка Ежену своје тамне очи и загледа се у њега веома пажљиво, али га не познаде. Студент није могао да издржи тај призор и заплака.

— Бјаншоне, зар не би требало метнути завесе на прозоре?

— Не, атмосферске прилике немају више утицаја на њега. Било би веома добро кад би му било топло или хладно. Ипак, треба нам ватре за теј и остало. Ја ћу ти послати неколико цепаница које ће нам послужити док не набавимо дрва. Јуче и ноћас изгорио сам твоја дрва и сву чичину тресет. Било је влажно, вода се цедила са зидова. Једва сам исушио собу. Кристоф ју је почистио, јер је права штала. Окадио сам је вењом, сувише је заударала.

— Боже мој! рече Растињак, а његове кћери?

— Слушај, ако затражи да пије, даћеш му ово, рече лекарски помоћник показујући Растињаку велики бели бокал. Ако буде јечао, и ако му трбух буде врућ и тврд, нека ти помогне Кристоф и дај му... знаш. Ако случајно буде у заносу, ако би много говорио или стао да бунца, пусти га. То неће бити рђав знак. Али, пошаљи Кристофа у Кошенову болницу. Наш лекар, мој друг или ја, доћи ћемо да му метнемо лапис. Јутрос,

док си ти спавао, дуго смо се саветовали, са једним учеником доктора Гала и са шефовима општинске и наше болнице. Та су господа запазила неке занимљиве симптоме, и ми ћемо пратити развој болести да бисмо објаснили нека доста важна научна питања. Један од те господе мисли да би крвни притисак, ако би се вршио на једном органу јаче него на другом, могао да изазове нарочите појаве. Зато га слушај пажљиво ако буде говорио, да би утврдили коју врсту мисли изражавају његове речи: памћење, проицљивост, расуђивање; мисли ли на стварност или на осећања; рачуна ли, враћа ли се прошлости; најзад, гледај да нам поднесеш тачан извештај. Могуће је да навала буде одједном свуда, и онда ће умрети у несвесном стању као што је сада. Све је веома чудно у таквим болестима! Ако се бомба распрсне овде, рече Бјаншон показујући болесников потиљак, онда наступају сасвим необичне појаве: мозак поново проради и смрт долази спорије. Крв може да скрене од мозга и да удари путем чији се ток сазнаје тек сецирањем. У болници неизлечивих налази се један блесав старац код кога се крв излила у кичму; он има страховите болове, али живи.

— Јесу ли се лепо провеле? рече Чича Горио познавши Ежена.

— Он мисли само на своје кћери, рече Бјаншон. Ноћас ми је рекао више од сто пута: „Оне играју! Она је добила хаљину!“ Звао их је поименце. Расплакао ме је, дођавола, својим дозивањем: „Делфина, моја мала Делфина! Нази!“ На часну реч, настави медицинар, то је било да човек бризне у плач.

— Делфина је овде, Је л' те, рече старац. Знао сам ја то. Његове очи постадоше веома живе гледајући зидове и врата.

— Идем да кажем Силвији да спреми слачицу, повика Бјаншон, сад је повољан тренутак.

Растињак остаде сам поред старца; седећи на постељи, посматрао је његову главу коју је било страшно и језиво погледати.

— Госпођа де Бозеан бежи, овај умире, рече он. Племените душе не могу дуго остати у овом свету. А како би се узвишена осећања и слагала са бедним, ситним и површним друштвом?

Слике свечаности на којој је он био оживеше у његову сећању као упадљива супротност овог самртничког одра. Бјаншон се појави изненада.

— Слушај, Ежене, сад сам се видео са шефом наше болнице, и дошао сам трчећи. Ако му се поврати разум, ако буде говорио, положи га на дугачку слачицу, увиј га њоме од потиљка до испод крста, и зови нас.

— Драги Бјаншоне, рече Ежен.

— О, у питању је један научни случај, рече лекар жустро као сваки новајлија.

— Значи, рече Ежен, само ћу ја из љубави неговати овог јадног старца.

— Да си ме јутрос видео, не би тако говорио, настави Бјаншон не увредивши се. Лекари са праксом виде само болест, ја још видим и болесника, драги мој младићу.

Он оде и остави Ежена самог код старца, бојећи се да криза не наступи ускоро.

— А, то сте ви, моје драго дете! рече чича Горио познавши Ежена.

— Је ли вам боље? запита студент хватајући га за руку.

— Јесте, глава ми је била стегнута као у менгелама, али сада попушта. Јесте ли видели моје кћери? Оне ће одмах доћи, дојуриће чим чују да сам болестан, оне су ме тако пазиле кад сам био у Жисен улици! Боже мој! Хтео бих да ми соба буде чиста кад дођу. Неки младић ми је изгорео сву тресет.

— Иде Кристоф, рече му Ежен и носи вам дрва која вам шаље тај младић.

— Добро, али, како ћу платити дрва? Немам ни паре, дете моје. Све сам дао, све. Сад треба да живим од милостиње. Је ли бар била лепа златоткана хаљина? (Ах! Боли ме!) Хвала, Кристофе, Бог ће вас наградити, младићу; ја немам више ништа.

— Ја ћу добро платити, и теби и Силвији, шапну Ежен момку на уво.

— Моје кћери су вам рекле да ће доћи, Је л' тако, Кристофе? Отиђи још једном до њих, даћу ти пет франака. Реци им да се не осећам добро, да бих желио да их загрлим, да их видим још једном пре него што умрем. Кажи им то, али, пази да их не уплашиш много.

Кристоф оде на Растињаков знак.

— Оне ће доћи, настави старац. Познајем ја њих. Ако умрем, силно ћу ожалостити ону сироту Делфину! А и Назију. Нећу да умрем да их не бих жалостио. Ако умрем, добри мој Ежене, нећу их више виђати. Мени ће бити веома досадно на оном свету. Отац је у паклу кад је без деце, а ја се већ спремам за то откако су се оне удале. Док сам био у Жисен улици, био сам у рају. Реците ми, ако одем у рај, хоћу ли моћи долазити на земљу као дух, да их видим? Слушао сам да тако говоре. Је ли то истина? Чини ми се као да их сад гледам у Жисен улици.

Ујутру су ми долазиле и говориле: „Добро јутро, тата!“ Ја сам их узимао на крило, задиркивао их, шалио се с њима. Оне су ме нежно миловале. Доручковали смо сваког јутра заједно, ручавали смо, једном речју, био сам отац и радовао сам се својој деци. Кад су биле у Жисен улици, нису ни о чему мислиле, нису ништа знале, и много су ме волеле. Боже мој! Зашто нису остале увек мале? (Ох! Боли ме, сева ме у глави.) Ах! Опустите, децо моја! Страшно ме боли; то морају бити велики болови, јер ви сте ме научиле да се навикнем на бол. Боже мој! Да ми је само да им држим руке, не бих осећао никакве болове. Мислите ли да ће оне доћи? Кристоф је тако глуп! Требало је сам да одем. Он ће их видети. Али, ви сте јуче били на балу. Реците ви како су изгледале? Оне нису имале ни појма о мојој болести, Је л' тако? Иначе, не би играле, сиротице мале! О, нећу више да будем болестан! Ја сам им још преко потребан. Њихова су имања била у опасности. А од каквих само мужева зависе! Излечите ме, излечите ме! (Ох! Ала ме боли! Ах, ах, ах!) Видите, треба да ме излечите јер њима треба новца, а ја знам где ћу га зарадити. Отићи ћу у Одесу да правим резанце. Ја сам лисац, зарадићу милионе. (Ох! Сувише ме боли!)

Горио умукну за тренутак, као да је хтео да прикупи сву своју снагу да би поднио бол.

— Да су оне ту, не бих се жалио, рече он. А зашто да се жалим?

Болови се мало смирише, и то потраја подуже. Кристоф се врати. Растињак, који је мислио да чича Горио спава, пусти момка да му гласно исприча шта је урадио.

— Господине, рече он, прво сам отишао код госпође грофице, с којом нисам могао да говорим, јер је била у великом послу са својим мужем. Како сам ја наваљивао, појавео се сам господин де Ресто и рекао ми овако: „Господин Горио умире? Па то је најпааметније што може да учини. Госпођа де Ресто

мора да остане да посвршавамо неке важне послове; доћи ће кад будемо готови.“ Тај господин био је врло љут. Кад сам хтео да изађем, госпођа уђе у предсобље кроз једна врата која нисам приметио и рече ми: „Кристофе, реци мом оцу да се расправљам с мужем и да не могу доћи; у питању је живот или смрт моје деце; али, чим све буде окончано, доћи ћу.“ Са госпођом бароницом било је друкчије! Нити сам је видео, нити сам разговарао с њом. „А, рекла ми је собарица, госпођа се вратила са бала у пет и четврт, и сад спава; изгрдиће ме ако је пробудим пре дванаест сати. Кад буде zazvonila, ја ћу јој казати да је њеном оцу горе. Увек има времена да јој се саопшти рђава вест.“ Узалуд сам молио. Јест, хоћеш! Тражио сам да говорим са бароном, али, он је био изашао.

— Ни једна његова кћи неће доћи! узвикну Растињак. Писаћу и једној и другој.

— Ни једна, одговори старац и усправи се у постељи. Имају посла, спавају, неће доћи. Знао сам ја то. Тек на самрти дознајемо шта су то деца. А, пријатељу, немојте се женити, немојте имати деце! Ви њима дајете живот, она вас терају у гроб. Ви њих уводите у свет, она вас терају из њега. Не, оне неће доћи! Знам ја то већ десет година. Помишљао сам на то понекад, али, нисам смео да верујем.

Две сузе оквасише његова два ока, али, не потекоше.

— А да сам богат, да сам сачувао своје имање, да им га нисам дао, оне би биле ту, обасипале би ме својим пољупцима, становао бих у некој лепој кући, имао бих лепе собе, слуге и ватре; оне би биле уплакане, са својим мужевима, са својом децом. Имао бих све то. А овако, ништа. Новац све даје, чак и кћери. О, где ли је мој новац? Да сам имао блага да им оставим, оне би ме превијале и неговале; ја бих њих слушао и гледао. А, драго моје дете, моје једино дете, више волим што сам напуштен и јадан! Кад бедника воле, онда је он бар уверен да

га воле. Не, волео бих да сам богат, онда бих њих видео. Али, ко зна? Обе имају камено срце. Ја сам их сувише волео, зато оне мене не воле. Отац треба увек да буде богат, да држи своју децу на узди као подмукле коње. А ја сам клечао пред њима. Беднице! Лепо су крунисале своје десетогодишње понашање према мени. Да знате како су биле нежне и пажљиве према мени у прво време после удаје! (О, страшно боли!) Дао сам и једној и другој скоро по осам сотина хиљада франака, зато нису смеле да буду тако грубе према мени, а њихови мужеви још мање. Дочекивале су ме са: „Добри мој оче, мили мој оче.“ За мене је увек било постављено код њих. Ручавао сам и с њиховим мужевима који су ми указивали поштовање. Изгледало је да имам још имања. Зашто? Ништа нисам говорио о својим пословима, човек који даје по осам стотина хиљада франака својим кћерима заслужује да га пазе. И били су према мени и нежни и пажљиви, али, то је било због мог новца. Не ваља свет. Ја сам с тим начисто. Водили су ме колима у позориште, и увече сам остајао код њих до миле воље. Затим, говориле су да су моје кћери, признавале су ме за оца. Још сам ја оштроуман, све сам запазио. Све је то било због мог новца и срце ми се кидало. Видео сам ја да хоће само да ми замажу очи; али, злу није било лека. Нисам се код њих осећао тако угодно као за нашим столом овде. Нисам умео да разговарам с њима. А кад би неко упитао тихо моје зетове: — Ко је онај господин? — То је чича парајлија, богат је. — А, тако! одговарали, су и посматрали, ме с поштовањем које се указује новцу. Али, ако сам им понекад и сметао, ја сам скупо плаћао своје мане! Уосталом, ко је савршен? (Глава ми се претворила у рану!) Сад се борим са самртним мукама, драги господине Ежене. Али, то није ништа у поређењу са болом који ми је причинила Анастасија кад ми је први пут погледом ставила на знање да сам рекао некакву глупост која је понижава: кад ме је погледала као да ми је забола нож у срце. Хтео сам да сазнам шта сам погрешно, а сазнао сам да сам сувишан на земљи. Отишао сам сутрадан Делфини да се утешим, али, ето, и тамо

сам направео неку глупост и наљутио је. Био сам као луд. Читавих осам дана нисам знао шта да радим. Нисам смео да им одем јер сам се бојао њихових прекора. И тако су ме кћерке избациле из својих домова. О, боже мој, кад знаш какве сам муке и патње подносио; кад си избројао ударце ножа које сам добио за оно време за које сам остарио, променио се, шатро се, поседео, зашто ме сада мучиш? Доста сам искајао грехе што сам сувише волео своје кћери. Добро су се осветиле мојој љубави, мучиле су ме као крвници. Али, ето, очеви су врло глупи! Ја сам их много волео и вратио им се као коцкар картама. Моје су кћери биле мој порок, моје љубавнице, све што сам имао. И једној и другој требало је понешто, понеки накит; то су ми саопштавале њихове собарице, и ја сам давао да би ме лепо примале! Али су ми ипак одржале неколико придика о мом понашању у друштву. Убрзо су почеле да ме се стиде. Тако је то кад се лепо васпитавају деца. У мојим годинама, међутим, ја нисам могао ићи у школу. (Ужасно ме боли, Боже мој! Лекара! Лекара! Кад би ми отворио лобању, мање бих патио). Кћери моје, кћери моје, Анастасија, Делфина! Хоћу да их видим. Пошаљите полицију по њих, доведите их силом! Правда је на мојој страни, и природа, и закон, све. Ја протестујем. Домовина ће пропасти ако очеве буду презирали. То је јасно. Друштво и свет зависе од очинства, све ће пропасти ако деца не воле свог оца. О, да их видим, да их чујем, свеједно шта ће ми рећи, само да чујем њихов глас, нарочито Делфинин, то ће ми ублажити болове. Али им реците, кад буду овде, да ме не гледају онако хладно по свом обичају. А, добри пријатељу, господине Ежене, ви не знате шта то значи кад топли поглед одједном постане леден. Од оног дана откад ме њихове очи нису више обасјавале, ја знам само за вечиту зиму; имао сам само да патим, и патио сам! Живео сам да ме понижавају и вређају. Ја их силно волим и зато сам подносио све увреде због понеког јадног и срамног задовољства које су ми продавале. Зар отац потајно да виђа своје кћери! Ја сам њима дао цео свој живот, а оне неће данас да жртвују ради мене ни један сат. Жедан сам, гладан сам, срце ми

чезне, оне неће доћи да ми олакшају самртне муке, јер ја осећам да умирем. Али, зар оне не знају шта значи газити по лешу свог оца! Има Бога на небу, он ће сам осветити нас очеве. О, оне ће доћи! Ходите, љубљене моје, ходите да пољубите последњи пут свог оца, он ће се помолити Богу за вас, рећи ће му да сте биле добре кћери, он ће вас бранити. На крају крајева, ви нисте криве. Оне су невине, пријатељу! Реците целом свету, нека их нико не осуђује због мене. Ја сам за све крив, ја сам их научио да ме вређају. Ја сам то волео. То се никога не тиче, ни на земљи, ни на небу. Бог би био неправедан кад би их казнио због мене. Ја нисам умео да подесим своје понашање, учинио сам глупост кад сам се одрекао својих права. Ја бих се понизио због њих! Шта ћете! И најбољу нарав, и најбољу душу покварила би очинска доброта. Ја сам бедник, ја сам праведно кажњен. Ја сам крив што су ми кћерке распуштене, ја сам их размазио. Оне сада траже задовољства као што су некада тражиле бомбоне. Ја сам им увек дозвољавао да задовоље своје девојачке прохтеве. Кад им је било петнаест година, имале су кола! Све им је чињено. Ја сам једини кривац, али, кривац из љубави. Њихов глас ми је отварао срце. Чујем их, долазе. А, да, оне ће доћи. Закон налаже да деца присуствују очевој смрти, а закон је на мојој страни. Неће бити скупо. Ја ћу платити кола. Пишите им да имам милион да им оставим! Часна реч. Отићи ћу у Одесу да правим макароне. Знам како се праве. Зарадићу милионе. Нико на то није мислио. А неће се кварити приликом преноса као жито или брашно. Е, е, на шкробу се могу добити милиони! Нећете слагати, кажите им милиони, па ако дођу макар из грамзивости, више волим да ме варају, видећу их. Хоћу моје кћери! Ја сам их створио! Оне су моје! рече он и усправи се у постељи, показујући Ежену главу са белом разбарушеном косом која је претила.

— Умирите се, рече му Ежен, добри мој чича Горио, ја ћу им писати чим се Бјаншон врати; отићи ћу по њих ако не дођу.

— Ако не дођу? понови старац јецајући. Али, ја ћу умрети, умрећу од беса, од беса! Обузима ме беснило! У овом тренутку видим цео свој живот. Ја сам преварен! Оне ме не воле, нису ме никад ни волеле! То је јасно. Кад нису дошле, неће ни доћи. Што дуже буду оклевале, теже ће се одлучити да ми приреде ту радост. Познајем ја њих. Оне никад нису умеле да погоде кад сам жалостан, кад патим, кад ми нешто треба, па неће ни сада погодити да умирем. Оне не знају ни колико их волим. Да, видим ја то, толико су навикле да им и душу своју дајем те не цене оно што чиним за њих. Да су зажелеле да ми изваде очи, ја бих им рекао: „Извадите их!“ Сувише сам глуп. Оне мисле да су сви очеви као њихов. Треба увек да се држимо на цени. Осветиће ме њихова деца. У њиховом је интересу да дођу. Реците им да ће и оне овако издахнути. Оне чине сва злочинства у једном једином. Идите и кажите им да ће убити оца ако не дођу. Али, оне су извршиле доста злочина и без тога. Викните им као ја: „Еј, Нази! Еј, Делфина! Дођите оцу који је био тако добар према вама, а јадан пати!“ Ништа, нико. Зар да липшем као псето? Ето, како су ме наградиле, напустиле су ме. То су бестиднице, зликовци, ја их презирем и проклињем; устајаћу и ноћу из гроба да их поново прокунем, јер најзад, пријатељу, зар нисам у праву? Оне се понашају не може бити горе! Али, шта ја то говорим? Зар ми нисте рекли да је Делфина ту? Она је боља. А ви, Ежене, ви сте мој син! Волите је и будите јој отац. Она друга је веома несрећна. А њихова имања! А, Боже мој! Ја издишем, страшно ме боли! Одсеците ми главу, оставите ми само срце.

— Кристофе, идите и зовите Бјаншона, узвикну Ежен, уплашен старчевим јадиковањем и јауцима, а мени доведите кола.

— Идем по ваше кћери, добри мој чича Горио, и довешћу их.

— Силом, силом! Позовите војску, полицију, све, све! рече он гледајући Ежена последњим погледом у ком је још било свести. Кажите влади, државном тужиоцу, да ми их доведу, ја то захтевам!

— Па ви сте их проклели.

— Ко то каже? одговори старац пренеражен. Ви знате да их ја волим, да их обожавам! Оздравићу ако их видим... Идите, добри мој суседе, драго моје дете, идите, ви сте добри; хтео бих да вам захвалим, али немам шта да вам дам осим благослова једног самртника. А, хтео бих да видим бар Делфину, да јој кажем да вам се она одужи место мене. Ако она друга не може, доведите ми њу. Реците јој да је нећете више волети ако не буде хтела да дође. Она вас толико воли да ће доћи.

Дајте ми да пијем, изгоре ми утроба! Метните ми нешто на главу. Осећам да би ме спасла рука мојих кћери... Боже мој. Ко ће им повратити имања ако ја умрем? Због њих ћу отићи у Одесу да правим резанце.

— Попите ово! рече Ежен подижући самртника, и прихвати га левом руком док је у десној држао сољу пуну теја.

— Ви сигурно волите своје родитеље, рече старац стежући слабачком руком Ежену руку. Знате ли ви да ћу умрети, а нећу видети своје кћери? Био сам увек жедан, а никад нисам пио; ето како сам живео последњих десет година... Моји су зетови убили моје кћери. Да, ја сам остао без кћери после њихове удаје. Очеви, тражите од Скупштине да донесе закон о браку! Најзад, немојте удавати кћери ако их волите. Зет је зликовац који све исквари код једне девојке, све укаља. Нека се укине брак! Он нам отима кћери, и ми умиремо далеко од њих. Донесите закон о умирању очева. То је страшно. Освета! То им моји зетови не дају да дођу. Убијте их! Смрт Рестоу, смрт Алзашанину, они су моје убице! Смрт или моје кћери! А,

свршено је, умрећу без њих! Оне! Нази, Фифина, та ходите! Ваш тата одлази...

— Добри мој чича Горио, стишајте се, будите мирни, не узрујавајте се, не мислите.

— Не видети их, то су самртне муке!

— Видећете их.

— Заиста! узвикну старац сав изгубљен. О, да их видим! Да их видим и да им чујем глас. Умрећу срећан. Ето, не тражим више да живим, није ми се више ни живело, злопатио сам се све више. Али, само да их видим, да додирнем њихове хаљине, ах, само њихове хаљине, то је мало, али, тек да осетим нешто њихово! Дајте ми њихову косу... осу...

Паде ничице на узглавље као да је маљем ударен. Руке је покретао по покривачу као да је тражио косу својих кћери.

— Благосиљам их, рече он напрежући се, благосиљам. Одједном се скљока. Баш тада уђе Бјаншон.

— Срео сам Кристофа, рече он, одмах ће ти довести кола. Затим погледа болесника и подиже му силом очне капке. Два студента приметеше да му је једно око тамно и без живости.

— Неће више доћи к себи, рече Бјаншон, не верујем. Дохвати му било, опипа га и спусти руку старцу на срце.

— На несрећу и пулс и срце раде; али, с обзиром на стање ком се налази, боље би било да умре!

— Тако је, рече Растињак.

— Шта је теби? Побледео си као крпа.

— Пријатељу, слушао сам јауке и јадиковања. Има Бога! О, да, има Бога, створио је он неки бољи свет, иначе живот на земљи не би имао никаквог смисла. Да све ово није тако жалосно, ја бих се заплакао, али, овако сам огулао.

— Слушај, требаће нам ваздан којечега; где ћемо наћи новца?

Растињак извади свој сат.

— Ево, заложи га одмах. Не мислим да се задржавам уз пут, да не изгубим ни један минут времена, а морам и да сачекам Кристофа. Немам ни паре, а требаће да платим кочијашу кад се вратим.

Растињак стрча низа степенице и оде госпођи де Ресто, у Хелдерову улицу. Уз пут, његова машта, потресена страшним призором који се одиграо пред њим, још више разјари његов гнев. Кад је ушао у предсобље и затражио госпођу де Ресто, одговорише му да не прима никога.

— Али, рече он лакеју, послао ме је њен отац који је на самрти.

— Господине, нама је господин гроф строго наредио.

— Ако је ту господин де Ресто, реците му у каквом се стању налази његов таст и обавестите га да је потребно да овог часа говорим с њим.

Ежен је дуго чекао.

— Можда умире овог тренутка, помисли он. Лакеј га уведе у први салон где га господин де Ресто дочека стојећи крај камина у ком није било ватре и не понуди га да седне.

— Господине грофе, рече му Растињак, господин ваш таст умире у овом тренутку у једном бедном ћумезу, без паре, без дрва; он је на издисају и жели да види своје кћери...

— Господине, одговори му хладно гроф де Ресто, могли сте запазити да не марим много господина Горија. Он је искварио госпођу де Ресто, унесрећио мене и нарушио мој домаћи мир. Мени је сасвим свеједно да ли ће он умрети или живети. Ето, тако ја мислим о њему. Свет ме може осуђивати, ја презирем туђе мишљење. Сада имам важнијих послова него да водим рачуна о томе шта ће о мени мислити глупаци и безначајни људи. Што се тиче госпође де Ресто, она није у стању да изађе. Уосталом, ја је не пуштам одавде. Реците њеном оцу да ће доћи да га обиђе чим буде испунила своје дужности према мени и мом детету. Ако воли свог оца, може бити слободна после неколико тренутака ...

— Господине грофе, није моје да судим о вашем држању, ви сте господар своје жене; али, мислим да могу рачунати на ваше поштење? Обећајте ми само да ћете јој рећи да ће њен отац још данас умрети и да ју је већ проклео што није крај њега!

— Реците јој то ви сами, одговори господин де Ресто зачуђен гневом који се испољио у Еженовом гласу.

Гроф одведе Растињака у салон у ком је грофица обично проводила време: била је уплакана и заваљена у наслоњачу као жена која жели да умре. Он се сажали, на њу. Пре но што се окренула Растињаку, она погледа свог мужа бојажљивим погледом који је показивао да је њена снага сасвим малаксала услед душевног и телесног угњетавања. Гроф одмахну главом, те се она ослободи и поче говорити.

— Господине, све сам чула. Реците мом оцу да би ми опростио кад би знао у каквом се положају налазим. Нисам се надала овом мучењу, оно превазилази моје моћи, господине,

али, ћу ипак издржати до краја, рече она свом мужу. Ја сам мати. Реците мом оцу да нема шта да ми замери, иако изгледа да има за то разлога, довикну она очајно студенту.

Ежен поздрави супруге, прозревши у каквом је опасном стању ова жена, и оде запрепашћен. Држање господина де Ресто показало му је да је свако његово посредовање узалудно, и било му је јасно да Анастазија није више слободна. Он одјури до госпође де Нисенжан и затече је у постељи.

— Није ми добро, јадни мој пријатељу, рече му она. Назебла сам кад сам се враћала са бала, бојим се да немам запаљење плућа и сад очекујем лекара...

— Да сте и на самрти, рече Ежен прекидајући је, требало би да отпузите до вашег оца. Он вас зове! Кад бисте могли чути његов најслабији јаук, оздравили бисте.

— Ежене, мој отац јамачно није толико болестан колико ви кажете; али, ја бих била врло несрећна ако бих се вама замерила, и послушаћу вас. Знам да би он пресвисно од жалости кад би моја болест постала опасна по живот услед овог изласка. Дакле, доћи ћу одмах после лекарског прегледа. А где вам је сат, рече она видећи да нема ланца. Ежен поцрвене.

— Ежене, Ежене, ако сте га већ продали, изгубили... О, то би било врло ружно.

Студент се нагну над постељу и прошапута Делфини:

— Желите ли да знате? Онда чујте! Ваш отац нема за шта да купи покров у који ће га увити вечерас. Заложиио сам ваш сат, јер нисам имао ни паре.

Делфина одмах скочи из постеље, отрча до свог писаћег стола, узе из њега кесу и пружи је Растињаку. Затим зазвони и повика:

— Идем, идем, Ежене. Оставите ме да се обучем; та била бих право чудовиште! Идите ви, ја ћу стићи пре вас! Тереза, зовну она своју собарицу, реците господину де Нисенжану да одмах дође. Ежен, срећан што може јавити самртнику да ће му једна кћи доћи, стиже готово радостан у Улицу Нев Сент Женевјев. Завуче руку у кесу да одмах плати кочијашу. У кеси те младе, тако богате и тако отмене жене, било је седамдесет франака. Кад се попео горе, затекао је Бјаншона како придржава чича Горија кога је оперисао болнички хирург, у присуству лекара. Пекли су му леђа лаписом. То је био последњи лек за који зна наука, али, лек без помоћи.

— Осећате ли штогод? запита лекар. Чича Горио, спазивши студента, одговори:

— Оне долазе, Је л' те?

— Може се још и извући, рече хирург, говори.

— Јесте, одговори Ежен, Делфина ће сад доћи.

— Да, рече Бјаншон, говорио је о својим кћерима, за којима вапије као човек набијен на колац за мало воде.

— Станите, рече лекар хирургу, нема му више помоћи, не можемо га спасти.

Бјаншон и хирург вратише самртника у нечисту постељу.

— Ипак, требало би га пресвући, рече лекар. Иако нема никакве наде, човек је. Ја ћу опет навратити Бјаншоне, рече студенту. Ако буде јаукао, ставите му опијума на дијафрагму.

Хирург и лекар одоше.

— Само храбро, Ежене, синко мој! рече Бјаншон Растињаку кад су остали, сами. Треба му обући белу кошуљу и променити постељно рубље. Реци Силвији да донесе чаршаве и да нам помогне.

Ежен сиђе и затече госпођу Вокер где поставља са Силвијом. После првих речи које јој је Растињак рекао, удовица му приђе са киселослатким изразом на лицу, као плашљива продавачица која не би хтела ни да изгуби свој новац, ни да наљути свог купца.

— Драги мој господине Ежене, одговори она, ви знате исто тако као и ја да чича Горио нема више ни пребијене паре. Ако бих дала чаршаве за човека који тек што није издахнуо, упропастили би се, а један се и онако мора жртвовати за покров. Ви ми већ дугујете сто четрдесет и четири франка, још неке ситнице, свећу коју ће вам дати Силвија, све ће то изнети бар две стотине франака које једна сирота удовица, као што сам ја, није у стању да изгуби. Будите праведни, господине Ежене, ја сам иначе доста изгубила за ових пет дана откако се несрећа окомила на моју кућу. Дала бих десет талира да је тај старац отишао пре неколико дана, као што сте говорили. То утиче на моје укућане. Ја бих га за багателу пренела у болницу. Најзад, ставите се у мој положај. Мој пансион пре свега, јер од њега живим. Ежен се брзо попе у собу чича Горија.

— Бјаншоне, а новац од сата?

— Ту је на столу, остало ми је још триста шездесет и неколико франака. Од онога што сам добио исплатио сам сва наша дуговања. Заложница је испод новца.

— Ево, госпођо, наплатите се, рече Растињак који слете низа степенице. Господин Горио неће још дуго остати код вас, а ја...

— Да, изићи ће одавде, али, мртав, јадник, рече она и изброја две стотине франака, и весела и тужна.

— Да свршимо, рече Растињак.

— Силвија, донесите чаршаве и идите горе да помогнете госпођи.

— Нећете заборавити Силвију, дошану госпођа Вокер Ежену, већ две ноћи не спава.

Чим Ежен окрену леђа. старица потрча куварици.

— Узми преврнуте чаршаве из собе број седам. И они су добри за мртваца, шапну јој.

Ежен се попео уз неколико степеница и није чуо речи старе газдарице.

— Хајде, рече му Бјаншон, да му обучемо кошуљу. Држи га право.

Ежен стаде код узглавља и подиже самртника коме Бјаншон скиде кошуљу. Старац стави руку на груди као да је хтео да нешто притисне и поче јаукати жалосно и неразговетно, као животиње кад изражавају неки велики бол.

— О! о! рече Бјаншон, тражи верижицу од косе и медаљон који смо му скинули малочас, кад смо га горели лаписом. Сиромах човек! треба му то вратити. Ту је на камину.

Ежен узео верижицу исплетену од плавопепељасте косе. То је без сумње била коса госпође Горио. На једној страни медаљона било је исписано: Анастасија, а на другој: Делфина. То је била слика његова срца која му је увек била на срцу. Увојци косе били су без сумње одсечени још у раном детињству двеју девојчица, јер су били веома меки. Кад медаљон додирну старчеве груди, он дубоко уздахну изражавајући неко језиво задовољство. То је био последњи одјек његове осећајности која као да се повлачила у непознато средиште из ког потичу и куда се враћају наше наклоности. Његово згрчено лице доби израз неке болећиве радости. Ова необично осећајна снага која је надживела мисао силно је потресла оба студента и они пролише топле сузе на самртника који јекну од силног задовољства.

— Нази! Фифина! рече он.

— Још је жив, рече Бјаншон.

— Шта ће му живот? упита Силвија.

— Да пати, одговори Растињак.

Пошто је свом другу дао знак да се угледа на њега, Бјаншон клекну и подухвати болесника испод кољена, а Растињак учини то исто с друге стране постеље и подвуче му руке испод леђа. Силвија је била ту и чекала да извуче чаршаве кад подигну самртника и да их замени онима које је донела. Чича Горио, зацело преварен оним сузама, прикупи сву своју снагу, испружи руке и додирну са обе стране постеље главе два студента, зграби их силно за косу и једва изусту:

— Ах! Анђели моји! Са ове две дирљиве речи одлете и његова душа.

— Јадник! рече Силвија дирнута овим последњим узвиком који је изражавао једно узвишено осећање које је најгрознија и најнесмишљенија обмана усхитила последњи пут.

Последњи уздах овог оца морао је бити уздах радости. Он је био израз целог његовог живота, јер се и тада преварио. Чича Горија поново побожно положише на постељу. Од тог тренутка на његовом лицу болно се одражавала борба између живота и смрти у телу које није више имало свести о људском задовољству или болу. Смрт је била само питање времена.

— Остаће овако неколико сати и нико неће приметити кад је умро; неће бити ни хропца. Мозак је потпуно захваћен.

У том тренутку, на степеницама се зачуше кораци задихане жене.

— Закаснила је, рече Растињак.

То није била Делфина, него Тереза, њена собарица.

— Господине Ежене, рече она, господин и госпођа љуто су се завадили због новца који је јадна госпођа тражила за свог оца. Она се онесвестила, дошао је лекар, морао је да јој пусти крв, она је викала: „Мој отац умире, хоћу да видим тату!“ Жалосно је било слушати њен врисак.

— Доста, Тереза. Сад је доцкан и кад би дошла. Господин Горио изгубио је свест.

— Јадни господин, тако је болестан! рече Тереза.

— Ја вам више нисам потребна, морам да гледам ручак, сад је четири и по сата, рече Силвија која се, на врх степеница, замало не судари са госпођом де Ресто.

Грофица је изгледала озбиљна и страшна. Она погледа самртничку постељу, коју је слабо посветљавала једна свећа, и бризну у плач кад спази лице свог оца на ком су се показивали последњи трзаји живота. Бјаншон се склони из увиђавности.

— Нисам побегла на време, рече грофица Растињаку.

У знак одобравања, студент климну главом веома тужно. Госпођа де Ресто узе очеву руку и пољуби је.

— Оче, опрости ми! Говорили сте да би вас мој глас дозвоао из гроба. Оживите онда за часак да благословите вашу кћерку покајницу. Чујте ме. То је страшно! Само ме ви можете благословити на овом свету. Сви ме мрзе, само ме ви волите. Омрзнуће ме и моја деца. Поведите ме са собом, ја ћу вас волети и неговати. Не чује више, ја сам луда. Она паде на колена и гледаше, као изван себе, овај бедни леш. Моја је несрећа потпуна, рече она гледајући Ежена. Господин де Трај је отишао и оставио грдне дугове, а дознала сам и да ме је варао. Муж ми никад неће опростити, а сав мој иметак налази се у његовим рукама. Ничему се више не надам. Авај! Ради ког сам изневерила једино биће (она показа свог оца) које ме је обожавало! Ја сам бестидница, нисам умела да га ценим, одбила сам га од себе и задавала му силне муке!

— Он је то знао, рече Растињак.

У том тренутку чича Горио отвори очи, али, то је била последица грча. Тај покрет који је дао наде грофици, био је исто тако страشان као и самртничково око.

— Да ли би ме чуо? узвикну грофица. Не, рече у себи и седе крај њега.

Пошто је госпођа Ресто изјавила да жели да чува свог оца, Ежен сиђе да се мало заложу. Укућани су се већ окупали.

— Дакле, рече му сликар, чини ми се да ћемо горе имати смртораму?

— Шарле, рече му Ежен, мислим да бисте могли да се шегачите с нечим мање жалосним.

— Зар се овде не можемо више смејати? настави сликар. Шта мари кад Бјаншон каже да је чича изгубио свест?

— И тако ће умрети као што је и живео, рече чиновник музеја.

— Отац је умро! врисну грофица.

На тај страшни врисак, Силвија, Растињак и Бјаншон одоше горе и затекоше госпођу де Ресто онесвешћену. Кад су је оствестили, однеше је у кола која су је чекала. Ежен је предаде Терези и нареди јој да је води госпођи де Нисенжан.

— Свршено је с њим, рече Бјаншон силазећи.

— Изволите, господо, рече госпођа Вокер, охладиће се чорба.

Два студента седоше један до другог.

— Шта треба сад радити? рече Ежен Бјаншону.

— Ја сам му склопио очи и лепо га наместио. Кад општински лекар утврди смрт коју ћемо пријавити, увиђемо га покров и сахранити. Шта би друго?

— Неће више мирисати хлеб овако, рече неко за столом, подражавајући старца.

— Забога, господо, рече наставник, оставите једном тог чича Горија, доста је било говора о њему, ево цео сат како се само о њему прича. Наш дивни Париз има то преимућство што човек може у њему да се роди, да живи и да умре а да нико за то и не зна. Користимо се благодетима цивилизације. Данас је умрло њих шездесет, хоћете ли да оплакујемо све париске гробове? Ако је чича Горио одапео, тим боље по њега! Ако га толико волите, идите па га чувајте, а нас оставите да једемо на миру.

— Тако је, рече удовица, за њега је боље што је умро! Чини ми се да је јадник имао доста невоља у животу.

То је био једини посмртни говор овом бићу које је за Ежена оличавало очинство. Петнаест укућана почеше да разговарају као обично. Кад су Ежен и Бјаншон престали да једу, звекет виљушака и кашика, смех и разговор, разни изгледи тих алапљивих и равнодушних лица, њихова безбрижност, све их то следи од ужаса. Они изађоше да потраже свештеника који ће провести ноћ крај покојника и читати молитве. Требало је да одају старцу последњу пошту са оно мало пара што су имали. Око девет часова увече положише старца на одар, између две свеће, у празној соби, и један свештеник дође и седе поред њега. Пре но што је легао, Растињак запита свештеника колико ће стати опело и спровод, па онда написа неколико речи барону де Нисенжану и грофу де Ресто молећи их да пошаљу своје људе који ће измирити све издатке око сахране. Он им посла Кристофа, затим леже и заспа мртав уморан. Сутрадан ујутру Бјаншон и Растињак морали су сами отићи да пријаве старчеву смрт коју лекар утврдио око подне. Два сата после тога, пошто зетови нису послали, новац нити је ко дошао у њихово име, Растињак је морао да плати свештенику. Како је Силвија тражила десет франака да старца увије и ушије у покров, Ежен и Бјаншон израчунаше да ће с муком моћи да подмире све трошкове ако им покојникови рођаци не притекну у помоћ. Медицинар

прими на себе да сам стави леш у један бедни мртвачки ковчег који је јевтино купио у својој болници.

— Да се осветимо оним неваљалцима, рече он Ежену. Иди закупи једну парцелу за пет година на Перлашеском гробљу, и поручи опело и погреб трећег реда. Ако зетови и кћери не буду хтели да ти врате новац који си дао, нареди да се уреже на гробу: „Овде почива господин Горио, отац грофице де Ресто и баронице де Нисенжан, сахрањен о трошку два студента.“

Ежен је послушао свог пријатеља тек пошто је узалудно ишао прво господину и госпођи де Нисенжан а затим господину и госпођи де Ресто. Допирао је само до врата. Вратари су имали строга наређења.

— Господин и госпођа, говорили су они, не примају никога; њима је умро отац па су у великој жалости.

Ежен је био довољно упознао париски свет те није хтео да наваљује. Он осети силан бол кад виде да не може доћи до Делфине.

„Продајте неки накит, написа јој он код вратара, да би ваш отац био пристојно испраћен до његове вечне куће.“

Он запечати писмо и замоли бароновог вратара да га преда Терези за њену госпођу; али вратар га предаде барону де Нисенжану који га баци у ватру. Пошто је све припремио, Ежен се, око три часа, врати у грађански пансион и заплака се кад при улазу спази мртвачки ковчег, једва покривен црном чојом, стављен на две столице у овој пустој улици. Једна ружна шкопионица, коју још нико не беше дотакао, била је замочена у калаисани бакарни суд, пун свете водике. Чак ни на вратима није било црне чоје. То је била сиротињска смрт, без сјаја, без пратње, без пријатеља и рођака. Бјаншон је морао да остане

у болници те писмом јави Растињаку шта је урадио у цркви. Доставио му је да би опело било прескупо, да морају да се задовоље јевтинијом вечерњом службом и да је послао Кристофа с писамцетом у погребно предузеће. Баш кад је Растињак довршавао читање Бјаншонових жврљотина, он спази у рукама госпође Вокер медаљон са златним ивицама у ком је била коса двеју кћери.

— Како сте смели то да узмете? рече јој он.

— Па ваљда не мислите с овим да га сахраните? одговори Силвија. То је од злата.

— Него шта! одговори Ежен љутито. Нека бар однесе собом једину ствар која може да замени његове кћери.

Кад стигоше мртвачка кола, Ежен нареди да се дигне ковчег, откова поклопац и с побожношћу спусти на старчеве груди слику из доба кад су Делфина и Анастазија биле младе, невине и чисте, и кад нису мудровале, како је старац рекао у самртничким мукама. За колима, која су носила јадника у цркву Сент Етен ди Мон, која је најближа Улици Нев Сент Женевјев, ишли су само Растињак и Кристоф, са два момка погребног предузећа. Кад су тамо стигли, унесе ковчег у ниску и мрачну капелу. Ежен је узалуд тражио очима око црквице кћери чича Горија или њихове мужеве. Он је био сам са Кристофом који је мислио да треба да ода последњу почаст човеку који му је дао неколико добрих напојница. Чекајући два свештеника, појца и црквењака, Растињак стиште руку Кристофу, али није могао да проговори ни једну једину реч.

— Да, господине Ежене, рече Кристоф, био је то добар и поштен човек, увек пажљив у разговору, ником није наудио нити коме учинио зла.

Свештеник, појац и црквењак дођоше и обавише све што се могло за седамдесет франака у доба кад црква није толико богата да се бесплатно моли Богу. Свештеници отпеваше један псалм, Либера, де Пројундис. Служба је трајала двадесет минута. Дошла су само једна кола за једног свештеника и појца, они присташе да приме Ежена и Кристофа.

— Пошто нема пратње, рече свештеник, можемо ићи брже, да не бисмо задоцнили, већ је пет и по часова.

Али, баш онда кад су сместили ковчег у мртвачка кола, дођоше двоја кола с грбовима грофа де Ресто и барона де Нисенжан, али празна и отпратише мртвачки сандук до гробља Пер Лашез. У шест сати спустише тело чича Горија у раку око које су биле слуге његових кћери који се изгубише са свештеником чим је одслужена кратка молитва коју је платио студент. Два гробара бацише неколико лопата земље да покрију ковчег, па се онда усправише, и један затражи напојницу од Растињака. Ежен потражи у џепу али, не нађе ништа и морао је да узјми франак од Кристофа. После овог догађаја који је сам по себи незнатан, Ежена обузе силна туга. Дан је био на измаку, неки влажни сумрак дражио је живце. Он се загледа у гроб и сахрани у њему своју последњу сузу коју је изазвало свето узбуђење једног чистог срца, сузу која одлети на небо чим паде на земљу. Он прекрсти руке и загледа се у облаке. Кристоф оде кад га виде таквог.

Растињак, оставши сам, пође неколико корака ка узвишици на гробљу и спази Париз који се искривудано протеже обалама Сене и који је већ почео да се осветљава. Његове се очи зауставише готово појудно на простору између Вандомског стуба и Инвалидског дома, тамо где живи онај отмени свет у који је хтео да уђе. И он баци на ту шумну кошницу поглед који је, како изгледа, унапред сисао мед из ње, и изусти ове знамените речи: „А сад је на нас двоје ред!“

И, први корак његова изазивања којима је претио друштву, био је одлазак на ручак код госпође де Нисенжан.

